

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

خوشنویسی

رشته‌های گرافیک - صنایع دستی - چاپ دستی

گروه تحصیلی هنر

زمینه خدمات

شاخه آموزش فنی و حرفه‌ای

شماره درس ۳۴۳۴

۷۴۵	رشوند، اسماعیل
/۱۱	خوشنویسی/ مؤلف: اسماعیل رشوند - تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران،
۱۳۹۲ ر خ ۵۴۴	۱۳۹۲
۱۳۹۲	۴ ص: مصور - (آموزش فنی و حرفه‌ای؛ شماره درس ۳۴۳۴)
	متون درسی رشته‌های گرافیک - صنایع دستی - چاپ دستی گروه تحصیلی هنر، زمینه خدمات.
	برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا: کمیسیون برنامه‌ریزی و تالیف کتابهای درسی
	رشته گرافیک دفتر برنامه‌ریزی و تالیف آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش وزارت آموزش و پرورش
۱	خوشنویسی الف ایران وزارت آموزش و پرورش کمیسیون برنامه‌ریزی و تالیف کتابهای درسی رشته گرافیک ب عنوان ج فروست

۱۳۹۲

وزارت آموزش و پرورش

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تأثیف آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کارداش

نام کتاب : خوشنویسی - ۳۵۹/۸۹ و ۴۶۷/۱

مؤلف : اسماعیل رشوند

شورای برنامه‌ریزی و نظارت : مهندس ابراهیم آزاد، مهرداد احمدیان، مژگان اصلانی، محمدحسن دانشگر نژاد،

فاطمه رایگانی، فریده شهبازی و محمدرضا طهماسب پور

آمده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن : ۰۹۲۶۶-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۰۹۲۶۶-۸۸۳۰۹۲۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹

وبسایت : www.chap.sch.ir

صفحه‌آرا : زهره بهشتی شیرازی

طراح جلد : بابک رشوند

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (دارویخش)

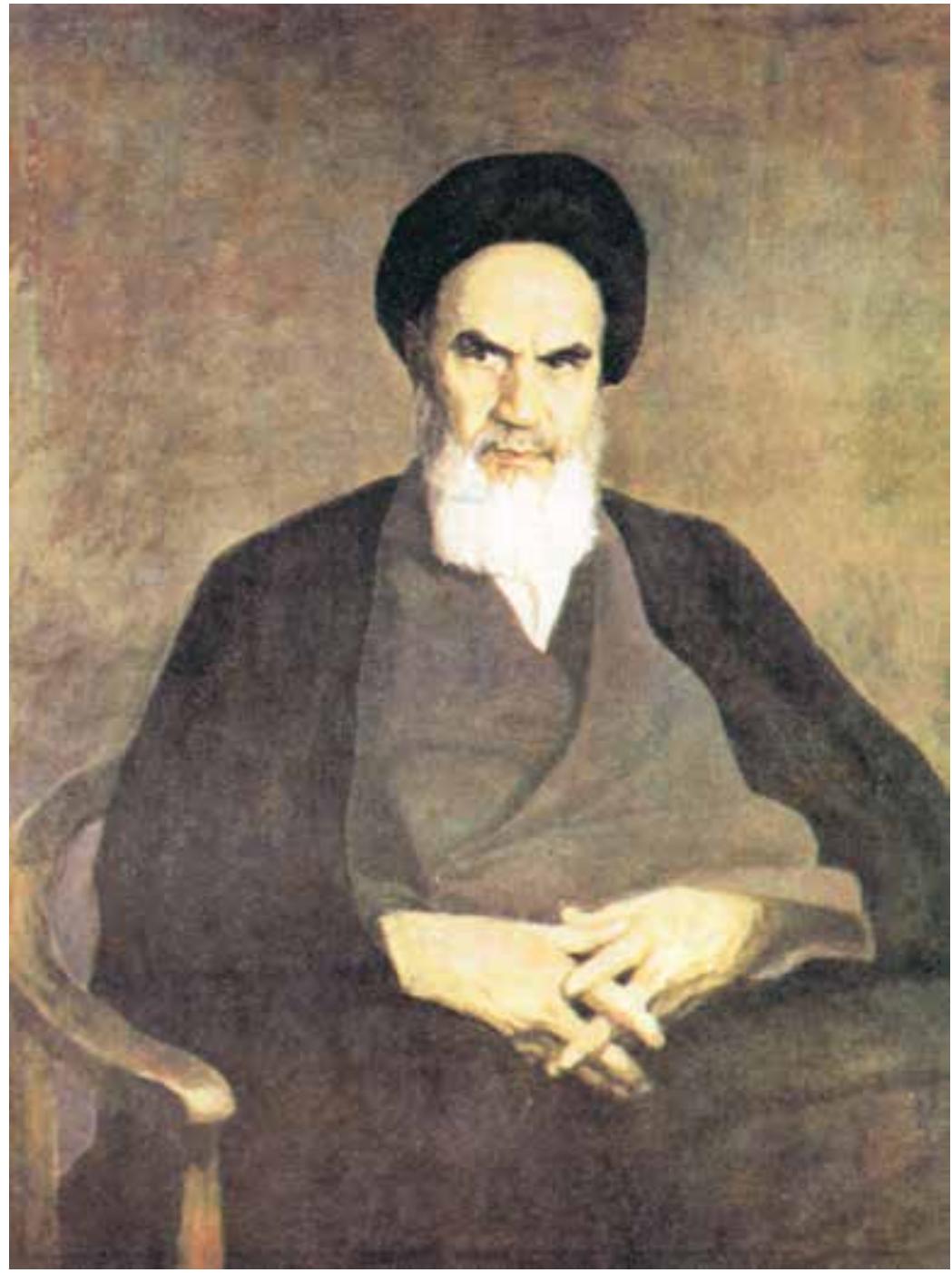
تلفن : ۰۹۲۶-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۰۹۲۶-۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۹-۳۷۵۱۵

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ سیزدهم ۱۳۹۲

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۶۴-۶۰۸۹۲-۰۵-۰ ISBN 964-05-0892-6

اثر استاد کیخسرو خوش

هُنْرِ عَبَارَتْ سَتْ ازْ دَمِدَنْ وَحْ تَعْصِّدْ دَانَاهَا
امام جمیلی

فهرست مطالب

۱	۱- مقدمه
۸	۲- کلیات
۸	۳- آشنایی با ابزار خوشنویسی
۱۱	۴- روش تراشیدن قلم
۱۴	۵- آموزش الفبا (گروه اقل)
۱۹	۶- آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه)
۲۳	۷- آموزش الفبا (حروف تخت کشیده)
۲۶	۸- آموزش الفبا (حروف مفرد)
۲۸	۹- آشنایی با سطرنویسی
۳۱	۱۰- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۴	۱۱- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۵	۱۲- سطرنویسی
۳۷	۱۳- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۹	۱۴- سطرنویسی
۴۲	۱۵- آموزش الفبا (حروف گرد)
۴۴	۱۶- سطرنویسی
۴۷	۱۷- اتصالات در نستعلق
۵۰	۱۸- اتصالات در نستعلق (کشیده‌ها)
۵۴	۱۹- ترکیب بندی در سطرنویسی
۵۶	۲۰- سطرنویسی
۵۸	۲۱- سطرنویسی
۶۰	۲۲- ترکیب بندی در دو سطربهای
۶۳	۲۳- سرمشقهای دوسری
۶۶	۲۴- سرمشقهای دوسری
۷۱	۲۵- آشنایی با چلیپا
۷۶	۲۶- آشنایی با کتابت
۸۲	۲۷- آشنایی با سیاه مشق
۹۰	۲۸- آشنایی با نقاشی خط
۹۶	۲۹- ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی
	۳۰- خوشنویسی و خلاقیتهای هنری

مقدمه

خوشنویسی، زیبانگاری حروف و کلمات است براساس اصول و قواعدی مشخص و معین توجه به خوشنویسی و گسترش آن در گذشته به دلیل کتابت قرآن و کتب احادیث بوده است آیاتی در قرآن مبنی بر عزت قلم و اعتبار آموختن باعث گردید تا خط در میان مسلمانان به عنوان پدیده‌ای الهی و روحانی مورد توجه قرار گیرد و از احترام ویژه‌ای برخوردار باشد همچنین برای هنرمندان خوشنویس نیز آداب خاصی قائل گردیدند که مهارت ترک معاصی و صفاتی باطن از آن جمله است

هنر خوشنویسی هم در ثبت و نشر پیشرفتهای علمی و فرهنگی و همین‌طور در حوزه هنرهای کاربردی به صورت گسترش‌ای مورد بهره‌برداری هنرمندانه قرار گرفته است در عصر حاضر نیز با پیشرفتهای روزافزون که در صنعت عظیم چاپ پدید آمده و هر چند گاه فناوری جدیدتری در این زمینه ارائه می‌گردد، خط همچنان جای شایسته خود را حفظ کرده است

کتاب حاضر که برای رشته‌های گرافیک، چاپ و صنایع دستی تألیف و تدوین شده است، در نظر دارد به موازات ارائه اطلاعاتی پیرامون دانش نظری خوشنویسی، فراگیران را در جهت آموزش و کسب مهارت عملی در نگارش نستعلیق و شناخت ویژگیهای انواع خوشنویسی رایج، یاری دهد

همه می‌دانیم کسب مهارت در خوشنویسی، جز با تمرینات عملی مداوم و متوالی ممکن نیست، در همین راستا سعی شده است، با ارائه شیوه‌های صحیح تمرین عملی و طرح تمرینات متنوع در کتاب، فراگیران را در جهت نتیجه‌گیری بهتر از تمرینات عملی که بخش عمده‌ای از زمان جلسات را دربر می‌گیرد، یاری دهیم برای نیل به این هدف، از فراگیران گرامی انتظار می‌رود تمرینات کتاب را بر اساس شیوه‌های پیشنهادی و ارائه شده در کتاب و راهنماییهای هنرآموز محترم، با دقّت و حوصله انجام دهد

گفتنی است که تمرینات عملی کتاب حاضر، در دو بخش تمرینات کارگاهی و تمرینات منزل ارائه شده است تمرینات کارگاهی در کارگاه خوشنویسی و زیر نظر هنرآموز مربوط انجام می‌شود و تمرینات منزل که برای هر جلسه یک تمرین درنظر گرفته شده است، در منزل صورت می‌پذیرد و در جلسه بعد از سوی هنرآموز محترم جمع‌آوری می‌شود و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد

جدول بودجه‌بندی زمانی این کتاب در ۲۶ جلسه ۲ ساعته با توجه به مقدار مطالب درسی و تمرینات عملی، مناسب با زمان جلسات تنظیم شده است

از کلیه اساتید محترم و هنرمندان گرامی که اجازه فرمودند از آثارشان در کتاب استفاده شود و کتاب مزین به این آثار گردد کمال تشکر و قدردانی را دارم

امید است با عنایت پروردگار مطالب این کتاب همراه با راهنماییهای هنرآموزان محترم، کسب مهارت نسبی در نگارش نستعلیق را برای فراگیران در بی داشته باشد و آنان را در جهت شناخت عمیقتر خوشنویسی یاری داده، موجبات بروز خلاقیتها و نوآوریهای هنری را در راستای بالندگی و پویایی هرچه بیشتر این هنر شریف فراهم آورد انشا الله

مؤلف

جدول بودجه بندی زمانی تدریس کتاب خوشنویسی

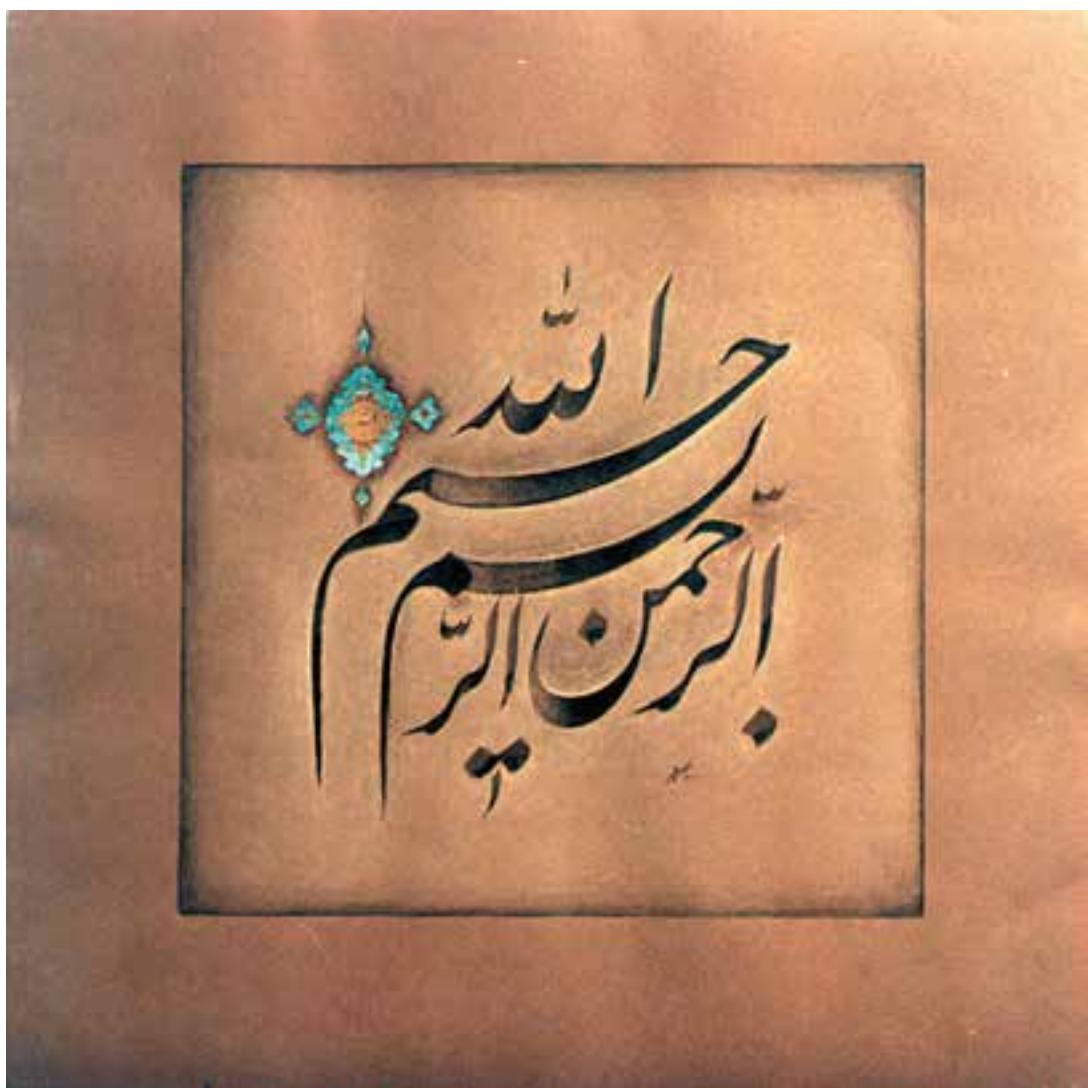
جلسه	ساعت اول	ساعت دوم
اول	کلیات	آشنایی با ابزار خوشنویسی و روش تراشیدن قلم
دوم	آموزش الفبا (گروه اول) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
سوم	آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
چهارم	آموزش الفبا (حروف تخت کشیده) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پنجم	آموزش الفبا (حروف مفرد) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
ششم	آشنایی با سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هفتم	آموزش الفبا (حروف گرد : ن ق ل) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هشتم	آموزش الفبا (حروف گرد : س ص س) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
نهم	سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
دهم	آموزش الفبا (حروف گرد : ی) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
یازدهم	سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
دوازدهم	آموزش الفبا (حروف گرد : ع ح) – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
سیزدهم	سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
چهاردهم	اتصالات در نستعلیق – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پانزدهم	اتصالات در نستعلیق – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
شانزدهم	ترکیب بندی در سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هفدهم	سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هجدهم	سطرنویسی – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
نوزدهم	ترکیب بندی در دو سطري – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پیشتم	سرمشق دوسطري – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پیست و یکم	سرمشق دوسطري – انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پیست و دوم	آشنایی با چلیبا	آشنایی با کتابت
پیست و سوم	آشنایی با سیاه مشق	آشنایی با کتابت
پیست و چهارم	آشنایی با نقاشیخط	ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی
پیست و پنجم	خوشنویسی و خلاقیتهای هنری	خوشنویسی و خلاقیتهای هنری
پیست و ششم		

هدف کلی

آشنایی با هنر خوشنویسی و کسب مهارت در تحریر نستعلیق

هدفهای رفتاری : در پایان این کتاب از فراگیر انتظار می‌رود :

- خط تصویری اولیه را تعریف کند.
- خط و خوشنویسی را تعریف کرده تفاوت‌های این دو را بیان کند.
- مهمترین انواع خطوط متدالو در ایران باستان (پیش از اسلام) را نام ببرد.
- انواع خطوط و خوشنویسی اسلامی را نام ببرد و نقش ایرانیان را در تکامل و ابداع آنها بیان کند.
- ابزار خوشنویسی را نام ببرد و مشخصات هر کدام را شرح دهد.
- مراحل مختلف تراش قلم نی را شرح دهد و عملًا قلم را به روش صحیح برآورد.
- قلمگذاری، نقطه‌گذاری و کاربرد آنها را شرح دهد و به طور صحیح اجرا کند.
- خط زمینه و کاربرد آن را در خوشنویسی شرح دهد.
- قواعد حروف الفبا را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و آنها را با رعایت قواعد به طور صحیح خوشنویسی کند.
- قواعد و نحوه اتصالات حروف را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و این قواعد را در نگارش کلمات رعایت کند.
- سطر را تعریف کند و اصول کلی و روش‌های ترکیب‌بندی صحیح و ایجاد تعادل را در سطرنویسی بیان کند و سطرهای ساده را با رعایت اصول سطرنویسی خوشنویسی کند.
- انواع کشیده‌ها را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و با رعایت قواعد به طور صحیح اجرا کند.
- قالب دوسره را تعریف کند و روش‌های ترکیب‌بندی صحیح و ایجاد تعادل را در این قالب شرح دهد و دوسره‌های ساده را با ایجاد ترکیب‌بندی‌های صحیح خوشنویسی کند.
- قالب چلیپا را توضیح دهد.
- کتابت را از جهت خوشنویسی تعریف کند و نقش آن را در حفظ و حراست و همچنین گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی شرح دهد.
- قالب سیاه مشق را تعریف کند.
- قالب نقاشی خط را تعریف کند و تأثیر آن را در خوشنویسی معاصر شرح دهد.
- ویژگی‌های بصری و زیباشناختی انواع خوشنویسی را شرح دهد.
- جلوه‌های هنر و خلاقیت را در خوشنویسی بیان کند.

کلیات

آیا هرگز از خود پرسیده‌اید که اگر گلها زیبا نبودند، اگر ستاره‌ها زیبا نبودند، اگر ماهیها زیبا نبودند و در یک کلام اگر هستی زیبا نبود چه می‌شد؟

و اگر هستی بخش بی‌همتا همه‌چیز را زیبا می‌آفرید، اما توانایی درک زیباییها را در سرشت ما نمی‌نها دارد چه پیش می‌آمد؟

خوشبختانه هستی زیباست و خدای مهریان ما را به گونه‌ای آفریده است که نه تنها به درک زیباییها قادریم، بلکه توانایی خلق زیبایی را نیز داریم.

حضور عنصر زیبایی، در نقاشی‌های دوران غارنشینی و سفالینه‌ها و دست ساخته‌های کوچک و بزرگ دوره‌های بعد تا مصنوعات و پدیده‌های مدرن و فوق مدرن امروزی همه نشان‌دهندهً وابستگی و دلبستگی همیشگی انسان به زیبایی است. به عبارت دیگر، آدمی هرچه ساخت آن را با زیبایی درآمیخت.

خط نیز به عنوان یکی از بزرگترین اختراعات بشری از این قاعده مستثنی نبوده است، و در طول تاریخ، آدمیان با تلفیق خط و زیبایی انواع خوشنویسی را پدید آورده‌اند.

جوامع اولیه بشری، برای ورود به دوره تمدن، به وسیله ارتباطی جدیدی نیازمند بود تا فارغ از محدودیت‌های ارتباط شفاهی، بتواند فراتر از بعد مکان و زمان امکان ثبت و انتقال افکار، مقاصد و مفاهیم مختلف را فراهم آورده ارتباط پایدارتر انسانها را با یکدیگر برقرار سازد. برای اختراق چنین وسیله‌ای، هنر طراحی و نقاشی که از دیرینه‌ترین وسیله‌های ارتباط آدمی بود مورد استفاده قرار گرفت و انسانها با ساده‌تر کردن نقوش و آشکال، به اختراع خط تصویری، نایل آمدند. یکی از بارزترین نمونه‌های این نوع خط، خط هیروگلیف است که حدود پنج هزار سال پیش در مصر رواج داشته و از چپ به راست نوشته می‌شده است (تصویر ۱-۱).

تصویر ۱-۱- خط هیروگلیف

معنا	تصویر	بابلی جدید	آشوری جدید	بابلی قدیم	آکدی قدیم	آشوری قدیم	سومری قدیم	سومری کلاسیک میخی خطی	جمدت نصر ج.ق.م. ۹۰۰-۲۸۰	تصویرنگارها اوروک ج.ق.م. ۱۹۰۰-۲۲۰۰
جلوی سر										
پرندۀ نشسته										
بدن پوشیده										
سر گاو										
آسمان بهشت خدا										
آب، بذر آب، پدر، بسر										
قطعدۀ زمین درخت										

تصویر ۲- سیر تکاملی خط تصویری به خط میخی

خطوط تصویری در سیر تکامل خود، به تدریج از نقشها و طرحهای ساده به عالیم و نشانه‌های رمزگونه و قراردادی تغییر شکل یافت و به اختراع خطوط الفبایی منجر گردید، که اغلب صاحب نظران آن را بزرگترین اختراع بشر و بارزترین نشانه ورود به دوره تمدن و اساسی‌ترین عامل پیشرفت علمی و فرهنگی بشر در طول تاریخ به حساب آورده‌اند. در ایران باستان، خطوط متعددی متدالوی بوده است. کهن‌ترین این خطوط، خط میخی ایرانی است که از خط میخی تمدن‌های بین‌النهرین اقتباس شده است. این خط دارای ۴۲ علامت بود و از چپ به راست نوشته می‌شد. کتیبه‌های فراوانی از این نوع خط بر جای مانده که مربوط به دوره هخامنشیان است. بعدها در دوره اشکانی، ایرانیان به اختراع خط پهلوی نایل آمدند که همانند خط میخی از چپ به راست نوشته می‌شد اما به لحاظ ساختار، به کلی با آن متفاوت بود. بعدها در زمان ساسانیان با اقتباس از خط پهلوی، خطی جدید وضع شد که برای نوشتن اوستا به کار رفت و به خط اوستایی شهرت یافت. آنچه در این خطوط (پهلوی و اوستایی) قابل توجه و تأمل است وجود خطوط منحنی، گردیها و دندانه‌ها در الفبای آن است که این ویژگیها در انواع خط و خوشنویسی بعد از اسلام ایرانیان نیز به وضوح دیده می‌شود.

و م د ر د ه س ب ر ع د د س ک د ب د ه ب د ه ب د
و م د ر د ه س ب ر ع د د س ک د ب د ه ب د ه ب د
و م د ر د ه س ب ر ع د د س ک د ب د ه ب د ه ب د
و م د ر د ه س ب ر ع د د س ک د ب د ه ب د ه ب د

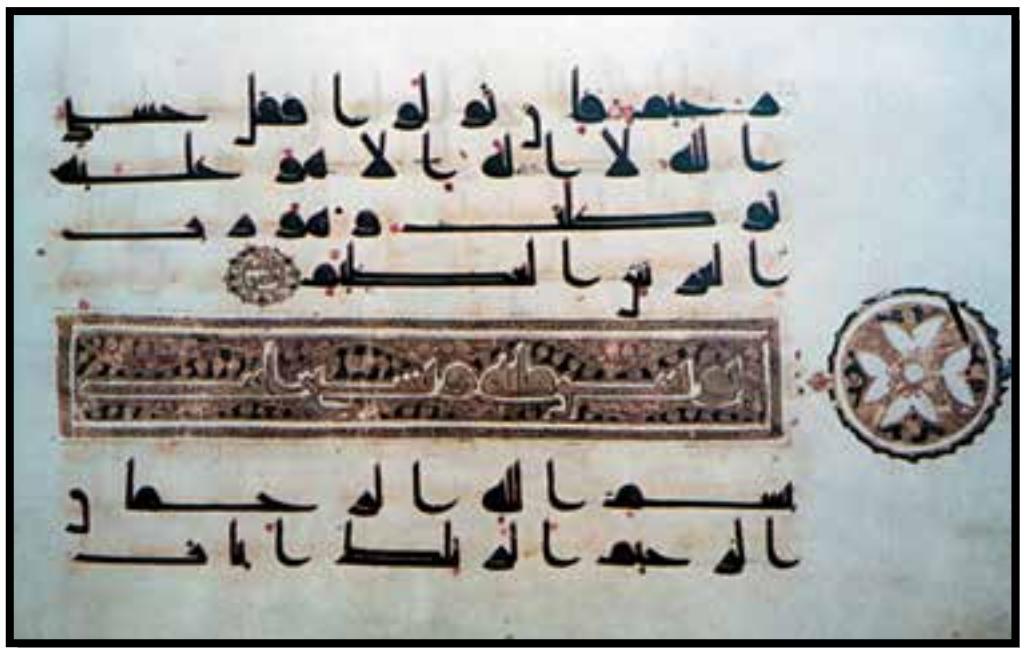
و م د ا س ه و ر س ل م س س ل د ب ع د
و م د ا س ه و ر س ل م س س ل د ب ع د د
و م د ا س ه و ر س ل م س س ل د ب ع د د
و م د ا س ه و ر س ل م س س ل د ب ع د د

تصویر ۴- خط اوستایی

تصویر ۳- خط پهلوی

هرچند تلفیق خط و زیبایی در تمامی تمدنها و فرهنگها، به آشکال گوناگون صورت پذیرفت، اما آنچه در دوران شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی، به دست هنرمندان مسلمان به وقوع پیوست و به پیدایش انواع خوشنویسی اسلامی منجر شد، بی‌گمان نقطه اوج هنرمنایی آدمی در عرصه خط و خوشنویسی است. در این دوران درخشنان هنر خوشنویسی به چنان مرتبه‌ای از تکامل و تعالی رسيد که از زیبانگاری و زیبائی محسن، به نوعی نقاشی انتزاعی و هنری قدسی ارتقا یافت. عشق و علاقه وصف ناپذیر مسلمانان به کتابت کلام وحی که عبادتی بزرگ محسوب می‌شد موجب گشت تا آنان تمام توان خود را در هرچه زیباتر نوشتن قرآن به کار گیرند و در نهایت، به ابداع انواع خوشنویسی اسلامی نایل آیند و در مدتی کوتاه چنان آثار شگفت‌انگیزی در زمینه خط و خوشنویسی پدید آورند که در هیچ دوره‌ای از تاریخ بشر سابقه نداشته است.

خط کوفی اوّلین خطی است که برای کتابت و تزیین کلام وحی به کار رفت و تا قرن سوم تنها خط رسمی مسلمانان محسوب می‌شد. این خط، در شیوه‌های بسیار متنوع نوشته می‌شد به طوری که مردم هر منطقه دارای شیوه خاصی در نگارش آن بودند. ایرانیان نیز با پذیرش اسلام، این خط را در نگارش قرآن به کار گرفتند و به شیوه‌ای خاص دست یافتد که بعدها به نام کوفی ایرانی شهرت یافت.

تصویر ۵-۱- صفحه‌ای از قرآن به خط کوفی - ۳۲/۲×۲۲/۵ cm - (قرن ۳ هـ.ق)

یکی از مهمترین وقایع هنری این دوره درخشنان، ابداع خط نسخ بود که به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران در اواخر قرن سوم هجری توسط ابن مقله ابداع شده بود و به اعتقاد برخی دیگر، این خط پیش از ابن مقله وجود داشته اما وی آن را با ایجاد تنشیبات دقیق و بر مبنای مقیاسی معین تکامل بخشیده است. در هر صورت، ابن مقله بی‌گمان بزرگترین و خلاّقترين هنرمند تاریخ خط و خوشنویسی است، زیرا آنچه را که او به نام نسخ ابداع کرد یا تکامل بخشید پیش از آنکه نوعی خوشنویسی محسوب شود نوعی خط است. خطی که سهولت فراگیری خواندن و نوشتن آن نسبت به خط کوفی موجب گسترش «سواد» با شتابی چشمگیر در بین مسلمانان شد و در پیشرفت علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی اساسی‌ترین نقش را ایفا کرد.

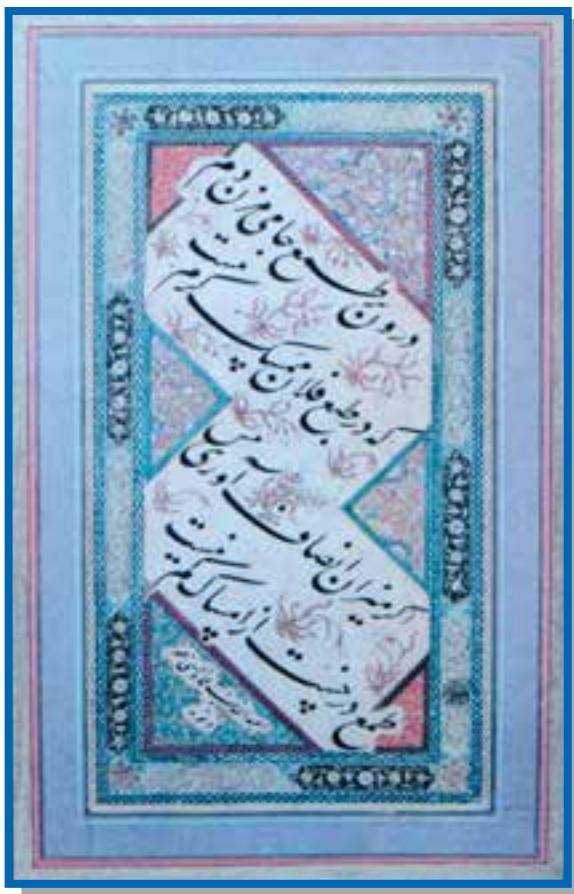

تصویر ۶-۱ - خط نسخ - شمس الدین بایستقی - ۲۵×۳۵ cm -
(قرن ۹) - هرات

ابتكار و خلاقیتی را که این نابغه ایرانی در ساختار نسخ به کار برد، چنان است که امروزه بعد از گذشت پیش از ۱۲ قرن همچنان خط رایج کشورهای اسلامی است. و هنوز هم در مقام مناسبترین نوع خوشنویسی در کتابت قرآن کریم به کار می رود (تصویر ۶-۱).

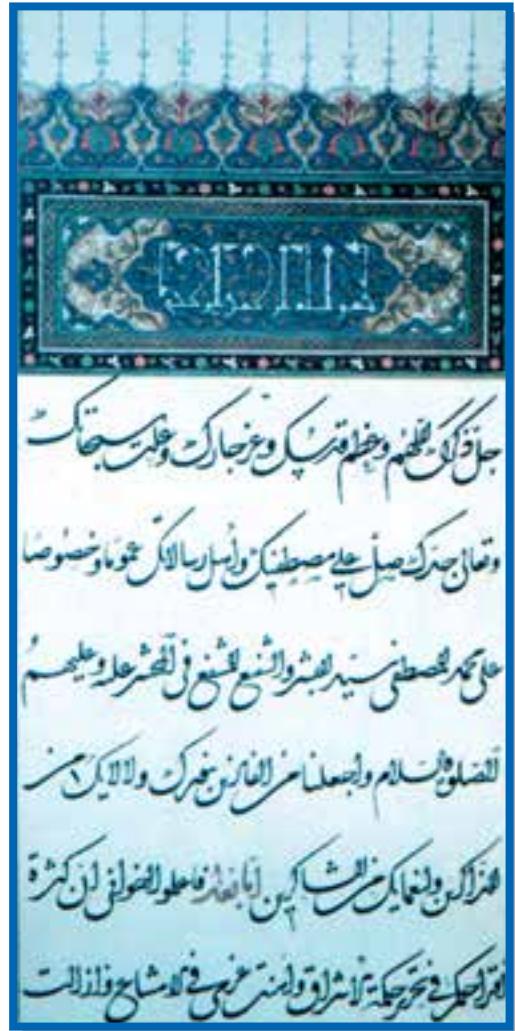
از دیگر انواع خوشنویسی که در این دوران ابداع شد می توان ثلث، توقيع، رقاع، ریحان و محقّق را نام برد که این مقاله در ابداع و تکامل همه آنها نقش اساسی داشته است. وی که از اهالی شیراز بود و در بغداد خدمت می کرد و در حکومت بنی عباس تا مقام وزارت ارتقا یافته بود سرانجام به دستور خلیفه دست راستش قطع گردید و به دنبال آن، در زندان دارالخلافه به قتل رسید.

هنرمندان ایرانی که در ابداع و تکامل انواع خوشنویسی اسلامی نقش اساسی داشتند و در آفرینش آثار خوشنویسی و نیز کاربرد آن در صنایع دستی و معماری پیشتباز و سرآمد بودند، در حدود قرن هفتم هجری خوشنویسی تعلیق را برای نگارش متون فارسی ابداع کردند. این نوع خوشنویسی، دارای اتصالات بدبیع بود و خطوط منحنی به کار رفته در ساختار آن، استعداد و توان شگرف ایرانیان را در نواوری و خلاقیت هنری نشان می داد (تصویر ۷-۱). اما هنوز طبع لطیف ایرانی و نگاه عارفانه و عاشقانه وی به هستی و هستی آفرین، نیازمند نوعی نابتر از خوشنویسی بود تا در آینه آن به تمامی، خود را باز نمایاند. در حدود قرن هشتم هجری این حادثه خجسته به وقوع پیوست و خوشنویسی نستعلیق ابداع شد. در ساختار این نوع خوشنویسی، خطوط منحنی که نرمی، زیبایی، شادی و مهربانی را القا می کند چنان هنرمندانه به کار رفت، که در مدتی کوتاه به

تصویر ۱-۸ - نستعلیق - به خط میرعماد

(اوایل قرن ۱۱ ه) - ۲۲×۳۸ cm

تصویر ۷-۱ - تعلیق - صفحه اول حکمت الاشراف

سهروردی به خط سید محمد المشی سلطانی -

اندازه اصلی ۲۱×۳۴ cm - (قرن ۹ ه)

عروس خطوط شهرت یافت. در هندسه روحانی نستعلیق، زیبایی، تناسب، هماهنگی و استواری در حد کمال به هم آمیخت و هنری نمادین از نگاه عارفانه ایرانیان به هستی و عشق آنان به یگانه محبوب جمیل هستی آفرین و مهورو رزیشان به سرزمین ایران و زبان فارسی شکل گرفت و بارزترین نمود هویت ملی در هنر، پدید آمد (تصویر ۱-۸).

نستعلیق با دستهای هنرمند میرعلی تبریزی در اوایل قرن نهم، نظام یافت و با ابتکار و خلاقیت میرعماد بزرگ در اوایل قرن یازدهم کاملتر شد و با هوشمندی میرزا محمد رضا کلهر در قرن سیزدهم بر زیباییش افزوده شد و نیز برای به کارگیری در صنعت چاپ، اندک تغییراتی یافت و در همین دوران خوشنویسان هنرمندی چون میرزا غلام رضا اصفهانی و میرحسین، با نگاهی تازه به جنبه های تجسمی و تصویری نستعلیق، سیاه مشقهای جاودانه خود را آفریدند. علاوه بر این ستارگان بزرگ، هنرمندان و خوشنویسان بسیاری تا به امروز در این وادی کوشیده اند و در تطور و تکامل خوشنویسی نستعلیق عاشقانه تلاش کرده اند (تصویر ۱-۹).

تصویر ۹-۱- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلام رضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

در اواخر قرن دهم، هنرمندان ایرانی خوشنویسی شکسته نستعلیق را با اقتباس از نستعلیق و تعلیق پدید آورده‌ند. این خوشنویسی جدید و زیبا که با سرعت پیشتری نسبت به نستعلیق نوشته می‌شد، در مکتوبات رسمی و تنظیم استناد و نامه‌نگاری‌های روزمره مورد استفاده قرار گرفت. علاوه بر آن، هنرمندان بسیاری در جهت خلق آثار

هنری از این نوع خوشنویسی بهره گرفتند و در تکامل آن کوشیدند که از آن جمله می‌توان محمدقلی خان شاملو، محمد شفیع هروی (قرن یازدهم هـ)، درویش عبدالجید طالقانی (قرن دوازدهم هـ) علی اکبر گلستانه و میرزا غلامرضا اصفهانی (قرن سیزدهم هـ) را نام برد (تصویر ۱-۱).

تصویر ۱-۱—شکسته نستعلیق — جلیل رسولی (معاصر) — ورق طلا — مرکب

آشنایی با ابزار خوشنویسی و روش تراشیدن قلم

قلم‌نی

مرغوبترین نوع قلم‌نی، به قلم دزفولی معروف است که در انتخاب آن باید به نکات ذیل توجه داشت: رنگ پوست قلم، قهوه‌ای مایل به سرخ و رنگ گوشت داخل آن متمایل به رنگ سفید (بدون کجی و انحراف) و قطر آن در حدود قطر مداد باشد.

مرکب

مرکب خوشنویسی در دو نوع خشک و مایع وجود دارد که امروزه بیشتر از مرکبهای مایع استفاده می‌شود. مرکبهای مایع در رنگهای مختلف در بازار موجود است. بهترین نوع آن مرکبی است که در عین پررنگی و غلظت، دارای کشش قابل قبولی باشد.

کاغذ

مناسبترین نوع کاغذ برای خوشنویسی، کاغذی است که دارای صافی متوسطی باشد. کاغذهای بسیار صاف و لغزنده یا زبر برای خوشنویسی مناسب نیستند. در برخی موارد به جای کاغذ از مواد دیگری مانند: چوب، مقوا، بوم و ... استفاده می‌شود که در این موارد، باید قلم و مرکب مناسب هر کدام به کار گرفته شود.

قلم‌تراش

چاقوی مخصوصی است که برای تراشیدن قلم ساخته شده است و تیغه آن فرم و شکل خاصی دارد. جنس تیغه‌های قلم‌تراش باید از نوع فولاد خشک و سخت باشد.

قطزَن

وسیله‌ای است که به هنگام قط زدن نوک قلم، در زیر قلم قرار می‌گیرد. جنس قطرزن باید نرمتر از تیغه قلم‌تراش باشد. موادی مانند: چوبهای سخت، شاخ و عاج حیوانات برای ساختن قطرزن مناسب هستند. قسمت زیرین قطرزن که روی میز قرار می‌گیرد باید کاملاً تخت و قسمت بالای آن که قلم بر روی آن قرار می‌گیرد، دارای قوسی مختصر باشد.

قلم‌دان

قلم‌دان جعبه‌ای است که برای نگهداری قلمها از آن استفاده می‌شود. امروزه انواع کیفی آن هم در بازار موجود است.

زیرمشقی

وسیله‌ای است که در زیر صفحه قرار می‌گیرد تا هنگام نوشتن نوک قلم بهتر بر روی کاغذ قرار گرفته، به خوبی بر روی آن حرکت کند. زیرمشقی را می‌توان از چرم طبیعی صاف و نرم یا برخی چرم‌های مصنوعی تهیه کرد. از چند لایه روزنامه هم می‌توان به عنوان زیرمشقی استفاده کرد.

دوات

ظرف دهانه گشادی است که مرکب و لیقه داخل آن قرار داده می‌شود. جنس آن معمولاً از شیشه، چینی یا پلاستیک است.

لیقه

نخ یا الیاف ابریشمی است که در داخل دوات قرار داده می‌شود. امروزه لیقه‌های آماده از جنس ابریشم طبیعی و مصنوعی در بازار موجود است.

یادآوری: فرآگیران عزیز باید برای انجام تمرینات عملی در جلسه بعدی (جلسه دوم) ابزار خوشنویسی را تهیه کرده، همراه بیاورند تا آموزش خوشنویسی و تدریس کتاب، طبق جدول بودجه‌بندی زمانی ادامه یابد.

روش تراشیدن قلم

تراشیدن قلم در چهار مرحله انجام می‌گیرد.

الف – ایجاد میدان قلم: قلم را از سر باریکتر آن در بین انگشتان قرار داده، با دست دیگر تیغه قلمتراش را با زاویه‌ای حدود ۴۵°، بر روی قلم در فاصله مناسبی از نوک قلم می‌گذاریم و با حمایت انگشتان شسته هر دو دست که در پشت تیغه قرار می‌گیرند میدان قلم را می‌تراشیم.

ب – کناره‌برداری: در این مرحله کناره‌های قلم را از دو طرف به تدریج و به یک اندازه برمی‌داریم تا قسمتی از نوک قلم، دارای پهنای مساوی گردد.

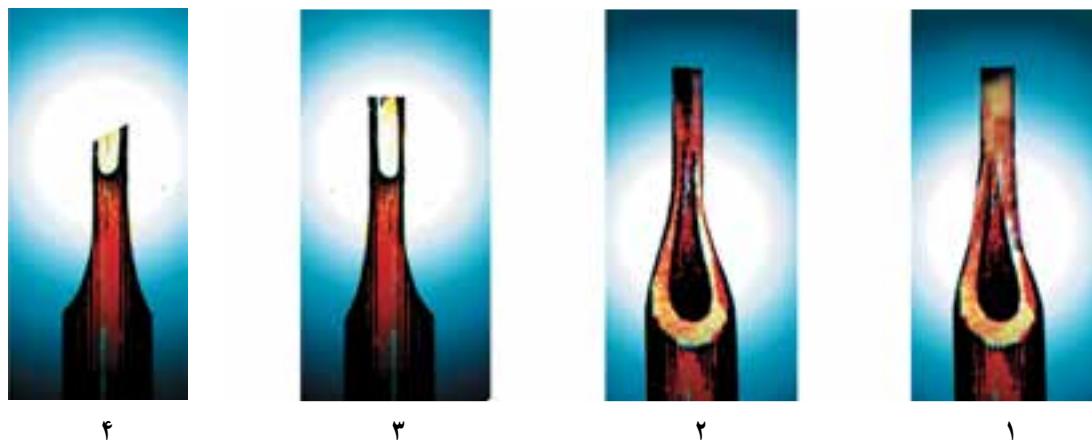
ج – پشت‌برداری: برای اینکه در هنگام مرکب‌برداری، مقداری مرکب در پشت قلم ذخیره شود و در هنگام نوشتن، به راحتی و به تدریج در نوک قلم جریان یابد، قسمتی از پوست قهوه‌ای رنگ پشت قلم را طوری برمی‌داریم که پوست کناره‌ها بر نوک قلم باقی بماند.

د – قط زدن: در پایان، قسمت نوک قلم را بر روی قطzen قرار داده، تیغه قلم‌تراش را با زاویه‌ای در حدود ۲۰° تا ۲۵° نسبت به خط افقی به طور تقریباً عمود در قسمتی که پوست آن را برداشته‌ایم می‌گذاریم و با فشار انگشت شسته و با یک حرکت آن را قط می‌زنیم. چنانچه نوک قلم حالت مطلوب را به دست نیاورد این عمل را تکرار می‌کنیم. در بعضی از قلم‌ها، شکافی در نوک قلم ایجاد می‌کنند که به روان‌تر شدن مرکب کمک می‌کند. این عمل را «فاق زدن» می‌گویند، امروزه بسیاری از خوشنویسان فقط قلم‌های پهن را فاق می‌زنند.

لازم است فرآگیران گرامی با راهنمایی‌های هنرآموز محترم و رعایت موارد ایمنی، روش تراشیدن قلم را با قلم‌های ارزان عملأً تمرین کنند.

تمرین منزل

دو عدد قلم نی مرغوب تهیه کرده، آنها را در منزل (بعد از تمرین با قلمهای ارزانتر) بتراسید و در جلسه بعد، همراه خود به کلاس بیاورید.

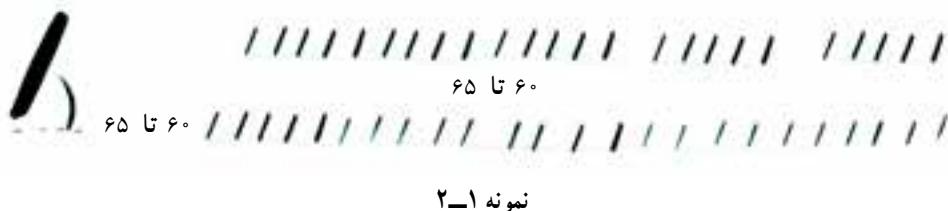
تصویر ۱۱-۱-چهار مرحله تراشیدن قلم

جلسه دوّم

آموزش الفبا (گروه اول)

قلم‌گذاری

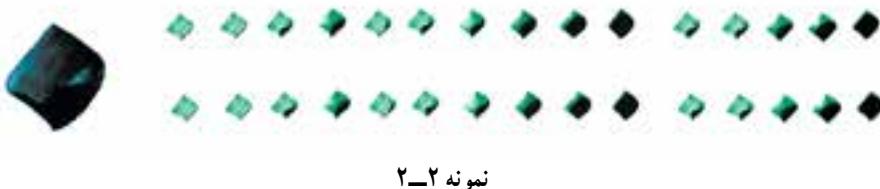
در خوشنویسی نستعلیق، نگارش تمامی حروف و کلمات (مگر در موارد استثنایی) با قرار گرفتن پهناز نوک قلم در زاویه‌ای بین ۶۰ تا ۶۵ درجه نسبت به خط افقی بر روی صفحه شروع می‌شود. به همین دلیل عادت دادن دست به این زاویه قلم‌گذاری، اوّلین گام در آموزش عملی نستعلیق است. برای انجام این حرکت، کافی است پهناز نوک قلم را در زاویه حدود ۶۳ درجه بر روی صفحه قرار داده، بالا فاصله برداریم، به‌طوری که فقط اثر پهناز نوک قلم بر روی صفحه نقش بندد. با یک بار مرکب‌برداری می‌توان چند بار این عمل را تکرار کرد (نمونه ۲-۱).

نکته: در هنگام تمرین قلم‌گذاری باید دقیق کرد که قلم بر روی کاغذ حرکت نکند؛ زیرا قلم‌گذاری فقط به معنی ایجاد اثر پهناز نوک قلم است بر روی صفحه. حرکت قلم‌گذاری را باید آنقدر تمرین کرد تا دست کاملاً به انجام این حرکت عادت کند.

نقطه‌گذاری

نقطه، در خوشنویسی نستعلیق علاوه بر این که بخشی از برخی حروف را تشکیل می‌دهد، به عنوان واحد اندازه‌گیری حروف و کلمات در جهت رعایت قواعد کلی آنها به کار می‌رود. شکل کلی نقطه در نستعلیق مربعی است که گوش‌های آن در بالا، پایین، چپ و راست قرار می‌گیرد. برای اجرای نقطه، قلم را بر روی صفحه قرار داده، همزمان در جهت راست و پایین حرکت می‌دهیم.

قبل از اینکه به آموزش شکل الف و نحوه اجرای آن در نستعلیق پردازیم لازم است با خط زمینه و کاربرد آن در خوشنویسی آشنا شویم.

خط زمینه

خطی است افقی که جایگاه حروف و کلمات را در سطر مشخص می‌کند. این خط را «خط کرسی» و «خط میزان» و «مسطّر» نیز می‌گویند.

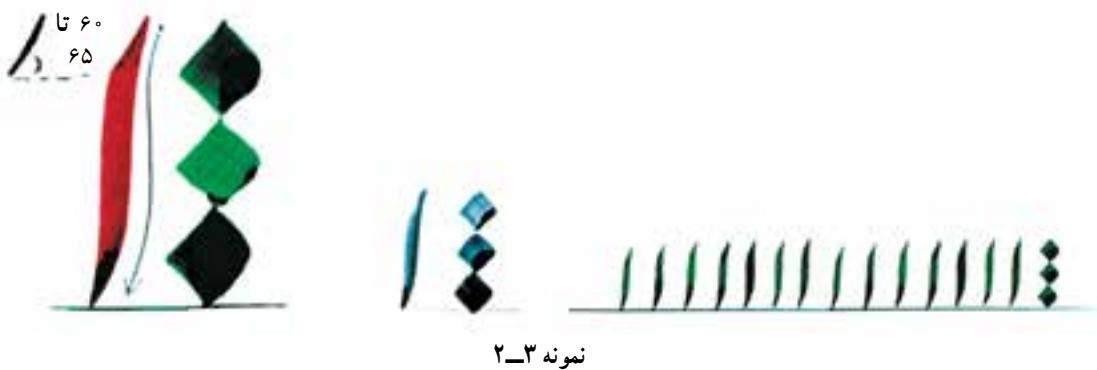
الف

«الف» در نستعلیق با یک حرکت قلم نوشته می‌شود و ارتفاع آن ۳ نقطه و ضخامت آن در حدود $\frac{1}{2}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناى قلم می‌باشد و قسمت انتهایی آن بر خط زمینه مماس است.

برای اجرای شکل «الف» ابتدا ۳ نقطه از خط زمینه به طرف بالا و به صورت عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم به‌طوری که گوش نقطه‌ها بر هم مماس باشند. این ۳ نقطه را نقطه‌های راهنمای «الف» می‌نامیم.
نکته: نقطه‌های راهنمای، نقطه‌هایی هستند که برای رعایت اندازه‌های حروف و کلمات به هنگام تمرین در اول سطر قرار داده می‌شوند.

بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنمای، قلم را در ارتفاع ۳ نقطه با زاویه ۶۳° قرار داده، با حفظ زاویه به طرف پایین و در جهت عمودی حرکت می‌دهیم تا قسمت پایین نوک قلم با خط زمینه مماس شود. اگر زاویه قلم گذاری ما درست باشد پهناى «الف» خود به‌خود حدود $\frac{1}{2}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناى قلم خواهد بود (نمونه ۲-۳).

نکته: قبل از تمرین عملی هر شکلی باید آن شکل را مورد مطالعه بصری قرار دهیم. منظور از مطالعه بصری، نگاه کردن همراه با دقت به شکل مورد نظر است به‌طوری که تمام جزئیات آن از نظر زاویه‌ها، شکل، اندازه و مشخصات دیگر، به خوبی با عمل دیدن مورد مطالعه قرار گیرد و همراه با شکل کلی آن به خاطر سپرده شود. این عمل را در خوشنویسی اصطلاحاً «مشق نظری» می‌گویند.

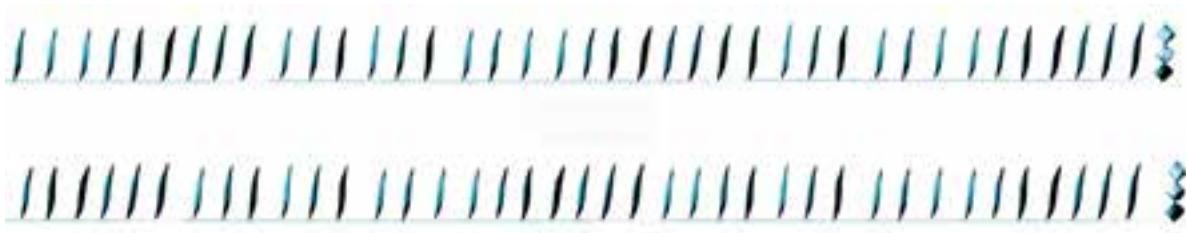
نمونه ۲-۳

نحوه صحیح تمرین عملی

برای اینکه از تمرینات خود بهترین نتیجه را بگیریم و به روند کسب مهارت در خوشنویسی که نوعی ایجاد هماهنگی میان چشم، ذهن و دست است، سرعت بیشتری بیخشیم، لازم است به ترتیب زیر عمل کنیم:

– ابتدا شکل را به دقت مورد مطالعه بصری قرار می‌دهیم. سپس در اول سطر، نقطه‌های راهنمای شکل مورد نظر را با رعایت جایگاه آن نسبت به خط زمینه نقطه گذاری می‌کنیم. آنگاه یک‌بار شکل را با توجه به نقطه‌های راهنمای و خط زمینه و رعایت قواعد می‌نویسیم. (این شکل، الگوی ما برای تکرارهای بعدی خواهد بود) حال شکل

را با توجه به الگوی اول به طور متواالی و بدون قرار دادن نقطه‌های راهنمای آخر سطر تکرار می‌کنیم. در سطرهای بعدی نیز به این نحو عمل می‌کنیم (نمونه ۴-۲).

نمونه ۴-۲

لازم است فراغیران عزیز این شیوه تمرین را در تمامی تمرینات عملی کتاب در مورد حروف و کلمات به کار گیرند.

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل 20×10 سانتیمتر، با تکرار حرکت قلم‌گذاری به وسیله قلمهای مختلف در پهناهای متفاوت و مركب‌های کمرنگ و برقنگ «باران» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- حرکت قلم‌گذاری را در 1° سطر با رعایت زاویه (60° تا 65°) تمرین کنید.
- ۲- شکل نقطه را در 1° سطر اجرا کنید.
- ۳- شکل الف را با رعایت قواعد آن در 1° سطر خوشنویسی کنید.

آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه)

در شیوه آموزشی کتاب حاضر، برای ایجاد سهولت در امر آموزش عملی خوشنویسی و درک بهتر فراگیران از تناسبات و قانونمندی موجود در ساختار نستعلیق، حروف الفبا بر اساس مشترکات و تشابهات در شکل، گروه‌بندی شده، همچنین در ترتیب آموزش این گروه‌ها رعایت اصل آسان به مشکل مدنظر بوده است.

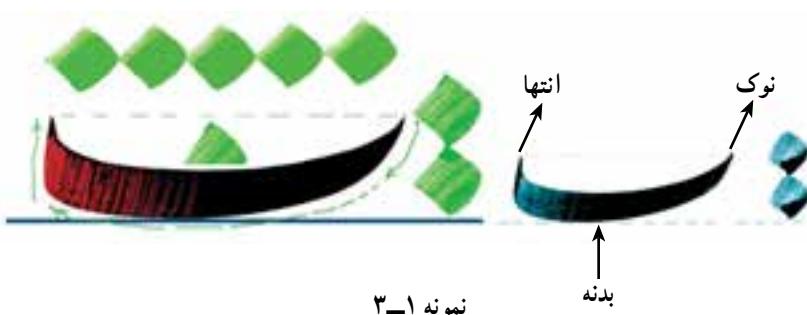
آموزش گروه حروف تخت که شامل «ب، پ، ت، ث، ف، ک و گ» می‌باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت از ساختار تخت (افقی) و اندازه نسبتاً بزرگ این حروف در نستعلیق ناشی می‌شود. زیرا در یک قطعه خوشنویسی نستعلیق شکل‌ها و حروفی که در نگاه اول به چشم می‌خورند و جلب توجه می‌کنند حروف تخت و کشیده‌ها هستند. این امر نشان دهنده ارزش بصری بالاتر این گروه نسبت به گروه‌های دیگر از حروف الفباءست. به همین دلیل، آموزش و فراگیری حروف تخت از حساسیت بیشتری برخوردار است و دقت نظر افزونتری را می‌طلبد.

حروف تخت در نستعلیق به دو شکل کوتاه و کشیده نوشته می‌شوند. در این جلسه فقط نحوه اجرای حروف تخت کوتاه مورد بررسی و آموزش قرار می‌گیرند که شامل چهار شکل «ب کوتاه»، «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» می‌باشد.

«ب کوتاه»

«ب کوتاه»، شکل پایه حروف تخت کوتاه محسوب می‌شود. زیرا این شکل در حروف تخت کوتاه دیگر نیز تکرار می‌شود. این بدان معناست که با فراگیری «ب کوتاه» خودبه‌خود قسمت عمدی از حروف تخت کوتاه دیگر را نیز می‌آموزیم.

مشخصات «ب کوتاه»: این شکل از ۳ قسمت: نوک، بدن و انتهای تشکیل شده است که بدون انقطاع و با یک حرکت قلم اجرا می‌شود. طول آن ۵ نقطه و ارتفاعش $1/5$ نقطه می‌باشد و در حدود $5/5$ نقطه گودی دارد و نقطه شروع و پایان آن، هم ارتفاع بوده، قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است (نمونه ۱-۳).

نحوه اجرای ب کوتاه: ابتدا نقطه‌های راهنمای «ب کوتاه» را به صورت ۲ نقطه عمودی (که $1/5$ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ب کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی (که نشان دهنده طول «ب» است) در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، برای اجرای شکل «ب کوتاه»، قلم را $1/5$ نقطه بالاتر از خط زمینه با زاویه‌ای در حدود 63° قرار داده، در همان زاویه اندکی به طرف خط زمینه حرکت می‌دهیم تا نوک «ب کوتاه» ایجاد شود؛ سپس حرکت قلم را به صورت افقی در امتداد خط زمینه با اندکی قوس ادامه می‌دهیم، به‌طوری که زاویه قلم در پایان ۵ نقطه از 90° به 63° تغییر کند. حال برای تکمیل شکل، حرکت را در جهت عمودی اندکی به طرف بالا ادامه می‌دهیم تا نوک «ب» هم ارتفاع شود. به این صورت برای اجرای «ب کوتاه»، قلم در سه جهت حرکت می‌کند اما باید توجه داشت که تمامی شکل «ب» با یک حرکت قلم نوشته می‌شود.

نمونه ۳—نمونه‌ای از شیوه صحیح تمرین در خوشنویسی

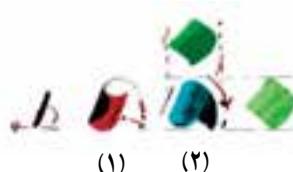
ف کوتاه

«ف کوتاه» از دو قسمت اصلی تشکیل شده است: قسمت اول که سر «ف» می‌باشد و قسمت دوم که دقیقاً مانند «ب کوتاه» است. ارتفاع و عرض سر «ف» باید از یک نقطه بیشتر باشد.

نحوه اجرای «ف کوتاه»: برای اجرای «ف کوتاه»، باید ابتدا قسمت اول آن را که سر «ف» می‌باشد به‌طور جداگانه اجرا و تمرین کرد.

نحوه اجرای قسمت سر «ف»: ابتدا یک نقطه کمی بالاتر از خط زمینه به عنوان نقطه راهنمای سر «ف» در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، قلم را طبق معمول با زاویه 63° ، بر روی صفحه قرار داده، به اندازه $\frac{1}{2}$ نقطه از راست به چپ به صورت قوس‌دار حرکت می‌دهیم، سپس با یک چرخش به طرف راست و با نوک قلم شکل آن را کامل می‌کنیم. به‌طوری که بین زایده سمت راست و گردی سمت چپ در قسمت زیرین، فضای خالی کوچکی ایجاد شود. باید توجه داشت که سر «ف» از یک نقطه بزرگتر نباشد و با یک حرکت قلم اجرا شود (نمونه ۳).

بعد از اینکه شکل سر «ف کوتاه» را به اندازه کافی تمرین کردیم، می‌توانیم شکل «ف کوتاه» را به‌طور کامل اجرا کنیم. برای این کار، ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۳ نقطه عمودی (که $2/5$ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ف کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. حال سر «ف» را در $2/5$ نقطه بالاتر از خط

نمونه ۳

زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن $1/5$ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. در حرکت دوم شکل «ب کوتاه» را بدون کم و کاست به زایده زیرین و سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل «ف کوتاه» کامل شود. به این ترتیب شکل ف کوتاه با دو حرکت قلم اجرا می‌شود (نمونه ۴-۳).

نمونه ۴-۳

ک متصل کوتاه

حروف «ک» و «گ» کوتاه اگر به صورت متصل در کلمه‌ای بیانند (مانند کلمه نیک) به طول ۵ نقطه نوشته می‌شوند و اگر به صورت تنها (غیرمتصل) بیانند (مانند کلمه پاک) به طول ۳ نقطه اجرا می‌شوند. به همین دلیل حروف «ک» و «گ» کوتاه را در دو بخش «ک متصل کوتاه» و «ک تنها کوتاه» بررسی می‌کنیم.

«ک متصل کوتاه» از ۳ قسمت تشکیل شده است که قسمت اول آن با حروف متصل قبلی به صورت «الف متصل» و از پایین به بالا نوشته می‌شود. قسمت دوم آن همان شکل پایه «ب کوتاه» است که به قسمت اول وصل می‌گردد و قسمت سوم سرکش را شامل می‌شود.

نحوه اجرای «ک متصل کوتاه»: برای آموزش و اجرای «ک متصل کوتاه» از کلمه ساده «یک» استفاده می‌کنیم. برای این کار بهتر است ابتدا شکل «با» را به طور جداگانه اجرا و تمرین کنیم:

ابتدا نقطه‌های راهنمای شکل «با» را به صورت ۳ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه معمول 63° طوری قرار می‌دهیم که قسمت بالای نوک آن با خط زمینه یک نقطه فاصله داشته باشد. حال، با یک چرخش کوتاه و قوسدار به طرف پایین و چپ و ادامه آن در جهت عمودی تا ۳ نقطه، شکل «با» را کامل می‌کنیم. باید توجه داشت که این شکل، با یک حرکت قلم اجرا شود و زاویه 63° شروع تا پایان تقریباً حفظ شود تا پهنهای «الف» حدود $\frac{1}{3}$ پهنهای قلم ضخامت داشته باشد.

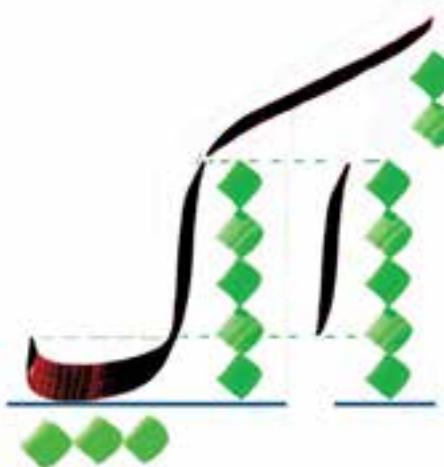
بعد از اینکه شکل «با» را به اندازه کافی تمرین کردیم، برای اجرای شکل کامل «یک» به ترتیب زیر عمل می‌کنیم: ابتدا نقطه‌های راهنمای را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس شکل «با» را نوشته، در حرکت دوم شکل پایه حروف تخت کوتاه را به آن وصل می‌کنیم. بدینهی است که نقطه اتصال «ب کوتاه» به شکل «با» درست در وسط آن یعنی $1/5$ نقطه بالاتر از خط زمینه خواهد بود. در حرکت سوم و در مرحله پایانی سرکش ک را با شیب دو نقطه و طول $4\frac{1}{5}$ نقطه و با تمامی پهنهای نوک قلم طوری اجرا می‌کنیم که ضخامت آن حدود $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهنهای قلم باشد و انتهای آن در قسمت بالایی شکل «با» با فاصله‌ای اندک قرار گیرد. (نمونه ۴-۵).

نحوه اجرای «ک تنها کوتاه»: برای اجرای شکل «ک تنها کوتاه» ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۵ نقطه عمودی و ۳ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. سپس قسمت اول را که «الفی» به ارتفاع $3/5$ نقطه است از ۵ نقطه بالاتر از خط زمینه شروع و در $1/5$ نقطه مانده به خط زمینه، تمام می‌کنیم.

نمونه ۳-۵

در حرکت دوم، شکل پایه «ب کوتاه» را استثنائًا به طول ۳ نقطه اماً با همان ویژگها به قسمت زیرین «الف» وصل می‌کنیم و با قرار دادن سرکش در بالای «الف» «ک» شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۳-۶).

نمونه ۳-۶

نمونه ۳-۷—مطالعه بصری شکل پایه در حروف تخت کوتاه

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل به ابعاد 20×10 سانتیمتر، با تکرار شکل «ب کوتاه» به وسیله قلمهایی با پهناهای مختلف و استفاده از مرکب رنگی مناسب، «دریا» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ب کوتاه» را در ۵ سطر اجرا کرده، در پایان با قرار دادن نقطه‌های مختلف آنها را به «ب، پ، ت و ث» تبدیل کنید.
- ۲- هر یک از شکل‌های «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنها کوتاه» را به طور جداگانه و به ترتیب سه سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات آب، بانک و باف را به طور جداگانه، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۴- سه کلمه جدید با توجه به شکل‌ها و حروف آموزش داده شده انتخاب و از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

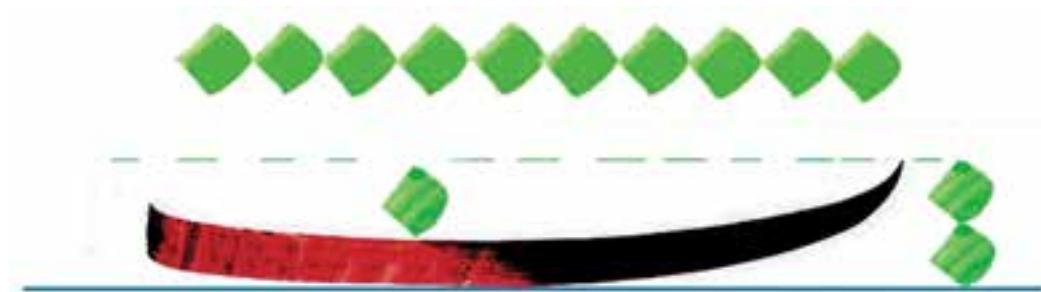
جلسه چهارم

آموزش الفبا (حروف تخت کشیده)

ب کشیده

در گروه حروف تخت کشیده که شامل چهار شکل «ب کشیده»، «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنهای کشیده» می باشد، شکل «ب کشیده» شکل پایه محسوب می شود. به همین دلیل، آموزش این شکل از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

مشخصات «ب کشیده»: ارتفاع آن ۲ نقطه و طول آن حدود ۹ تا ۱۱ نقطه است. این شکل از دو قسمت نوک و بدنه تشکیل شده است که بدون انقطاع، با یک حرکت قلم نوشته می شود و قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است. اما نقطه شروع آن با نقطه انتهای در یک ارتفاع قرار نمی گیرد و دارای یک نقطه، گودی است.

نمونه ۱-۴

نحوه اجرای «ب کشیده»: برای اجرای «ب کشیده»، ابتدا، نقطه های راهنمای را به صورت ۲ نقطه عمودی و ۱۰ نقطه افقی در اول سطر نقطه گذاری کرده، سپس قلم را طبق معمول با زاویه 63° در فاصله ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می دهیم و در همان زاویه کمی به طرف پایین حرکت می دهیم تا نوک «ب کشیده» نمایان شود. حال، بدون آنکه قلم را از روی صفحه برداریم حرکت را در جهت افقی به طول ۹ تا ۱۱ نقطه طوری ادامه می دهیم که قلم از زاویه 63° به 90° در پایان شکل تغییر کند. در آخرین مرحله با اشاره کوچک قلم به طرف بالا، شکل را کامل می کنیم. باید توجه داشت که شکل «ب کشیده» در کل، دارای قوس مختصراً است (نمونه های ۱-۴ و ۲-۴).

برای بی بردن به جزئیات بیشتر در این شکل لازم است آن را مورد مطالعه بصری قرار دهیم.

نمونه ۲-۴

«ف کشیده»

این شکل از دو قسمت، شکل و با ۲ حرکت قلم نوشته می‌شود.

نحوه اجرای «ف کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنمای صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده، قسمت سر «ف» را بالاتر از خط زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد و اندازه آن از یک نقطه تجاوز نکند. سپس در حرکت بعدی شکل پایه «ب کشیده» را به زایده سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۴-۳).

نمونه ۴-۳

ک متصل کشیده

شکل «ک متصل کشیده» با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود.

نحوه اجرای «ک متصل کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنمای صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده و شکل «با» را در حرکت اول می‌نویسیم، سپس شکل «ب کشیده» را بدون کم و کاست به آن وصل می‌کنیم و در حرکت سوم، سرکش «ک» را به طول ۴ تا ۵ نقطه و با شیب ۲ نقطه و ضخامت $\frac{1}{3}$ تا $\frac{1}{4}$ پهناهی قلم در بالای «با» قرار می‌دهیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۴-۴).

نمونه ۴-۴

«ک تنهای کشیده»

این شکل، با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود و دارای $\frac{3}{5}$ تا ۴ نقطه ارتفاع و ۹ تا ۱۱ نقطه طول است.

نحوه اجرای «ک تنهای کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنمای صورت ۴ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم، سپس در حرکت اول، «الف» «ک» را به اندازه $\frac{1}{5}$ تا ۲ نقطه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. حال، شکل پایه حروف تخت کشیده را به آن وصل کرده، با نوشتن سرکش، شکل «ک تنهای کشیده» را کامل می‌کنیم (نمونه ۴-۵).

نمونه ۴-۵

ارزش بصری

در جلسه قبل به ارزش بصری حروف اشاره کوتاهی شد. اکنون برای روشنتر شدن مطلب به مثال ذیل توجه کنید:

اگر در یک سطر خوشنویسی فقط یکی از حروف و کلمات بزرگ مانند حروف تخت و یا کشیده‌ها، به اصطلاح نازیبا و معیوب نوشته شود هرچند بقیه اجزای سطر با زیبایی تمام اجرا شده باشد، کل سطر نازیبا و معیوب به نظر خواهد رسید. در حالی که همان سطر اگر طوری نوشته شود که فقط یکی از حروف و شکلهای کوچک سطر مانند «د» یا «و» نازیبا و معیوب اجرا شده باشد در کل سطر اثر چندانی نمی‌گذارد و کل سطر زیبا و بدون عیب جلوه می‌کند. این امر نشان می‌دهد که حروف و شکلهایی که دارای اندازه‌های بزرگ هستند از ارزش بصری پیشتری نسبت به حروف کوچکتر برخوردارند. البته عوامل دیگری مانند ویژگی شکل، رنگ و موقعیت قرار گرفتن در سطر نیز در ارزش بصری حروف و شکلهای مؤثر است. اما عامل اندازه در خوشنویسی از اهمیت پیشتری برخوردار است.

نمونه ۶-۴

تمرین منزل

تعدادی حرف «ب کشیده» و «نقطه» را در روی مقوای سفید طراحی کرده، سپس آنها را قیچی کنید و در یک مقوای رنگی به ابعاد 30×20 با ترکیب‌بندی دلخواه بچسبانید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ب کشیده» را در پنج سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از شکلهای «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنها کشیده» را به‌طور جداگانه، سه سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «آب»، «بانک» و «باف» را با استفاده از حروف تخت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۴- «ب کوتاه» و «ب کشیده» را به صورت متوالی، سه سطر تمرین کنید و سه مورد از اختلاف و تفاوت‌های این دو شکل را بنویسید.

تصویر ۱-۴- بخشی از سیاه مشق میرزا غلام رضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

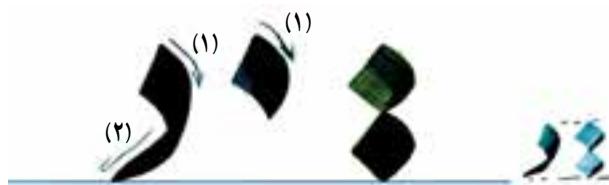
جلسه پنجم

آموزش الفبا (حروف مفرد)

گروه حروف مفرد شامل «د، ه، و، ر، ط، م» که تمامی چهار حرف اول با ارتفاع ۲ نقطه بر روی خط زمینه قرار می‌گیرند و قسمت اصلی دو حرف بعدی یعنی ط و م نیز با حروف قبلی همسطح است.

نحوه اجرای شکل (۵)

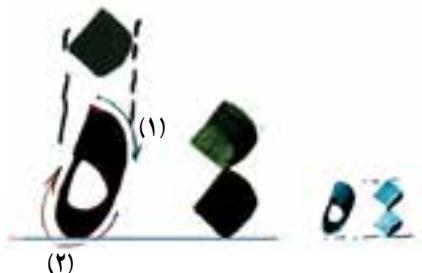
ابتدا نقطه‌های راهنمای به صورت ۲ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه ۶۳ (طبق معمول) ۲ نقطه بالاتر از خط گذاشت، حرکت اول «د» را شبیه نقطه‌ای که گوشه پایینی آن کمی کشیده شده باشد می‌نویسیم. اندازه این قسمت باید از یک نقطه بزرگتر باشد. حال قسمت دوم را با فشار نوک بالای قلم و به صورت مایل و حرکت دادن آن تا خط زمینه، اجرا می‌کنیم (نمونه ۱-۵).

نمونه ۱-۵

نحوه اجرای شکل (۵)

۲ نقطه راهنمای به صورت عمودی در اول سطر قرار داده، حرکت اول را که شبیه حرکت اول «د» است به اندازه یک نقطه انجام داده، سپس حرکت دوم را با فشار نوک بالایی قلم به صورت چرخشی طوری اجرا می‌کنیم که قسمت پایینی «ه» حدود $\frac{1}{2}$ پهنای قلم ضخامت داشته باشد و با خط زمینه مماس شود. باید توجه داشت که عرض شکل «ه» از یک نقطه بزرگتر نباشد (نمونه ۲-۵).

نمونه ۲-۵

نحوه اجرای شکل (و)

بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنمای، حرکت اول «و» را که شبیه سر «ف» است اما زایده سمت راست سر «ف» را ندارد با یک چرخش از راست به چپ با تمام پهنای قلم در محدوده یک نقطه اجرا می‌کنیم. سپس حرکت دوم

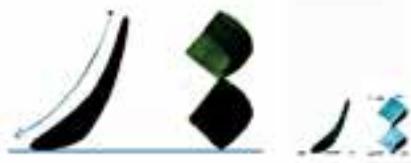
آن را که شبیه حرکت دوم «د» است به آن وصل می‌کنیم (نمونه ۳-۵).

نمونه ۳-۵

نحوه اجرای «ر»

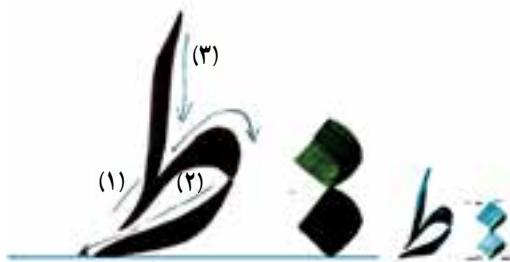
بعد از قراردادن نقطه‌های راهنما، قلم را با زاویه 63° ، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با نوک بالایی قلم به اندازه یک نقطه در جهت همان زاویه حرکت می‌کنیم. سپس فشار قلم را به تدریج بیشتر کرده با اندکی تغییر مسیر، حرکتی شبیه حرکت دوم شکل «و» انجام داده، شکل را کامل می‌کنیم. بهتر است این شکل را با یک حرکت قلم اجرا کنیم (نمونه ۴-۵).

نمونه ۴-۵

نحوه اجرای «ط»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی قرار داده، سپس نوک قلم را حدود $5/5^\circ$ نقطه بالاتر از خط می‌گذاریم و در جهت 45° به طرف بالا حرکت می‌دهیم، در ارتفاع ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه با یک چرخش کوتاه و به ضخامت $\frac{1}{2}$ پهناز قلم حرکت اول را اجرا می‌کنیم. حال حرکت دوم را که بی‌شباهت به حرکت دوم «د» نیست با فشار نوک بالایی قلم به صورت مایل تا اتصال به خط زمینه انجام می‌دهیم در پایان الف ط را از حدود $3/5$ تا 4 نقطه بالاتر از خط زمینه، به وسط حرکت اول وصل می‌کنیم (نمونه ۵-۵).

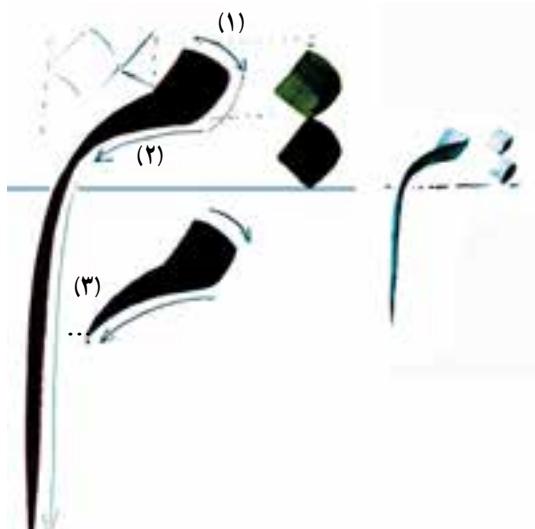
نمونه ۵-۵

نحوه اجرای «م»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه و ۵ نقطه عمودی در پایین خط زمینه

در اول سطر قرار می‌دهیم. این شکل را بهتر است با ۳ حرکت قلم به شرح زیر اجرا کنیم:

در حرکت اول، تمام پهنای نوک قلم را با زاویه 63° ، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می‌دهیم و شکل نقطه را اجرا می‌کنیم. سپس در حرکت دوم، قلم را از قسمتی که نقطه تمام شده، با انگشتی قوس به طرف چپ و پایین حرکت می‌دهیم به طوری که قسمت بالایی قلم از قطر نقطه عبور کرده، بر خط زمینه مماس شود. در حرکت سوم «الفی» را به طول $4/5$ تا 5 نقطه و به ضخامت $\frac{1}{3}$ پهنای قلم به آخر حرکت دوم وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۵-۶).

نمونه ۵-۶

تمرین منزل

با استفاده از تکرار شکل‌های «م»، «د»، «ر»، «ب کشیده» در یک کادر مستطیل 20×10 سعی کنید منظره‌ای نمادین از صخره‌ها و آبشار و رودخانه را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «د، د، و، ر، ط، م» را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «آدم، درنگ و آوازه» را یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- پنج کلمه را با توجه به شکل‌های اجرا شده بسازید و از هر کدام، یک سطر خوشنویسی کنید.

آشنایی با سطرنویسی

سطرنویسی یکی از قالب‌های رایج در خوشنویسی است که منظور از آن: جمله و عبارتی کوتاه یا مصروعی شعر است که بر روی یک خط زمینهٔ افقی خوشنویسی شود.

هرچند یک سطر از اجزای مختلف تشکیل می‌شود اماً این اجزا باید طوری کنار هم قرار گیرند که در نهایت یک کلّ منسجم و هماهنگ را به وجود آورند. در درسهای آینده در مورد سطرنویسی مطالب جامعتری ارائه خواهد شد. در این درس فقط به رعایت چهار نکتهٔ کلّی در مورد سطرنویسی اشاره می‌شود:

- ۱- رعایت قواعد درنگارش تک‌تک اجزای تشکیل دهندهٔ سطر
- ۲- رعایت جایگاه اجزای سطر نسبت به خط زمینه
- ۳- رعایت فاصله‌های یکنواخت، بین اجزای سطر (که معمولاً در حدود یک نقطه می‌باشد).
- ۴- ایجاد صعود در پایان سطر (که با قرار دادن آخرین جزء سطر در بالاتر از جایگاه معمول آن نسبت به خط زمینهٔ صورت می‌پذیرد).

اوّلین سرمشق سطرنویسی را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به سوالات مطرح شده در مورد آن پاسخ دهید و با راهنماییهای هنرآموز محترم، به بحث و تبادل نظر پردازید (نمونه ۱-۶).

نمونه ۱-۶

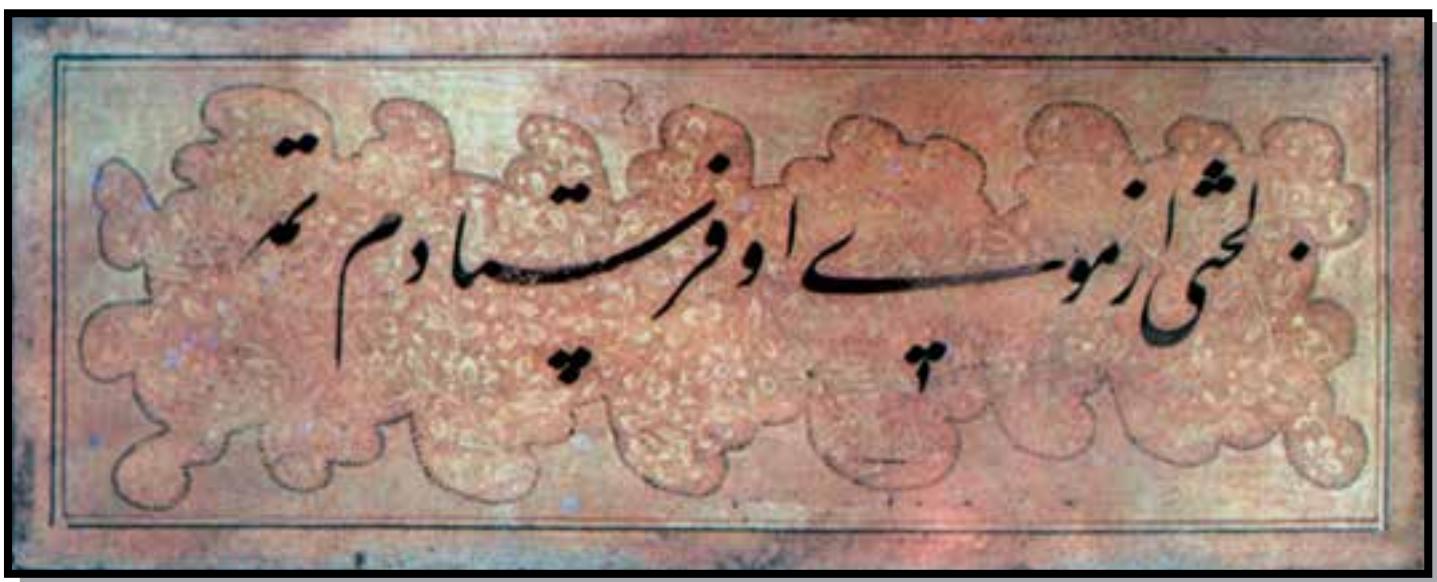
- ۱- آیا این سطر (سرمشق) تقارن نسبی دارد؟ چرا؟
- ۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟
- ۳- اگر یکی از دو شکل «ک» به صورت کوتاه و دیگری به صورت کشیده نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتد؟
- ۴- اگر هر دو شکل «ک» به صورت کوتاه نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتد؟
- ۵- اگر شکل «د» در آخر سطر، در جایگاه معمولی خود بر روی خط زمینه، نوشته می‌شد قسمت پایانی سطر چگونه به نظر می‌رسید؟

تمرین منزل

در یک کادر مریع به ابعاد $15 \times 15\text{cm}$ ، نقطه‌ها را طوری اجرا کنید که در قسمت بالا، نقطه‌ها به صورت درهم رفته و پر قرار گیرند و هر چه به طرف پایین کادر تزدیک می‌شوند فاصله‌ها بیشتر و از تراکم نقطه‌ها کاسته شود، به طوری که در $\frac{1}{5}$ آخر کادر نقطه‌ای وجود نداشته باشد.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «کو»، «با» و «ک» کشیده را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سطر سرمهشق را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هر یک از کلمات لوازم و باریک را یک سطر بنویسید.

تصویر ۱-۶- سطرنویسی - ناشناس

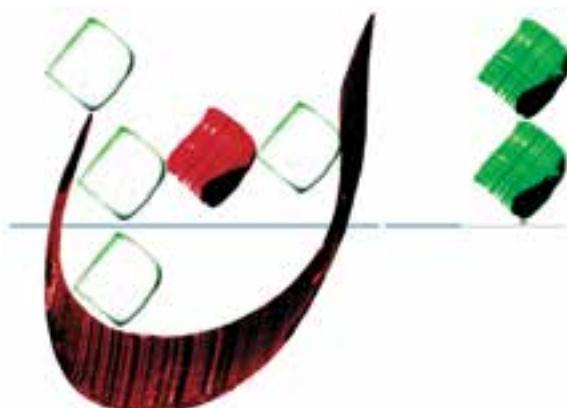
آموزش الفبا (حروف گرد)

گروه حروف گرد، شکل‌های «ن، ق، ل، س، ص، س، ی، ح، ع» را شامل می‌شود که در این جلسه فقط شکل‌های «ن، ق، ل» آموزش داده می‌شود.

قبل از آنکه به نحوه اجرای شکل «ن» در نستعلیق بپردازیم لازم است حرکت دوم («ن»)، که گردی آن را تشکیل می‌دهد و در تمامی حروف گرد (به استثنای ی، ح، ع که با کمی تغییر اجرا می‌شود) تکرار می‌شود، به عنوان شکل پایه حروف گرد، مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم. این شکل، حاصل حرکتی است بر حول دایره‌ای به قطر ۳ نقطه که از $\frac{1}{3}$ سمت راست آن شروع و تا $\frac{2}{3}$ دایره (یک نقطه بالاتر از سمت راست) در سمت چپ ادامه می‌یابد. این حرکت در قسمت پایین، اندکی متمایل به چپ، کمی گودتر می‌شود. گفتنی است که خط زمینه از $\frac{1}{3}$ دایره مزبور عبور می‌کند. به عبارت دیگر، حرکت شکل پایه از خط زمینه شروع می‌شود و تا یک نقطه بالاتر از خط زمینه ادامه می‌یابد. گودی این شکل در سمت راست یک نقطه و در سمت چپ ۲ نقطه خواهد بود. این شکل باید به اندازه کافی و به صورت جداگانه تمرین شود (نمونه ۷-۱).

نمونه ۷-۱- مطالعه بصری شکل پایه در حروف گرد

نمونه ۷-۲

نحوه اجرای شکل «ن»

ابتدا نقطه‌های راهنمای به صورت ۲ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس در حرکت اول یک «الف» ۲ نقطه می‌نویسیم که انتهای آن بر خط زمینه مماس شود. در حرکت دوم، شکل پایه حروف گرد را به انتهای «الف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۷-۲).

نکته: نقطه شکل «ن» در نستعلیق جایگاه ثابت و مشخصی دارد و نمی‌توان آن را تغییر داد.

نمونه ۷_۳

نحوه اجرای «ق»

نقشه‌های راهنمای همانند نقشه‌های راهنمای شکل «ن» قرار داده، سپس در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه، سر «ق» را مانند سر «ف» می‌نویسیم و با نوک قلم تا خط زمینه با اندکی قوس امّا به حالت عمود ادامه می‌دهیم. حال شکل پایه را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. این شکل نیز همانند شکل «ن» با دو حرکت قلم نوشته می‌شود (نمونه ۷_۴).

نمونه ۷_۴

نحوه اجرای «ل»

برای اجرای شکل «ل» همانند «ن» عمل می‌کنیم با این تفاوت که طول الف «ل» باید $4/5$ تا 5 نقطه باشد (نمونه ۷_۵).

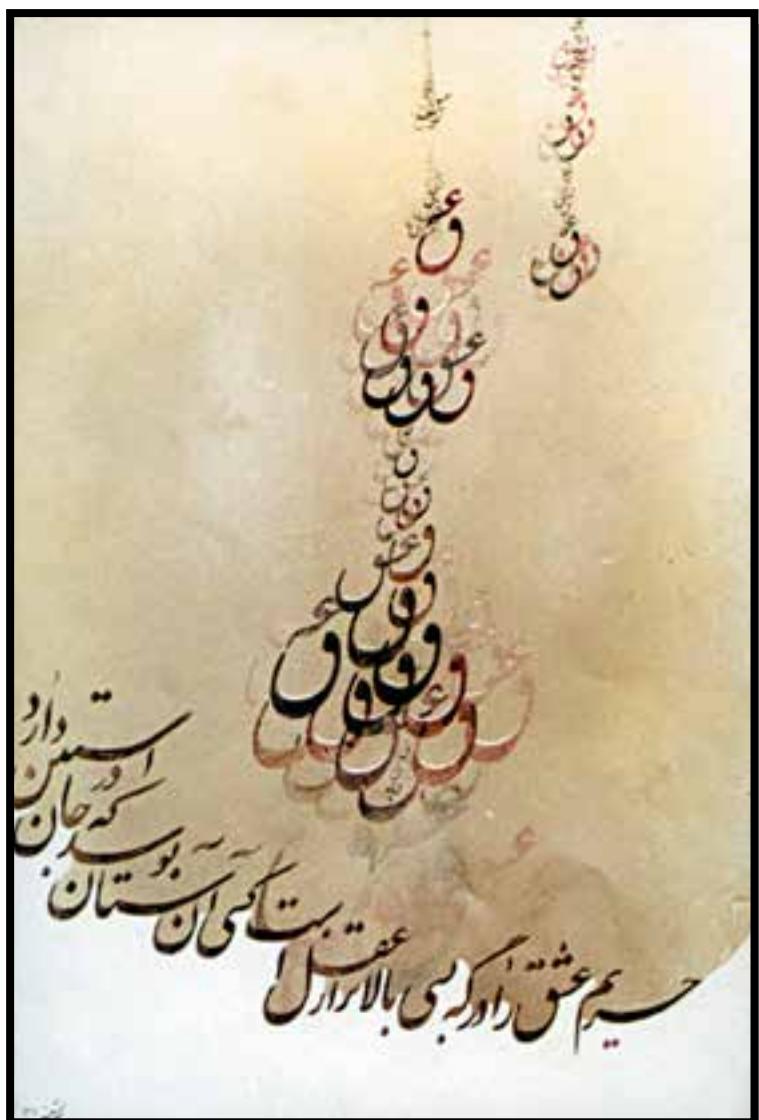
نمونه ۷_۵

تمرین منزل

در مرکز یک کادر مربع به ابعاد $40 \times 40\text{ cm}$ (از مقوای سفید) دایره‌ای به شعاع 4 cm رسم کنید. سپس شکل «ل» را که قطر گردی آن در حدود 4 cm باشد طراحی کرده، بر روی مقوای رنگی ۱۲ بار تکرار کنید حال این ۱۲ عدد «ل» را از مقوا قیچی کرده، در محیط دایره‌ای که قبلًاً بر روی مقوای سفید رسم کرده‌اید طوری که هم بچسبانید که نوک «الف» شکلهای «ل» با محیط دایره مماس شود.

تمرینات کارگاهی

- ۱— شکل پایه حروف گرد را با قرار دادن نقطه‌های راهنما در اول سطر، پنج سطر تمرین کنید.
- ۲— هر یک از شکلهای «ن، ق، ل» را دو سطر تمرین کنید.
- ۳— هر یک از کلمات «باران، زورق و بال» را به صورت جداگانه یک سطر تمرین کنید (نقطه‌های راهنما در اول سطر فراموش نشود).
- ۴— سه کلمه جدید از حروف خوانده شده بیدا کرده، از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱-۷- نستعلیق (ترکیب‌بندی با حروف گرد) — اسماعیل رشوند (معاصر) —

مرکب و قلم — $70 \times 50\text{ cm}$

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه شکل‌های «س»، «ص» و «س کشیده» را مورد بررسی قرار داده، نحوه اجرای آنها را خواهیم آموخت.

نحوه اجرای شکل «س»

ابتدا نقطه‌های راهنمای را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه قرار دهید. سپس با نوک بالایی قلم، دندانه اول را با حرکتی قوسدار در جهت پایین و چپ اجرا کرده، در ادامه دندانه دوم را با یک برجستگی به وسیله نیش قلم و امتداد آن در جهت افقی به اندازه ۱ نقطه بنویسید و دندانه سوم را بدون برجستگی با نوک قلم تا خط زمینه به صورت عمودی ادامه دهید حال شکل پایه را به آن وصل کرده شکل «س» را کامل کنید. گفتنی است که دندانه‌های «س» از $\frac{1}{2}$ تا $\frac{1}{3}$ پهنه‌ای قلم ضخامت دارد (نمونه ۸-۱).

نمونه ۸-۱

نحوه اجرای شکل «ص»

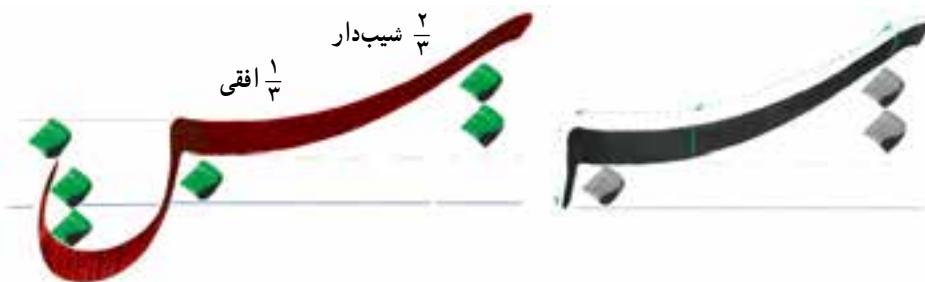
بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنمای، حرکت اول را که شبیه «ط» می‌باشد از حدود ۲ نقطه بالاتر از خط شروع کرده، قسمت زیرین سر «ص» را با $\frac{3}{3}$ پهنه‌ای قلم با یک حرکت قوسدار به طرف پایین و چپ اجرا می‌کنیم و ادامه آن را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه امتداد می‌دهیم. در پایان با اتصال شکل پایه حروف گرد، شکل «ص» را کامل می‌کنیم (نمونه ۸-۲).

نمونه ۸-۲

نحوه اجرای «س» کشیده

قسمت اول این شکل از یک کشیده و دنباله‌ای به صورت عمودی به طرف پایین تشکیل شده است. برای اجرای کشیده، ابتدا قلم را با زاویه 60° حدود ۴ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، به طول یک نقطه به حالت تقریباً افقی به طرف چپ حرکت می‌دهیم. سپس با شیب تدتر مانند حرکت سرکش «ک» حرکت را به طرف خط زمینه ادامه داده، به تدریج این حرکت را به حرکت افقی تبدیل می‌کنیم به‌طوری که طول قسمت شیب‌دار ۲ برابر طول قسمت افقی باشد. در طول این حرکت، زاویه قلم از 60° در شروع به 90° در پایان کشیده تغییر می‌کند. در پایان، حرکت را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه ادامه می‌دهیم. (شیب این کشیده حدود ۲ نقطه خواهد بود). حال، شکل پایه حروف گرد را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. طول کشیده «س» از 7° تا 10° نقطه متغیر است (نمونه ۳-۸).

نمونه ۳-۸

نکته: تمامی کشیده‌هایی که مانند «س کشیده» بدون واسطه به گردی وصل می‌شوند $\frac{1}{3}$ از طول آنها در قسمت آخر کشیده، حالت افقی دارند، اما کشیده‌هایی که مستقیماً به گردی وصل شوند در $\frac{1}{3}$ آخر از طول کشیده کمی به طرف بالا صعود می‌کنند. مانند دو کلمه «ستاره» و «رُستن» (نمونه ۴-۸).

نمونه ۴-۸

تمرین منزل

یک جمله یا عبارت کوتاه را با استفاده از حروف و کلمات آموخته شده بسازید و بر روی یک خط زمینه در قالب سطرنویسی، با رعایت قواعد مربوط، خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

۱- هر یک از شکل‌های «س، ص، سن کشیده» را دو سطر تمرین کنید.

۲- سه کلمه جدید که در آن حروف «س، ص، سن کشیده» به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر یک، دو سطر خوشنویسی کنید.

۳- کلمه ستاره را به صورت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.

یادآوری: در اجرای تمامی تمرینات از نقطه‌های راهنمای اوّل سطر استفاده کنید.

نمونه ۵-۸- مطالعه شکل پایه در حروف گرد

سطرنویسی

سطر زیر را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، سعی کنید به سؤالات مطرح شده پاسخ دهید (نمونه ۹-۱).

نمونه ۹-۱

- ۱- حروف گرد «ل» و «ش» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا چه نقشی دارند؟
- ۲- آیا «ب کشیده» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا مؤثر است؟ چرا؟
- ۳- اجزای سطر بالا را از نظر ارزش بصری در ۳ درجه مشخص کرده، آنها را در مقابل هر یک از عبارات زیر بنویسید.

اجزای دارای ارزش بصری درجه ۱ :

اجزای دارای ارزش بصری درجه ۲ :

اجزای دارای ارزش بصری درجه ۳ :

تمرین منزل

با استفاده از حروف و کلماتی که تاکنون آموخته‌اید، جمله یا عبارتی کوتاه بسازید و آن را در یک ورق A4 در قالب سطرنویسی اجرا کنید و سپس ارزش بصری هر کدام از اجزای سطر را در ۳ درجه گروه‌بندی کرده، در زیر سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکلهای «کد، ل، ب کشیده، ش» را، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سرمشق متن درس را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «لذت»، «ستاره» را، یک سطر خوشنویسی کنید.

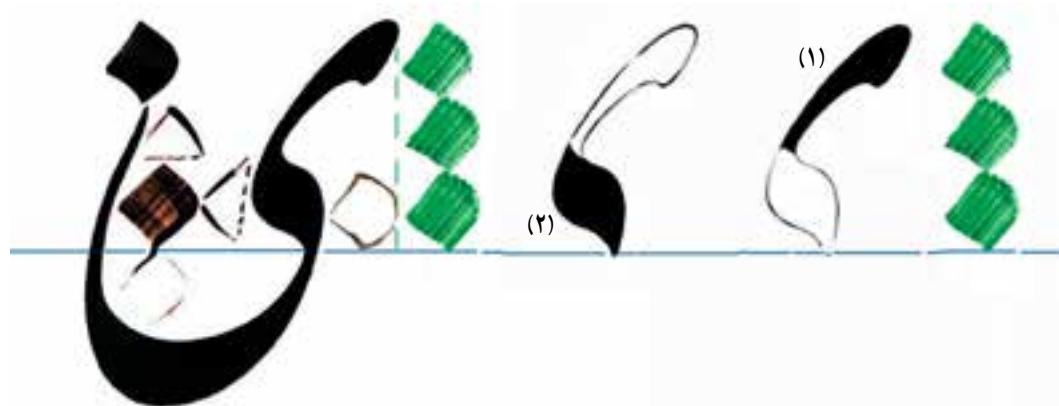
آموزش الفبا (حروف گرد)

شکل «ی» یکی از زیباترین شکلهای نستعلیق است. حرکت مارپیچی S که از حرکتهای بسیار زیبا و جذاب در هنرهای تجسمی است ترکیب کلی شکل «ی» را تشکیل داده است.

این شکل با ۳ حرکت قلم اجرا می‌شود و حرکت آخر آن که گردی «ی» را دربر می‌گیرد، اندکی از حروف گرد قبلی کوچکتر نوشته می‌شود و گودی سمت چپ آن، $5/5^{\circ}$ نقطه بیشتر از گردیهای قبلی (یعنی $2/5$ نقطه) می‌باشد.

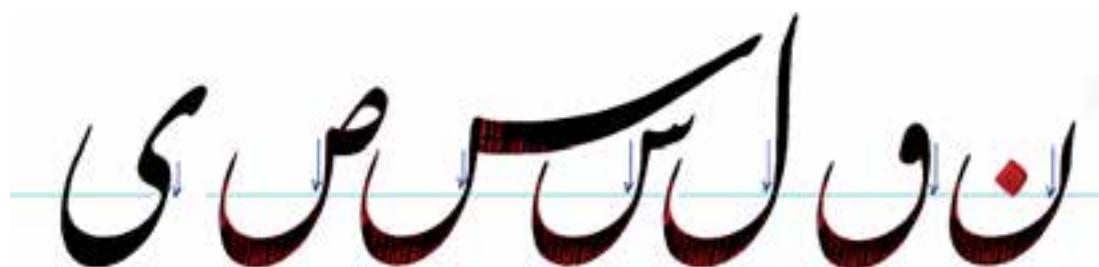
نحوه اجرای شکل «ی»

ابتدا نقطه‌های راهنمای را به صورت ۳ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس قلم را با زاویه 63° در ۳ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با اشاره‌ای مختصراً به طرف بالا و حرکت در جهت چپ و پایین با اندکی قوس، حرکت اول را انجام می‌دهیم. ارتفاع این حرکت حدود ۲ نقطه می‌باشد. حرکت دوم را با حرکت قلم به طرف راست، با اندکی شیب و به صورت پیچدار به اندازه یک نقطه اجرا می‌کنیم. حال در حرکت سوم، گردی «ی» را که اندکی از شکل پایه کوچکتر و انتهای آن نیم نقطه بیشتر است می‌نویسیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱۰-۱).

نمونه ۱۰-۱

نکته: کلیه حروف گردی که از راست به چپ نوشته می‌شوند (ن ق ل س س ص) در قسمت ماقبل آخر و قبل از اتصال به گردی، حالت عمودی دارند (نمونه ۱۰-۲).

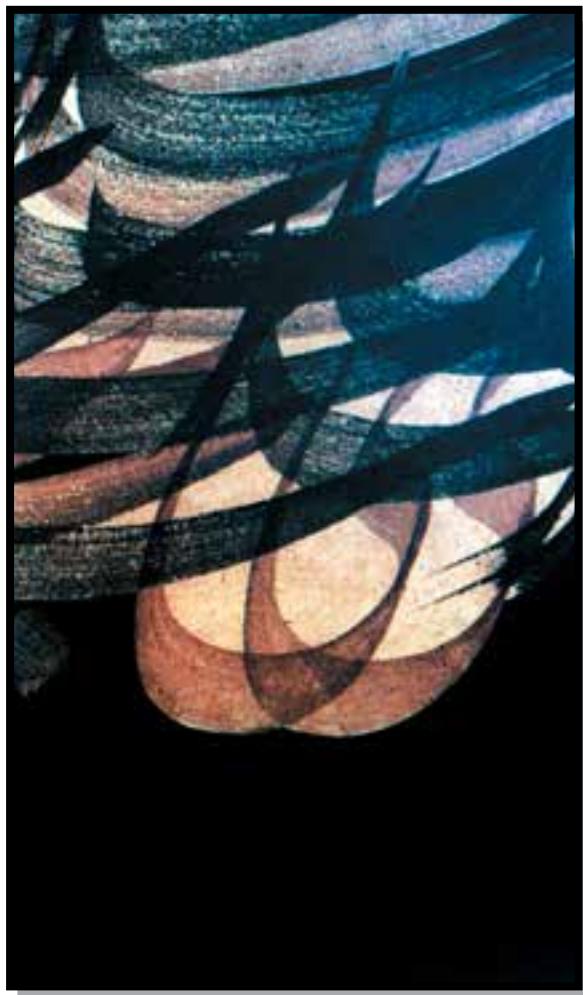
نمونه ۱۰-۲

تمرین منزل

عبارت یا جمله‌ای کوتاه را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد در یک کادر مستطیل 30×1 خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی» را ۵ سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «بازی، روان و ارادت» را، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- دو کلمه ساده را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر کدام دو سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱- ۱- سیاه مشق - محمد غفوری منش (معاصر) -
مرکب و گواش - 40×71 cm

سطر نویسی

در سرمشق این جلسه که یک سطر کوتاه می‌باشد حرف «ی» به حالت برگردان نوشته شده است. این نوع «ی» معمولاً در آخر سطر و در قسمت بالای آخرین اجزای سطر نوشته می‌شود. کشیده این شکل از چپ به راست اجرا می‌شود و از ۵٪ تا ۱ نقطه شبیب دارد. طول آن از ۹ تا ۱۱ نقطه متغیر است. این شکل را «ی» معکوس نیز می‌گویند (نمونه ۱۱-۱).

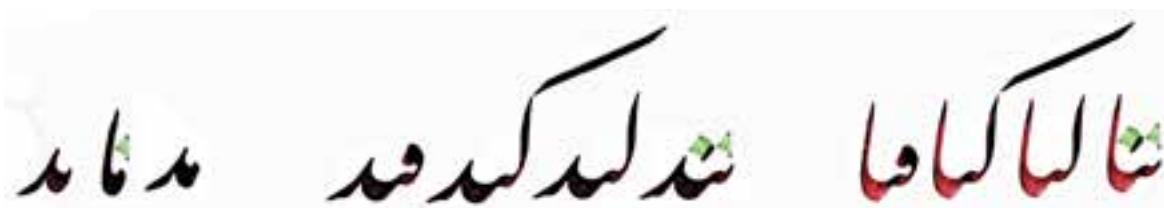
نمونه ۱۱-۱

سرمشق این جلسه را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به پرسش‌های مطرح شده، با بحث و تبادل نظر پاسخ دهید (نمونه ۱۱-۲).

نمونه ۱۱-۲

- ۱- فوار گرفتن «ی معکوس» در قسمت آخر سطر، چه نقشی در ایجاد تعادل کلی سطر ایفا می‌کند؟
- ۲- آیا این سطر دارای تقارن است؟
- ۳- اگر «ی» آخر به صورت «ی» گرد نوشته می‌شد، آیا اشکالی در ترکیب کلی سطر به وجود می‌آمد؟
به شکلهای ۲ اتصال جدید «نیا و مد» در سرمشق توجه کنید و اتصالات مشابه هر کدام را مورد مطالعه قرار دهید (نمونه ۱۱-۳).

نمونه ۱۱-۳

تمرین منزل

عبارت «ای آفتاب تابان» را در یک صفحه A4 خوشنویسی کرده، اجزای آن را در ۳ درجه گروه بندی کنید و در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی مغکوس» را سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از دو اتصال جدید و اتصالات مشابه آنها را، یک سطر تمرین کنید.
- ۳- از روی سرمهشق، ۳ بار خوشنویسی کنید (نمونه ۱۱-۲).

تصویر ۱۱-۱- سیاه مشق نستعلیق - مسعود رنگساز (معاصر) - مرکب - $66 \times 63 \text{ cm}$

جلسه دوازدهم

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه آخرین شکل‌های حروف گرد را که «ح و ع» می‌باشد مورد بررسی قرار می‌دهیم. با فراگیری این دو شکل، آموزش حروف الفبا پایان می‌یابد و در جلسات بعد، به بررسی و آموزش اتصالات، ترکیب‌بندی در سطر، ویژگی‌های ساختاری انواع خوشنویسی و موارد کاربردی آنها، شناخت حرکتهای نو در خوشنویسی معاصر و ارتباط و پیوستگی هنر خوشنویسی با دیگر هنرها خواهیم پرداخت.

نحوه اجرای شکل «ح»

شکل «ح» را بهتر است با دو حرکت قلم اجرا کنیم. ابتدا نقطه‌های راهنمای ۳ نقطه عمودی بالای خط زمینه قرار داده، نوک قلم (نیش قلم) را در حدود ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و در زاویه ۶۳° انداخته بطرف بالا حرکت داده، سپس در ادامه با تغییر مسیر به طرف راست و در حالت تقریباً افقی به اندازه یک نقطه، طوری قلم را حرکت می‌دهیم که پهنهای این قسمت به تدریج پهنتر شود و در پایان، تا $\frac{1}{3}$ پهنهای قلم ضخامت پیدا کند. حال، با یک تغییر مسیر دیگر، قلم را در جهت پایین و چپ به صورت قوسدار تا یک نقطه می‌رانیم. در اینجا، قسمت اول شکل «ح» تمام می‌شود. در حرکت دوم با اتصال شکل پایه حروف گرد که برخلاف دیگر حروف از چپ به راست اجرا می‌شود شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱۲-۱). گفتنی است که قسمت گردی شکل‌های «ح و ع» انداکی بازتر و بزرگتر از دیگر حروف گرد نوشته می‌شوند؛ اما این اختلاف بسیار جزئی است و چندان محسوس نمی‌باشد.

نمونه ۱۲-۱

نحوه اجرای شکل «ع»

این شکل نیز بهتر است مانند «ح» با دو حرکت قلم اجرا شود. بعد از قرار دادن ۳ نقطه راهنمای در بالای خط زمینه، نوک قلم را در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و به اندازه نیم نقطه در جهت زاویه ۶۳° حرکت می‌دهیم؛ سپس گره نوک «ع» را با نیش قلم شکل داده، در همان مسیر به طرف پایین حرکت می‌کنیم و با تغییر مسیر به طرف راست، با انداکی شبیه به طرف پایین به طول $\frac{3}{4}$ نقطه طوری قلم را حرکت می‌دهیم که این قسمت $\frac{3}{4}$ پهنهای قلم، ضخامت پیدا کند. حال، با نیش قلم به اندازه نیم نقطه به طرف بالا و در جهت ۶۰° و سپس برگشت به طرف پایین

و چپ به صورت مورب و اندکی قوسدار، قسمت اول شکل «ع» را به اتمام می‌رسانیم. در پایان با اتصال گردی، مانند شکل «ح»، اجرای حرف «ع» را کامل می‌کنیم (نمونه ۱۲-۲).

نمونه ۱۲-۲

تمرین منزل

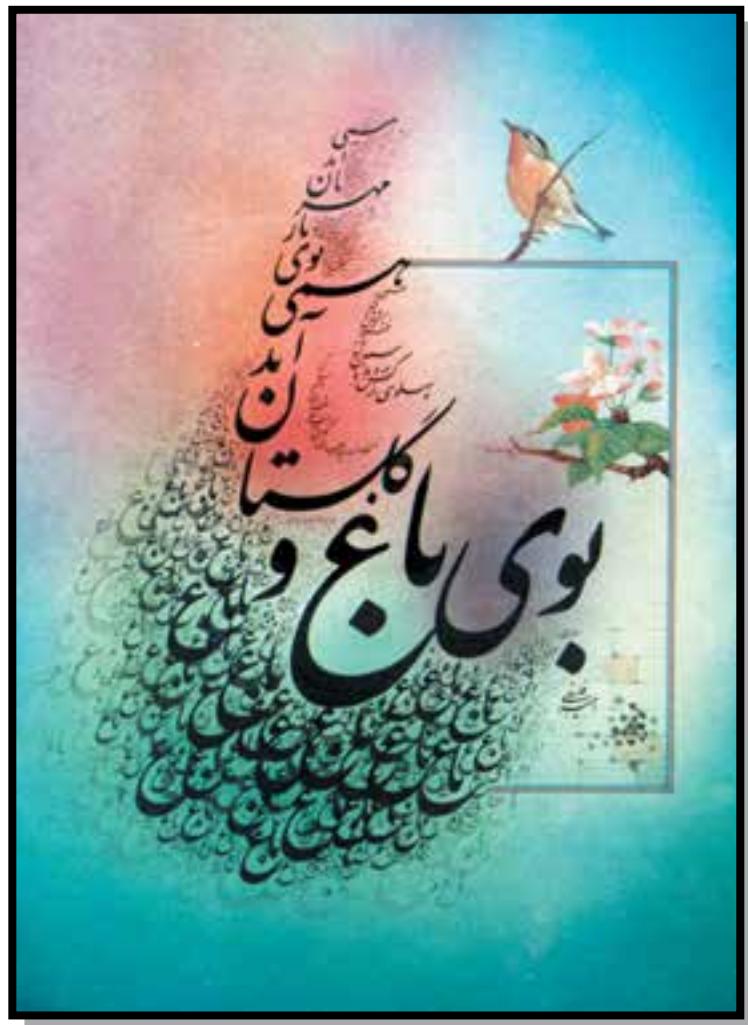
در یک کادر مربع 20×20 ، دو دایره متّحد مرکز رسم کنید و شکلهای «ح» و «ع» را در محیط این دایره‌ها و در کنار هم خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکلهای «ح و ع» را، سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «سیّاح» (به صورت کشیده) و «ابداع» را، دو سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- کلیه حروف گرد (نقلس صصی ح و ع) را به طور متواالی بنویسید و با راهنماییهای هنرآموز محترم، اشکالات خود را در این بخش رفع کنید.

تصویر ۱۲-۱- طرحی برای کتیبه نستعلیق - اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکب - 70×100 cm

تصویر ۲—۱۲—سیاه مشق نستعلیق—امیر فلسفی (معاصر)—مرکب و قلم

سطر نویسی

سرمشق این جلسه را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، با راهنمایی‌های هنرآموز محترم، در مورد پاسخ سوالات مطرح شده، بحث و تبادل نظر کنید (نمونه ۱۳-۱).

۱- آیا این سطر دارای تقارن نسبی است؟ چرا؟

۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟

۳- کشیده کلمه «رُخ» در این سطر چه نقشی در ایجاد تقارن و تعادل آن ایفا می‌کند؟

۴- حروف گرد در ایجاد تعادل و تقارن این سرمتشق چه نقشی دارند؟

نمونه ۱۳-۱

نحوه اتصال حروف به حرف «ل» خوشنویسی کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهید. سپس یکی از قواعد اتصالات در نستعلیق را که مربوط به اتصال حروف به «ل کوچک» (غیر آخر) و «ل بزرگ» (آخر) می‌باشد کشف کرده، عبارت ذیل را کامل کنید (نمونه ۱۳-۲).

نمونه ۱۳-۲

نکته: هرگاه حرفی به وصل شود با تمام پهناى قلم و هرگاه حرفی به وصل شود با $\frac{1}{2}$ پهناى قلم نوشته می شود. مگر کشیده ها که در هر دو صورت با تمام پهناى قلم به «ل» وصل می شوند. اکنون با بررسی اتصال کشیده حرف «س» به «ر» و مطالعه برخی اتصالات مشابه آن به گوشاهای دیگر از نظم و قانونمندی حاکم بر ساختار نستعلیق پی خواهیم برد (نمونه ۱۳-۳).

نمونه ۱۳-۳

تمرین منزل

مصرع «آفتاب آمد دلیل آفتاب» را در یک کادر مستطیل $10 \times 25\text{cm}$ ، با به کارگیری آموخته های خود در سطرنویسی و با تفکر و تأمل در چگونگی ترکیب بندی آن و رعایت قواعد مربوطه خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را، سه بار تمرین کنید.
- ۲- کشیده «سر» و اتصالات مشابه آن را یک سطر تمرین کنید.
- ۳- سطر «ای گل سرخ باغ» را، سه بار خوشنویسی کنید.

اتصالات در نستعلیق

نحوه اتصال (ج چ ح خ) به حروف دیگر

در این جلسه نحوه اتصال حروف «ج چ ح خ» را به حروف دیگر، مورد بررسی قرار داده، شکل‌های مختلف این حروف را در نستعلیق مطالعه کرده، موارد کاربرد هر کدام را با استفاده از قواعد و راهکارهایی ساده خواهیم آموخت.

هرگاه هر یک از حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه واقع شود که به حرف ماقبل خود وصل نباشد در ۳ شکل نوشته می‌شود که هر کدام در موارد خاص به کار می‌رود. در این حال، حرکت و حرف بعدی شکل آن را مشخص می‌کند.

حالت اول: هرگاه، حرکت قلم بعد از «ج چ ح خ» به طرف راست برگردد، از شکل «ح ساده» استفاده می‌کنیم (نمونه ۱۴-۱).

نمونه ۱۴-۱

حالت دوم: هرگاه، حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه بباید که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و ادامه سر این حروف به طرف پایین یا افقی به طرف چپ باشد به شکل «ح گردان» نوشته می‌شود (نمونه ۱۴-۲).

نمونه ۱۴-۲

حالت سوم: هرگاه حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه، طوری واقع شود که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و حرکت بعدی آن به طرف بالا باشد به شکل «ح بسته» نوشته می‌شود (نمونه ۱۴-۳).

نمونه ۱۴-۳

نکته: هرگاه، هر یک از حروف «ج چ ح خ» در وسط کلمه باید به طوری که به حرف ماقبل و مابعد خود متصل باشد اگر حرکت بعد از این حروف، برگشت به طرف راست باشد به صورت «ح ساده» و در بقیه موارد به صورت «ح افقی» نوشته می‌شود.

ضمناً در کلیه مواردی که حروف «ج چ ح خ» در آخر کلمه واقع شده باشند، چه به صورت متصل مانند کلمه «صبح» و چه به صورت منفرد مانند کلمه «سرخ»، به شکل «ح ساده» نوشته می‌شوند.

نمونه ۱۴-۴

تمرین منزل

در یک کادر مربع $20 \times 20\text{ cm}$ با تکرار نام مبارک «محمد (ص)» در رنگ بندی و ترکیب بندی دلخواه، قطعه‌ای زیبا خلق کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی اتصالات این جلسه، سه بار تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «خدا، ناجی، خبر، جمال، خلوص، چتر، خنک، مجد، نجات، نجوم، نجم و حجاب» را به طور متواالی، دو بار خوشنویسی کنید.
- ۳- اتصالات حرف م به حروف دیگر را به دقت مطالعه کرده، موارد استفاده از «م چهارگوش»، «م گرد» و «م سه‌گوش» را به صورت مختصر بنویسید و از هر یک، سه بار تمرین کنید (نمونه ۱۴-۵).

نمونه ۱۴-۵

جلسہ پانزدھم

اتصالات در نستعلیق (کشیده‌ها)

کشیده‌ها یا «مدّات» در خوشنویسی نستعلیق از اهمیّت ویژه‌ای برخوردارند. ساختار افقی و نسبتاً بزرگ کشیده‌ها، ارزش بصری و نقش تعیین کننده آنها را در هر نوع ترکیب‌بندی قطعات خوشنویسی، اعم از آثار سنتی یا مُدرن، چنان ممتاز و برجسته ساخته است که خوشنویسان در ترکیب‌بندی آثار خوشنویسی، بیش و پیش از هر چیز به چگونگی کشیده‌ها و موقعیّت و جایگاه آنها در اثر توجه دارند. زیرا علاوه بر اینکه کشیده‌ها نقش اساسی در ایجاد تعادل، تقارن، ریتم و آهنگ کلی اثر خوشنویسی ایفا می‌کنند، دارای بیان هنری بسیار نیرومندی نیز هستند که در موقعیّت‌های مختلف می‌توانند آرامش، سکوت، ادبیّت، رشد، وصال، بردباری و بسیاری حالات و احساسات دیگر را به یعنینده القا کنند.

در جلسات قبل حروفی را که به صورت منفرد و بدون اتصال به حروف دیگر قابلیت کشیده نوشتن داشتند فراگرفتیم که «حروف تخت»، «س، ش» و «ی برگردان» را دربر می‌گرفت. در این جلسه کشیده‌های متصل را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

کشیده‌های متصل را می‌توان به طور کلی در دو گروه جای داد:

الف : کشیده های کامل **ب : کشیده های کم شیب**

الف - کشیده‌های کامل

کشیده‌های کامل، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۲ نقطه شیب دارند و در مواقعي که اتصال پایانی کشیده مستقیماً به طرف بالا حرکت نکند نوشته می‌شوند (نمونه ۱-۱۵).

نمونه ۱۵

ب - کشیده‌های کم‌شیب

کشیده‌های کم‌شیب، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۱ تا ۵/۱ نقطه شیب دارند و در کلماتی که اتصال پایانی کشیده به‌طرف بالا حرکت کند نوشته می‌شوند (نمونه ۲-۱۵).

نمونه ۱۵-۲

نکته: در کلماتی که دارای حروف متصل بیشتری هستند (مانند صبحدم، هیچکس) و یا به حروف تخت ختم شوند (مانند سنگ، شیب و...) هر دو گروه از کشیده‌ها اندکی کوتاهتر نوشته می‌شوند و نیز، اندکی از شیب آنها کاسته می‌شود (نمونه ۱۵-۳).

نمونه ۱۵-۳

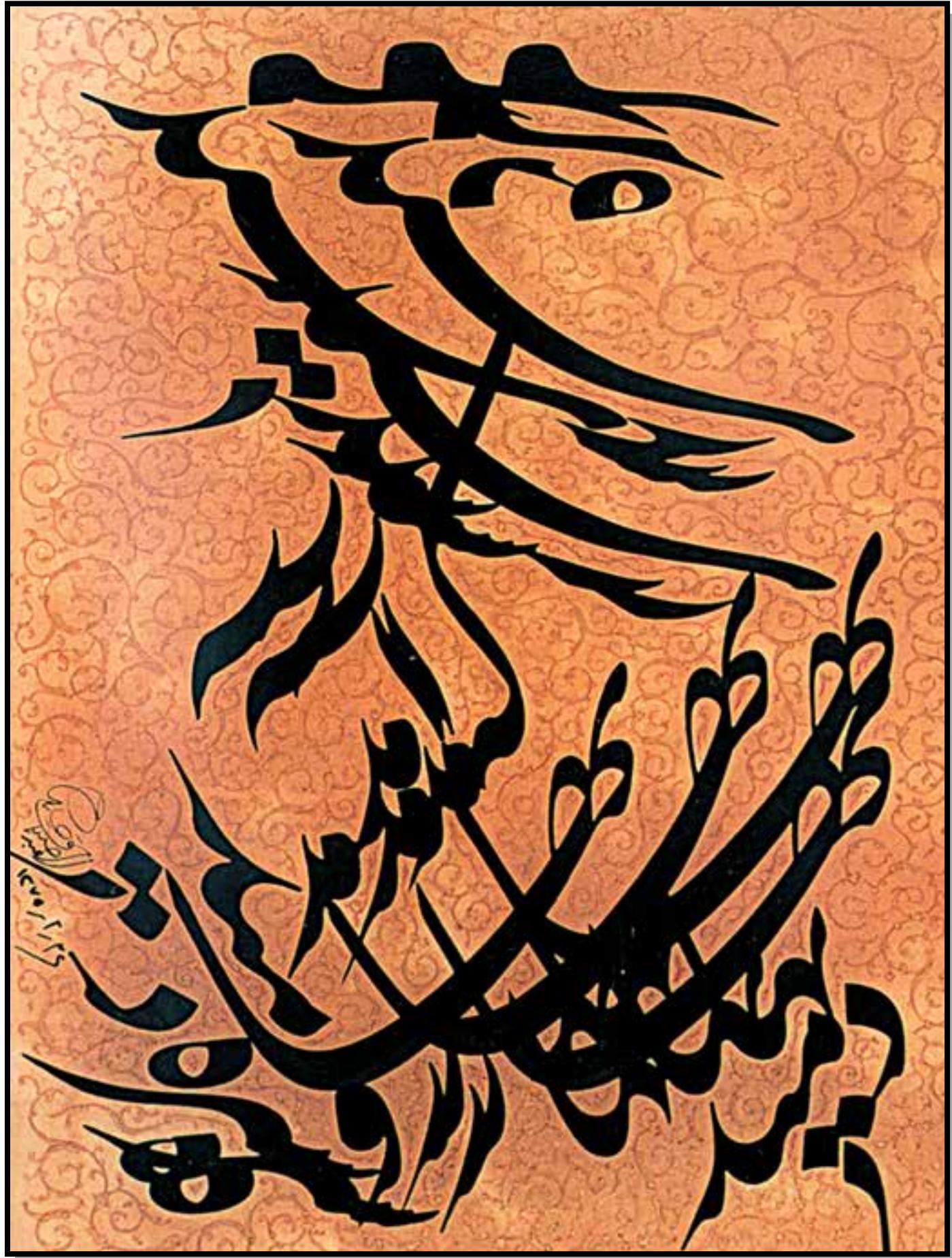
توضیح: در خوشنویسی نستعلیق باید کشیده‌ها مستقیماً به «ق بزرگ» (آخر) و «و» و حروف تخت وصل شوند؛ مانند کلمات شور، عشق، شب، شک. در این کلمات، حرف «ش» را نمی‌توان کشیده نوشت (هر چند برخی از خوشنویسان در مواردی نادر چنین کشیده‌هایی نوشته‌اند).

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل 10×25 مصروع «خواشناکه جهان می‌رود به کام شما» را خوشنویسی کنید. سپس اجزای سطر را از نظر ارزش بصری در 3 درجه گروه‌بندی کرده، در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی کشیده‌های این جلسه، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- کلمات «مشتاق، مشاوره و مقصد» را به صورت کشیده بنویسید.

۴۹

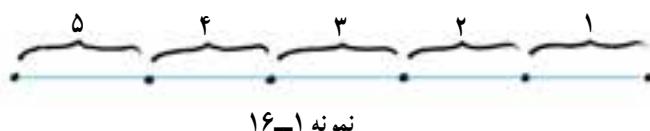
تصویر ۱۵-۱ - سیاه مشق نستعلیق - صداقت جباری (معاصر) - قلم و مرکب - ۳۴×۴۹ cm

ترکیب‌بندی در سطرنویسی

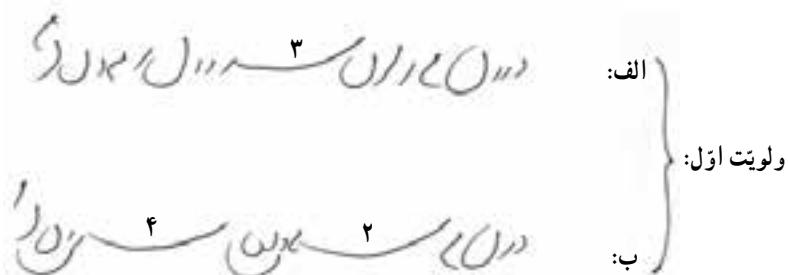
در جلسات گذشته، تا حدودی با سطرنویسی که یکی از ساده‌ترین و رایج‌ترین قالبها در خوشنویسی است آشنا شدید و عملاً چند سطر را ترکیب‌بندی و خوشنویسی کردید. در این جلسه پیرامون نحوه ترکیب‌بندی و چگونگی انتخاب کشیده‌ها در سطرنویسی، مطالب پیشتری خواهد آموخت.

زیبایی و چشم‌نوازی یک سطر به عوامل متعددی بستگی دارد که در جلسه ششم، چهار اصل اولیه (یعنی، رعایت قواعد در تک‌تک اجزای سطر، ایجاد فاصله‌های یکنواخت مابین آنها، قرار دادن اجزای سطر در جایگاه مقرر بر خط زمینه و صعود آخرين جزء سطر) را آموختیم. اما نمی‌توان تنها با رعایت این چهار اصل به ترکیب‌بندی صحیح و زیبا دست یافت. مهمترین اصل، علاوه بر اصول باد شده، در ترکیب‌بندی یک سطر اصل تعادل است. بدین معنی که اگر سطر را به وسیله یک خط عمودی از وسط به دو قسمت مساوی تقسیم کنیم، دو طرف از نظر سبکی و سنگینی هموزن باشند، ساده‌ترین روش برای ایجاد تعادل در سطرنویسی استفاده از تقارن است. در سرمشق‌های سطرنویسی جلسات گذشته دیدیم که کشیده‌ها نقش اصلی و اساسی در ایجاد تعادل و تقارن یک سطر ایفا می‌کنند. به همین دلیل، انتخاب درست کشیده‌ها و قرار دادن آنها در جایگاه مناسب سطر مهمترین مرحله ترکیب‌بندی در سطرنویسی است.

برای آنکه بتوانیم کشیده‌ها را به درستی انتخاب کنیم و آنها را در جایگاه مناسبی قرار دهیم و در نهایت به ترکیب‌بندی زیبا و چشم‌نوازی در سطر دست‌یابیم، ابتدا سطر را به ۵ قسمت مساوی تقسیم می‌کنیم و هر قسمت را با شماره‌ای مشخص می‌سازیم (نمونه ۱۶-۱).

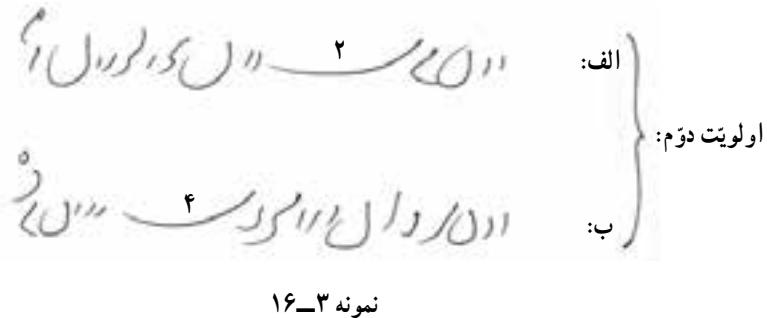

حال بهترین حالت‌های انتخاب کشیده یا کشیده‌ها را در سطر که با استفاده از خطوط ساده، به ترتیب اولویت، بر روی مناطق پنجگانه سطر نمایش داده شده است با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار دهید و به خاطر سپارید (نمونه ۱۶-۲).

نمونه ۱۶-۲

همانطور که در دو حالت الف و ب (نمونه ۱۶-۲) مشاهده می‌شود بهترین قسمت از سطر برای یک کشیده، منطقه ۳ یعنی وسط سطر و برای دو کشیده، منطقه ۲ و ۴ می‌باشد. اگر جمله یا مصروعی که می‌باید در قالب سطرنویسی اجرا شود، قابلیت و امکان ترکیب‌بندی در دو حالت اولویت اول را نداشت به ناچار باید از اولویت دوم در انتخاب کشیده‌ها استفاده کرد (نمونه ۱۶-۳).

نکته: انتخاب کشیده در اول سطر (منطقه ۱)، و آخر سطر (منطقه ۵) در قالب‌های سطرنویسی جائز نیست؛ چرا که این نوع ترکیب‌بندی، تعادل سطر را به هم می‌ریزد و چشم را آزار می‌دهد.

توضیح: بدیهی است که راهکارهای فوق برای قالب سطرنویسی توصیه شده است. یک عبارت کوتاه و مصروعی شعر را می‌توان در قالب‌های گوناگون و متنوع از قبیل ترکیب‌بندی در مستطیل، بیضی، سطر مایل، سطر منحنی صعودی و... نیز اجرا کرد که ایجاد تعادل و ریتم در هر کدام با روش‌های متفاوت و متعددی صورت می‌پذیرد. همچنین، برخی سطرهای از وجود کلماتی که قابلیت کشیده نوشتن را دارند عاری هستند. در این گونه موارد نیز باید به ترکیب‌بندیهای ابتکاری روی آورد.

تصویر ۱-۱۶— ترکیب‌بندی سطر با گردیده — اسماعیل رشوند (معاصر) — قلم و مرکب — ۱۸×۳۶ cm

نحوه انتخاب ۳ کشیده در یک سطر

در برخی موارد می‌توان ۳ کشیده در یک سطر انتخاب کرد. در این‌گونه موارد، بهتر است سطر را به ۷ قسمت مساوی تقسیم کنیم و منطقه‌های ۲، ۴ و ۶ را برای کشیده نوشتن برگزینیم (نمونه ۴-۱۶).

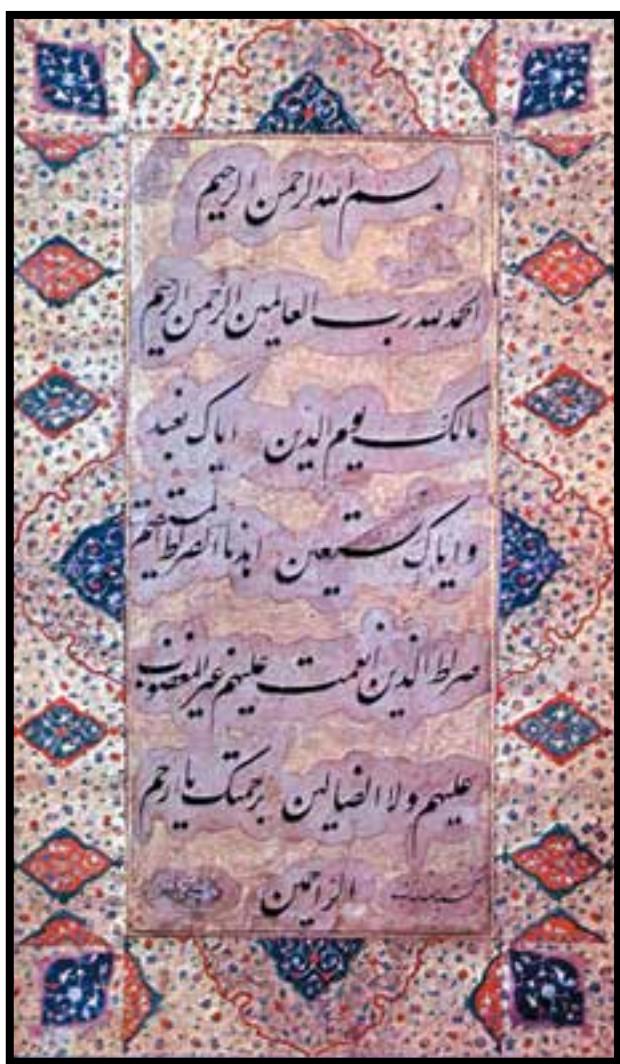
سه کشیده در یک سطر:

۱۶-۴ نمونه

تمرین منزل

از کتابهای خوشنویسی و منابع دیگر، به گونه‌ای ۶ نمونه سطرونویسی انتخاب کنید که هر سطر نمایانگر بکی از حالتهای اولویت ۱ (۲ سطر)، اولویت ۲ (۲ سطر) و ۳ کشیده در یک سطر باشند. سپس از آنها فتوکیی تهیه کرده، ترکیب‌بندی هر سطر را با خطوط ساده نماش دهید و منطقه‌های کشیده را با شمارهٔ مریوط مشخص کنید.

تصویر ۲- نستعلیق سوره حمد - میرعماد - (قرن ۱۱ هـ) - ۱۶×۷×۷ cm

تمرینات کارگاهی

- ۱- عبارت «توانم بود هر که دانا بود» را در یکی از حالات اولویت ۱ ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.
- ۲- عبارت «با یار آشنا سخن آشنا بگو» را در یکی از حالات اولویت ۱ ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.

جلسه هفدهم

سطر نویسی

با توجه به حالت‌های مختلف انتخاب کشیده در سطر نویسی، که در جلسه قبل با خطوط ساده نمایش داده شده بود، در این جلسه نمونه‌هایی برای هر یک به عنوان سرمشق ارائه می‌شود (نمونه‌های ۱۷-۱ و ۱۷-۲).

اَبْرَاهِيمَ سُرْعَى اَمْيَنْدَ

نمونه ۱۷-۱

كَاهْبَرْهَايِي سِرْمَرْدَهْهَايِي بَارَأْ

نمونه ۱۷-۲

در سرمشق نمونه ۱۷-۲)، کدام اجزا مهمترین نقش را در ایجاد تعادل و تقارن در کل سطر ایفا کرده‌اند؟ در این قسمت چند نمونه از سطر نویسی استادان معاصر را از نظر ترکیب‌بندی مورد مطالعه و بحث و بررسی قرار می‌دهیم تا پیش از پیش، با انواع ترکیب‌بندی در سطر آشنایی یافته، روش‌های گوناگون ایجاد تعادل و زیبایی در سطر نویسی را بهتر بشناسیم.

مُدْعَى حُوكْمَتٌ كَاهْبَرْهَايِي تَماشَّا كَهْرَأْ

نمونه ۱۷-۳ – خط استاد امیر خانی

در نمونه ۱۷-۳) شکل «الف» در کلمه خواست عمدًا بالاتر از جایگاه اصلی اش در خط زمینه قرار گرفته است. آیا دلیل آن را می‌دانید؟

در نمونه (۳-۱۷) بر حرکت ضمه و تشديد کلمه «مُدَعِّی» تأکید شده است. از نظر بصری قرار دادن این حرکات در ایجاد تعادل کلی سطر، چه نقشی ایفا می کند؟

دِرْبَغْ وَدَرْدَكْ لَهْ سِيرْمِي سِيدْ عَمَرْ لَهْ

نمونه ۴- خط استاد امیرخانی

در سرمشق نمونه (۴-۱۷) به نقطه های کلمه دریغ و جایگاه آنها توجه کنید و توضیح دهید چرا ۲ نقطه «ب» در زیر حرف «د» قرار گرفته است؟

بِسِرْهَرْخَةِ الْيَكْ لَهْ ذَلِلْ سِيدِنْ لِيلْ اهْ تُوبَاشْ بَعْرَدَا

نمونه ۵- خط استاد اخوین

به جایگاه ۳ کشیده اصلی در سرمشق نمونه (۵-۱۷) که در منطقه های ۲، ۴ و ۶ قرار گرفته اند توجه کنید و توضیح دهید چه تمهداتی در ترکیب بندی این سطر به کار رفته تا کل سطر از تعادل و آهنگ مناسبی برخوردار شود؟

توضیح دهید که برای کاستن از طول سطر، چه تدابیری در ترکیب بندی این سطر به کار رفته است؟

تمرین منزل

عبارت : «با پاداش دادن به نیکوکار، بدکار را بیازار» را که از فرموده های گوهربار امام علی (ع) است، در کاغذی مرغوب و مناسب خوشنویسی کنید تا بهترین نمونه ها به وسیله هنرآموز محترم انتخاب و در محل های مناسبی از آموزشگاه نصب شود.

تمرینات کارگاهی

- ۱- سرمشق نمونه (۲-۱۷) را با انتخاب یک کشیده، ترکیب بندی و خوشنویسی کنید.
- ۲- از روی سرمشقهای این جلسه ۲ بار خوشنویسی کنید.

سطر نویسی

در این جلسه ۲ سرمشق در قالب سطر نویسی برای مطالعه، بررسی و تمرین ارائه شده است که هر کدام را به طور جداگانه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم.

سرمشق آلف (نمونه ۱۸-۱)

در این سرمشق، همانطور که مشاهده می‌شود، وجود ۲ کشیده و ۲ گردی در دو طرف سطر، موجب شده است که تقارن و تعادل در کل سطر ایجاد گردد. کشیده‌ها در منطقه‌های ۲ و ۴ قرار گرفته و به سطراهنگی آرام و ملایم داده‌اند؛ به طوری که چشم از ابتدا تا انتهای سطر در یک خط افقی با موج ملایم و نرم حرکت می‌کند و از دیدن و خواندن آن احساس آرامش به انسان دست می‌دهد. اغلب سطرهای متعادل و متقارنی که همانند این سطر دارای ترکیب‌بندی ساده‌ای هستند این ویژگی را دارند.

نمونه ۱۸-۱

سرمشق ب (نمونه ۱۸-۲)

این سرمشق با سرمشق آلف، از جهت ترکیب‌بندی و شکل کلی کاملاً متفاوت است در این سرمشق برخلاف سرمشق اول نگاه ما، به طور افقی در سطر حرکت نمی‌کند بلکه این حرکت تقریباً به صورت زیگزاگ با موجهای بلند است و احساسی که بعد از دیدن و خواندن آن به ما دست می‌دهد نوعی احساس شادی و میل به تحرک است. با این همه، هر دو سرمشق دارای تعادل هستند.

نمونه ۱۸-۲

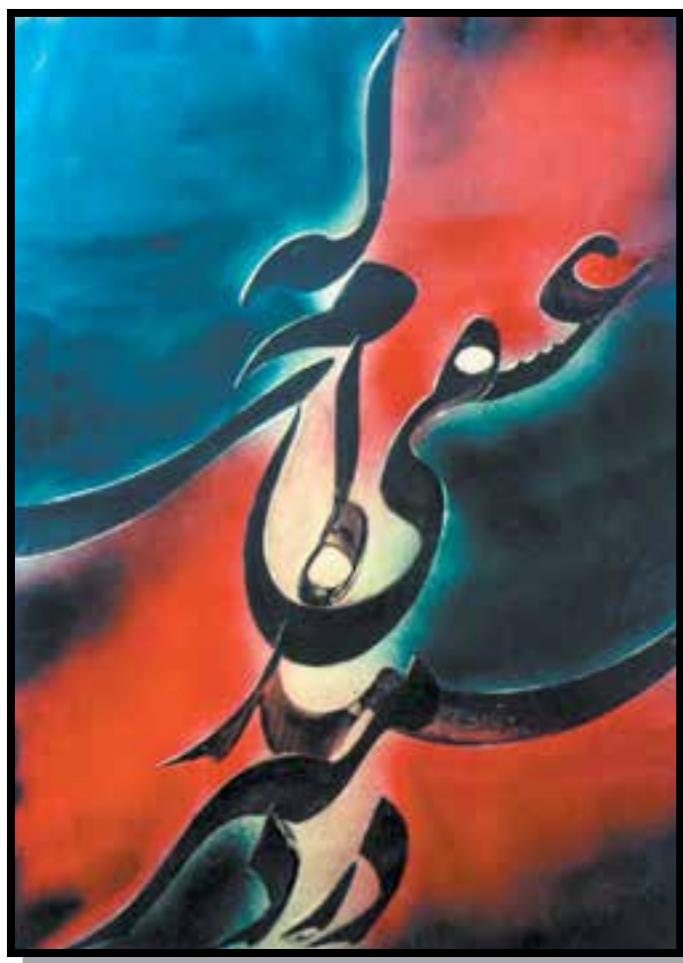
همانطور که مشاهده کردید، انواع ترکیب‌بندیها می‌توانند احساسات مختلفی را در بیننده ایجاد کنند. به همین دلیل شناخت ویژگیهای بصری ترکیب‌بندیها می‌تواند خوشنویس را در جهت بیان احساس و اندیشه‌اش یاری دهد.

تمرین منزل

عبارت «با دوستان مروت، با دشمنان مدارا» را در یک سطر خوشنویسی کنید. سپس آن را از جهت ترکیب‌بندی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده، در صفحه‌ای توضیح دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از روی سرمشق الف، سه بار تمرین کنید.
- ۲- از روی سرمشق ب، سه بار تمرین کنید.

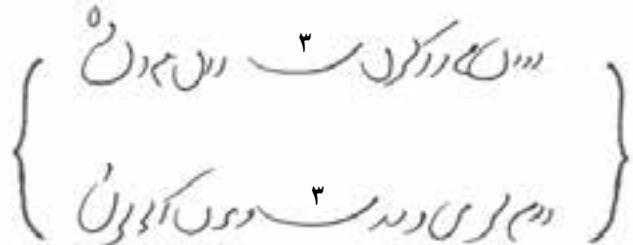
تصویر ۱-۱۸- نقاشی خط (ترکیب‌بندی عمودی - تعادل در رنگ و فرم) -
اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکب - ۵۰×۷۰ cm

ترکیب‌بندی در دو سطريها

يکي ديگر از قالبهای رايچ در خوشنويسی، بوشه خوشنويسی ستعليق، قالب دو سطري است.
در اين قالب، دو سطري را که معمولاً ۲ مصريع از يك بيت مي باشد، بر روی دو خط زمينه هم اندازه که به موازات هم رسم شده است طوري خوشنويسی مي کنند که شروع و پيان هر دو سطري در امتداد يك خط عمودي قرار گيرد. فاصله مابين دو سطري بستگي به طول سطريها دارد. اگر طول سطريها کوتاه باشد اين فاصله ۹ تا ۱۲ نقطه و در صورتی که طول سطريها زياد باشد اين فاصله تا ۱۵ نقطه متغير و مجاز است. در هر حال، فاصله دو سطري باید به گونه‌اي انتخاب شود که در نهايىت، وحدت كلی دو سطري به عنوان يك واحد دو سطري حفظ شود.
انتخاب جايگاه کشيده‌ها در قالب دو سطري همانند تک سطري است. با اين تفاوت که در اين قالب روش‌هاي متنوع و متعددی برای ايجاد تعادل در ترکیب‌بندی وجود دارد. در اين جلسه فقط دو نوع ترکیب‌بندی که در اولويت ۱ هستند، مورد بررسی قرار مي گيرند.

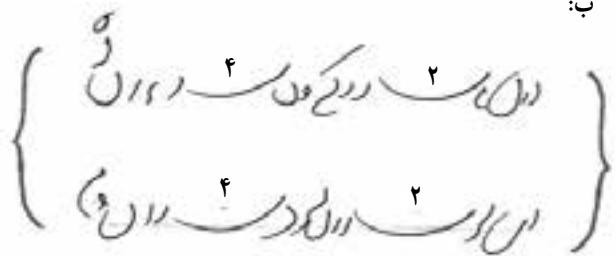
اولويت اول:

الف:

نمونه ۱۹-۱

ب:

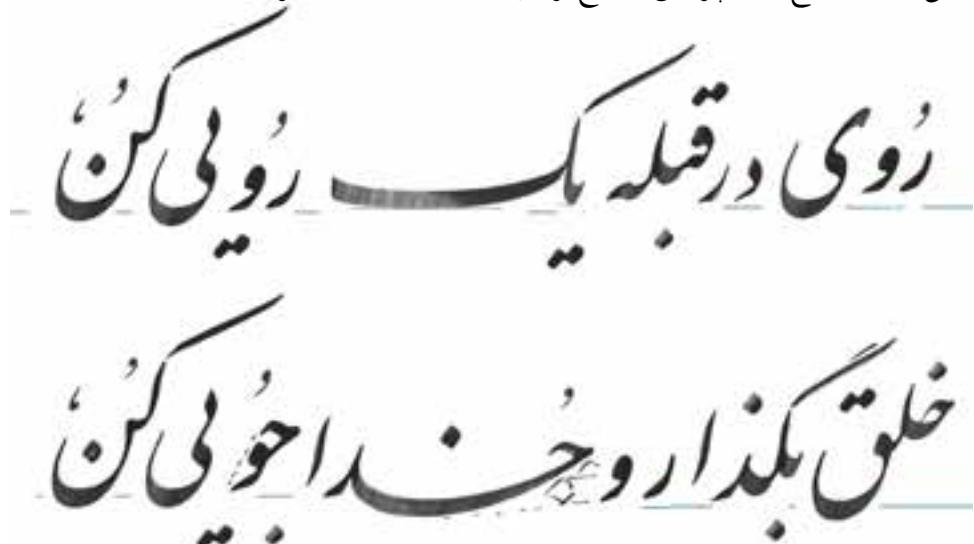
نمونه ۱۹-۲

در نمونه‌های (۱۹-۱ و ۱۹-۲)، بهترین نحوه ترکیب‌بندی و جايگاه کشيده‌ها در قالب دو سطري با خطوط ساده نمايش داده شده است.

اگر يك کشide در هر سطري مورد نظر است بهترین حالت انتخاب کشide در منطقه ۳ هر دو سطري مي باشد (نمونه‌های ۱۹-۱ و ۱۹-۳).

اگر دوکشیده در هر سطر مورد نظر باشد بهترین حالت انتخاب کشیده‌ها در منطقه‌های ۲ و ۴ هر دو سطر می‌باشد (نمونه‌های ۱۹-۲ و ۱۹-۴).

آیا می‌توانید توضیح دهید چرا این دو نوع ترکیب‌بندی در اولویت اول قرار دارند؟

نمونه ۱۹-۳

نمونه ۱۹-۴

تمرین منزل

بیت «زمانه فرعه نو می‌زند به نام شما خوش‌شما که جهان می‌رود به کام شما» را در ۲ نوع ترکیب‌بندی اولویت ۱ خوشنویسی کنید.

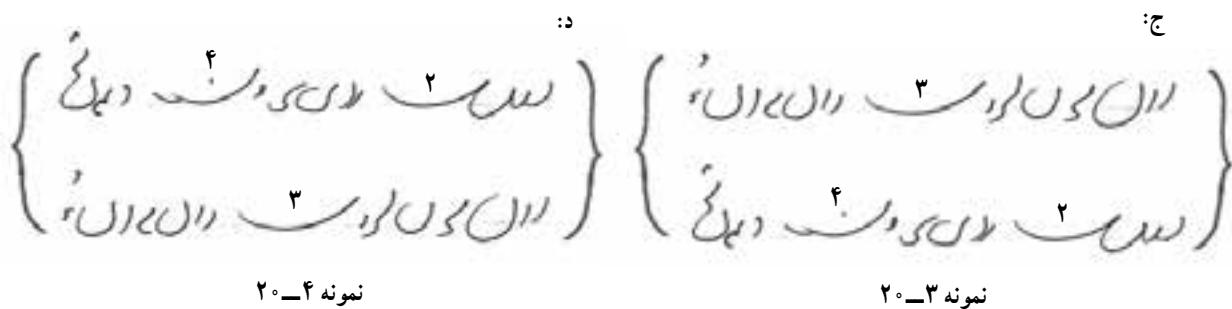
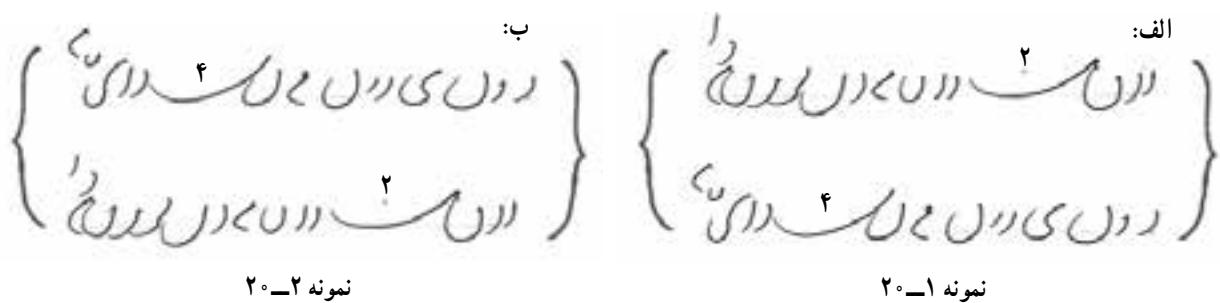
تمرینات کارگاهی

- ۱- از روی تمامی کلمات و اتصالات جدید در سرمشق‌های دو سطحی این جلسه، سه بار تمرین کنید.
- ۲- از سرمشق‌های دو سطحی این جلسه، دو بار خوشنویسی کنید.

سرمشقهای دو سطّری

در جلسه نوزدهم با دو نوع ترکیب‌بندی در دو سطّرها که در اولویت اول قرار داشتند آشنا شدید و سپس به بررسی و تمرین پرداختیم. در این جلسه، انواع ترکیب‌بندی دو سطّری را که در اولویت دوم قرار دارند مورد مطالعه، بررسی و تمرین قرار می‌دهیم.

اولویت دوم:

در این بخش، دو نمونه از ترکیب‌بندی دو سطّری که از آثار استاد امیرخانی (معاصر) انتخاب شده است، ارائه می‌شود، تا شما فراگیران عزیز با مطالعه دقیق آنها تدابیر و ابتکارات به کار رفته در این نمونه‌ها را مورد بررسی قرار داده و به سؤالات مطرح شده پیرامون هر کدام، با مباحثه و تبادل نظر پاسخ گویید.

**عَشْقَ حَانُورُ زُوبُوتْ كَهْ مَرْمَيْ سَرْدَهْ
ما پُشَاهِي سَتْ كَهْ يَا دَشْنَكَهْ كَهْ مَيَا:**

نمونه ۵—۲۰—خط استاد امیرخانی

۶۰

در نمونه (۵-۲۰) در برخی موارد نقطه‌ها حذف و در برخی موارد نقطه‌های اضافی درج شده است. آیا می‌توانید دلیل آن را کشف کرده، توضیح دهید؟

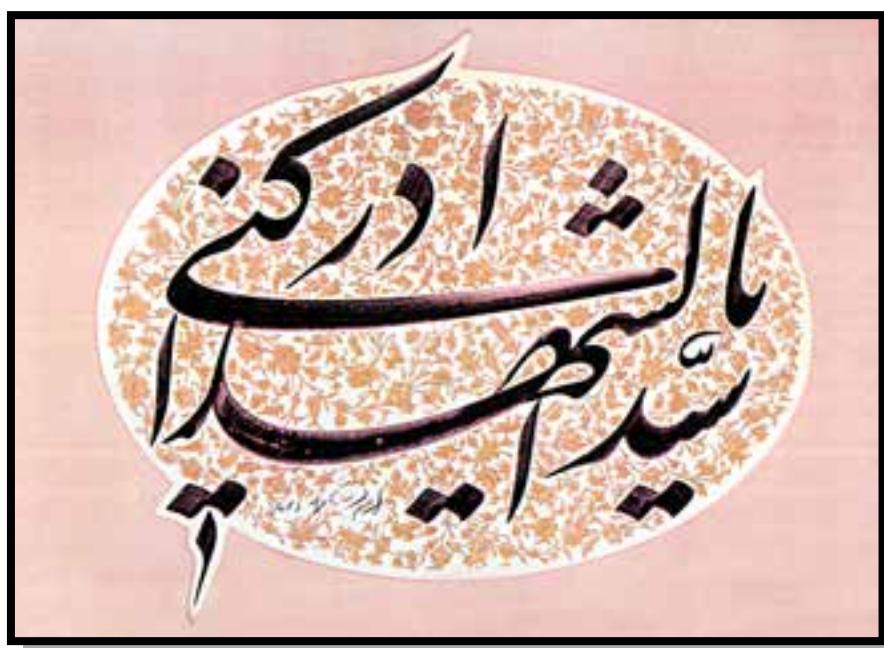
در سطر اول، تا کشیده «پیوسته» حروف و اجزا با فاصله نوشته شده اما در سطر دوم این فاصله‌ها تا کلمه «است» کمتر شده است و «الف» کلمه «است» بر روی «هی» سوار شده است. علت این اقدام را توضیح دهید. جایگاه و منطقه کشیده‌های دو سطر را با شماره منطقه مربوط مشخص کنید.

کنجاست عشق که جان مر ابراهیم فرد
وفا و مهر حبه پس عطش مهر بانی کو

نمونه ۶-۲۰- خط استاد امیرخانی

در نمونه (۶-۲۰) جایگاه کشیده‌ها را با شماره منطقه مربوط مشخص کنید. (در سطر اول جزء «ست» هم کشیده محسوب می‌شود.)

ترکیب‌بندی نمونه (۶-۲۰) را با خطوط ساده نمایش دهید.

تصویر ۱-۲۰- قصارنویسی - نستعلیق - صداقت جباری (معاصر) - قلم و مرکب

تمرین منزل

بیت «گل بود و سبزه بود و سرود پرنده بود در آفتاب گرمی شادی دهنده بود» را در یکی از ترکیب‌بندی‌های اولویت ۲ خوشنویسی کنید.

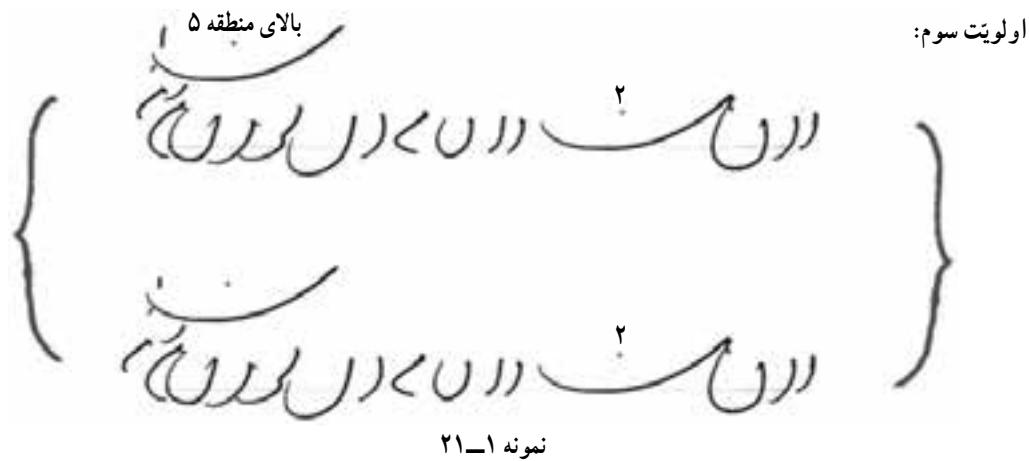
تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از کلمات و اتصالات جدید سرمشق‌های این جلسه را، دو بار خوشنویسی کنید.
- ۲- از روی سرمشق‌های این جلسه یک‌بار با دقت خوشنویسی کنید.

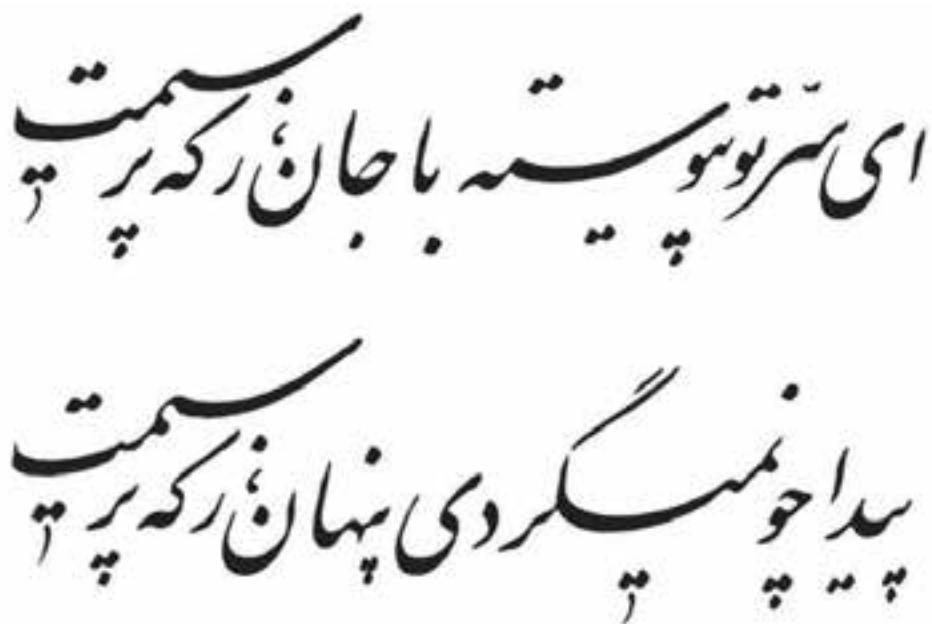
جلسه بیست و یکم

سرمشق‌های دو سطحی

در این جلسه اولویت سوم از انواع ترکیب‌بندی دو سطحی و توضیحاتی پیرامون سایر موارد ارائه می‌شود.

در نمونه (۱-۲۱) اولویت سوم از ترکیب‌بندی‌های دو سطحی با خطوط ساده نمایش داده شده است.

در سرمشق نمونه (۲-۲۱)، چه تمهداتی به کار رفته است تا دو کشیده کلمات «پیوسته» و «نمیگردی» در زیر هم و منطقه ۲ قرار گیرند؟

اگر در سطر دوم به جای کلمه نمیگردی، کلمه پنهان به صورت کشیده نوشته می‌شد چه اشکالاتی در ترکیب‌بندی کلی این دو سطري به وجود می‌آمد؟

نکته: در نمونه (۲۱-۲)، حرف «س» در کلمات پرسیمت در هر دو سطري به صورت کشیده نوشته شده است که این عمل نه تنها به ایجاد تعادل در کل ترکیب‌بندی منجر شده است بلکه آهنگ و ریتم چشم‌نوازی بدان بخسیده است که اگر این کلمات با دندانه نوشته می‌شد چنین آهنگ موزونی پدید نمی‌آمد.

برخی از اشعار و جملات، در هیچ کدام از ترکیب‌بندیهای مطرح شده تک سطري و دو سطري، قابل اجرا نیستند. این گونه سطريها را در اصطلاح خوشنویسي «سطرها یا ترکیب‌بندیهای ناموفق» می‌گویند که ایجاد تعادل در آنها به وسیله انتخاب کشیده‌های مناسب ممکن نیست. به همین دلیل در چنین مواردی باید با تأمل بیشتر در ترکیب‌بندی آنها و استفاده از ابتکار و خلاقیت فردی تلاش شود تا تعادل نسبی و هماهنگی قابل قبولی در شاكله کلی آنها ایجاد گردد. بدیهی است که اگر در چنین مواردی ناگزیر به سطرنویسي در قالب تک سطري و دو سطري نباشیم از قالبهای دیگر و ترکیب‌بندیهای آزاد بهره می‌گیریم (نمونه ۳-۲۱).

نمونه ۳-۲۱ - خط استاد امیرخانی

در برخی موارد خوشنویسان از دو کشیده روی هم در ترکیب‌بندیهای تک سطري و دو سطري و چلپا استفاده می‌کنند. این عمل می‌تواند در هر نوع ترکیب‌بندی سطري که قابلیت کشیده‌های روی هم داشته باشد اعمال شود مشروط بر این که تعادل و هماهنگی و آهنگ کلی ترکیب‌بندی را مخدوش نسازد (نمونه ۴-۲۱).

نمونه ۴-۲۱

نکته: کشیده‌هایی که در بالای منطقه ۵ قرار می‌گیرند به عنوان کشیده‌های فرعی در بسیاری از ترکیب‌بندیهای سطري قابل اجراست (نمونه ۵-۲۱).

سالهادل طلب حامم از ما هد

نمونه ۲۱-۵ - خط استاد امیرخانی

توضیح: حروف تخت کوتاه، چه به صورت متصل و چه به صورت منفرد، می‌توانند جایگزین یک کشیده در سطر باشند. در چنین مواردی بهتر است طول حروف تخت کوتاه اندکی بیش از ۵ نقطه (حدود ۶ نقطه) نوشته شود (نمونه ۲۱-۶).

کن نیست که در کرد پسر کار رچه کرد

نمونه ۲۱-۶ - خط استاد اخوین

تمرین منزل

مصرع «هر کسی بر حسب فهم گمانی دارد» را با استفاده از کشیده‌های روی هم (موازی) ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱ - از اتصالات و کلمات نمونه (۲۱-۴)، دو بار تمرین کنید.
- ۲ - سرمشق نمونه (۲۱-۲) را، دو بار خوشنویسی کنید.

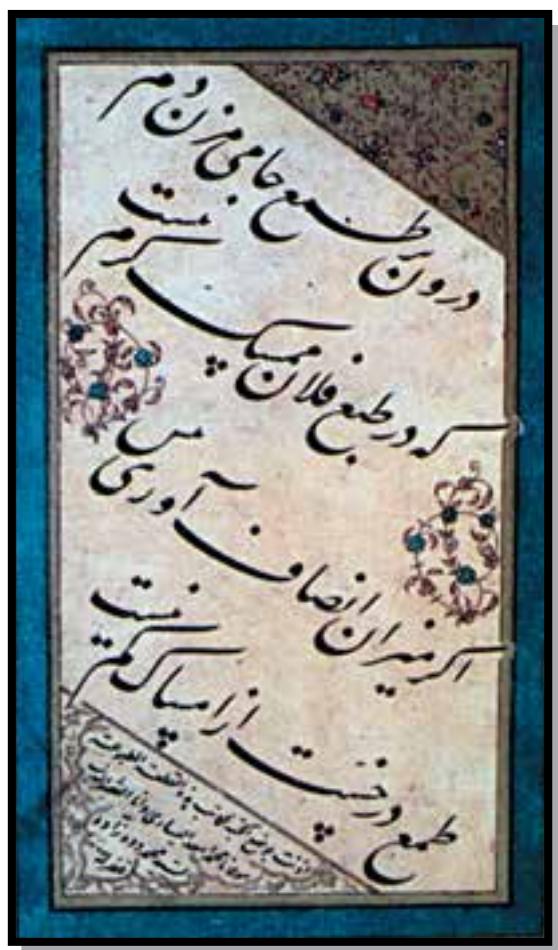
آشنایی با چلپا

چلپا، یکی از قالب‌های رایج در خوشنویسی بویژه خوشنویسی نستعلیق است که در زمانهای گذشته بسیار مورد استفاده خوشنویسان قرار گرفته است. این قالب، یکی از مناسبترین قالبها برای خوشنویسی و اجرای یک قطعه و تابلوی خوشنویسی در یک صفحه بوده است. در این قالب چهار مصرع شعر در چهار خط زمینه هم اندازه به صورت مایل در حدود ۴۵ درجه به خط افقی خوشنویسی می‌شود به طوری که شروع و پایان سطر اول با سطر سوم، و سطر دوم با سطر چهارم در یک امتداد عمودی قرار می‌گیرند. خط زمینه‌های مایل، به خوشنویسی امکان می‌دهد که مصروعها را با قلم درشت‌تر در یک صفحه بنویسد. به همین دلیل یکی از زمینه‌های پیدایش قالب چلپا را می‌توان در حاشیه‌نویسی کتابها در زمانهای گذشته یافت که مطالعه‌کنندگان کتاب نظرات خود را در مورد مطالب آن در حاشیه‌های سفید صفحات می‌نوشتند و چون عرض این حاشیه‌ها کم بود به ناچار برای آنکه یادداشت‌ها در سطوح طولانی‌تر نوشته شود سطوحها به صورت مایل حاشیه‌نویسی می‌شد.

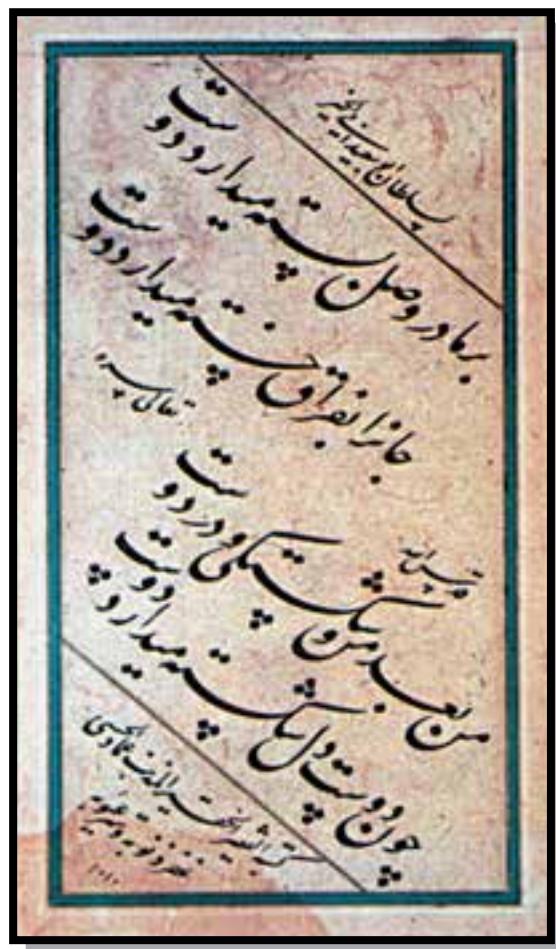
از طرفی، به دلیل آنکه پیشتر آثار نقاشی و خوشنویسی در کتاب آرایی به کار می‌رفت و صفحات کتابها معمولاً بزرگ نبودند و نیز با توجه به کمبود کاغذ در گذشته این قالب مورد توجه قرار گرفت و بعدها به طور مستقل برای خلق آثار خوشنویسی به کار رفت تا اینکه در قرن‌های دوازده و سیزده هجری، خوشنویسان هنرمند از جمله عبدالمجید درویش طالقانی و علی اکبر گلستانه در شکسته نستعلیق و میرزا غلام‌رضا اصفهانی و میرحسین در نستعلیق با خلق آثار خوشنویسی در قالب‌های آزاد و سیاه مشق، راههای تازه‌ای پیش پای هنر خوشنویسی گشودند. در این دوره قالب چلپا تا حدودی به فراموشی سپرده شد و قالب‌های آزاد و نو به ویژه سیاه مشق‌های هنری مورد توجه قرار گرفت به طوری که تعداد آثار به جا مانده از خوشنویسان بزرگ این دوره در قالب چلپا، به تعداد اندگستان دو دست نیست. اما در سالهای اخیر انجمن خوشنویسان ایران که رسالت حفظ، گسترش و آموزش خوشنویسی را به موازات آموزش و پرورش بر عهده داشته و دارد قالب چلپا را به عنوان یکی از قالب‌هایی که به جهات فنی برای اندازه‌گیری و ارزیابی مهارت هنرجویان خوشنویسی مناسب است، در برنامه کار خود قرار داد و مهارت در چلپانویسی را در سطوح بالا (از دورهٔ عالی تا استادی) به عنوان مهمترین بخش در آزمونهای خوشنویسی مطرح نمود.

امروزه این قالب در کنار قالب‌های دیگر خوشنویسی و نوآوریهای خوشنویسان هنرمند، کماکان مورد استفاده قرار می‌گیرد. هر چند کاربرد آموزشی آن بیش از کاربرد هنری مورد توجه خوشنویسان امروزی است.

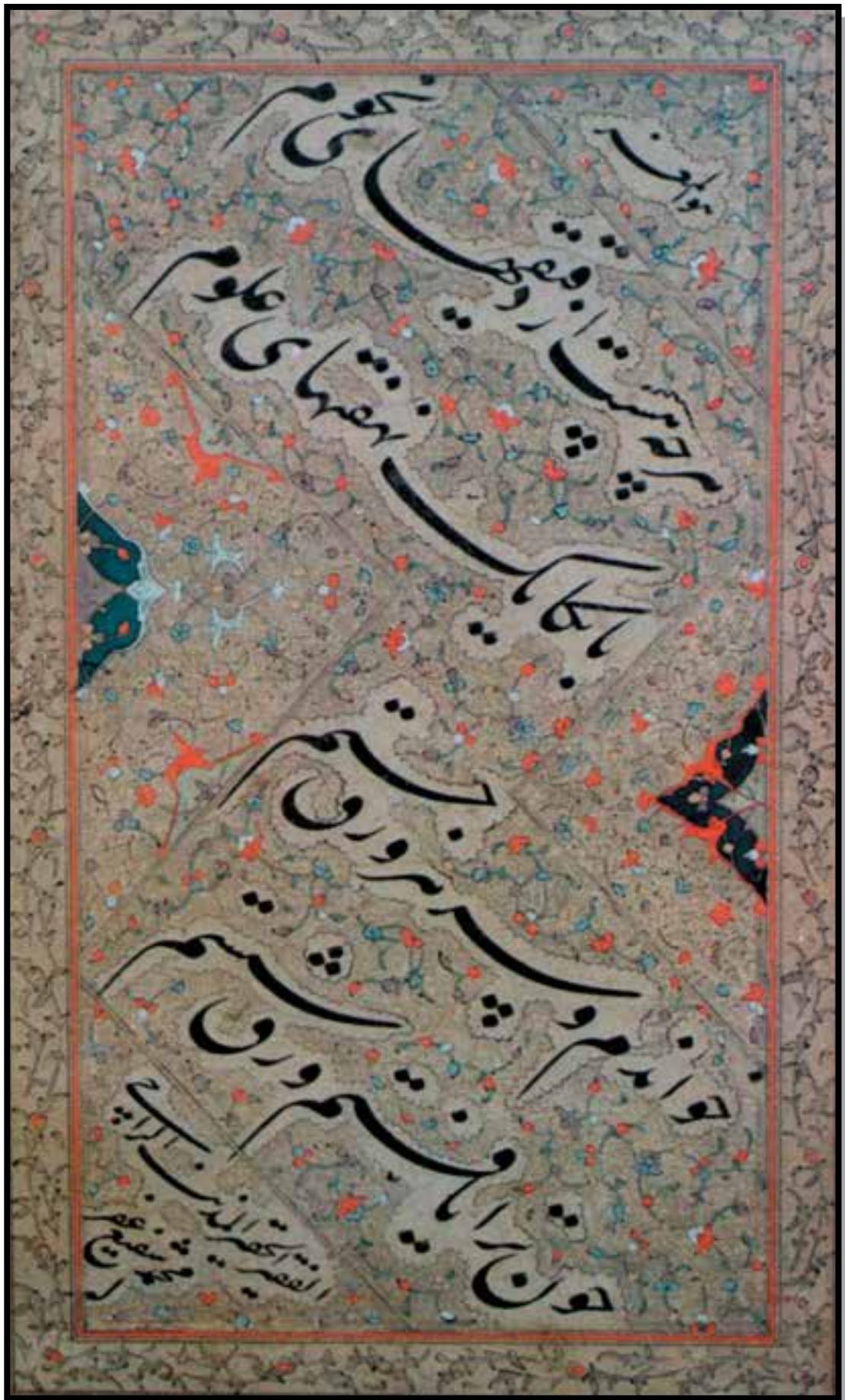
در ترکیب‌بندی قالب چلپا نیز ایجاد تعادل و آهنگ مناسب مهمترین اصل به شمار می‌رود. برای آشنایی هر چه بیشتر شما با انواع ترکیب‌بندی در چلپا، چند نمونه از آثار استادان بزرگ پیشین و معاصر ارائه می‌شود.

تصویر ۲۲-۱— چلیپای نستعلیق — میرعماد — (قرن ۱۱ هـ)
از میرعماد — (قرن ۱۲ هـ)

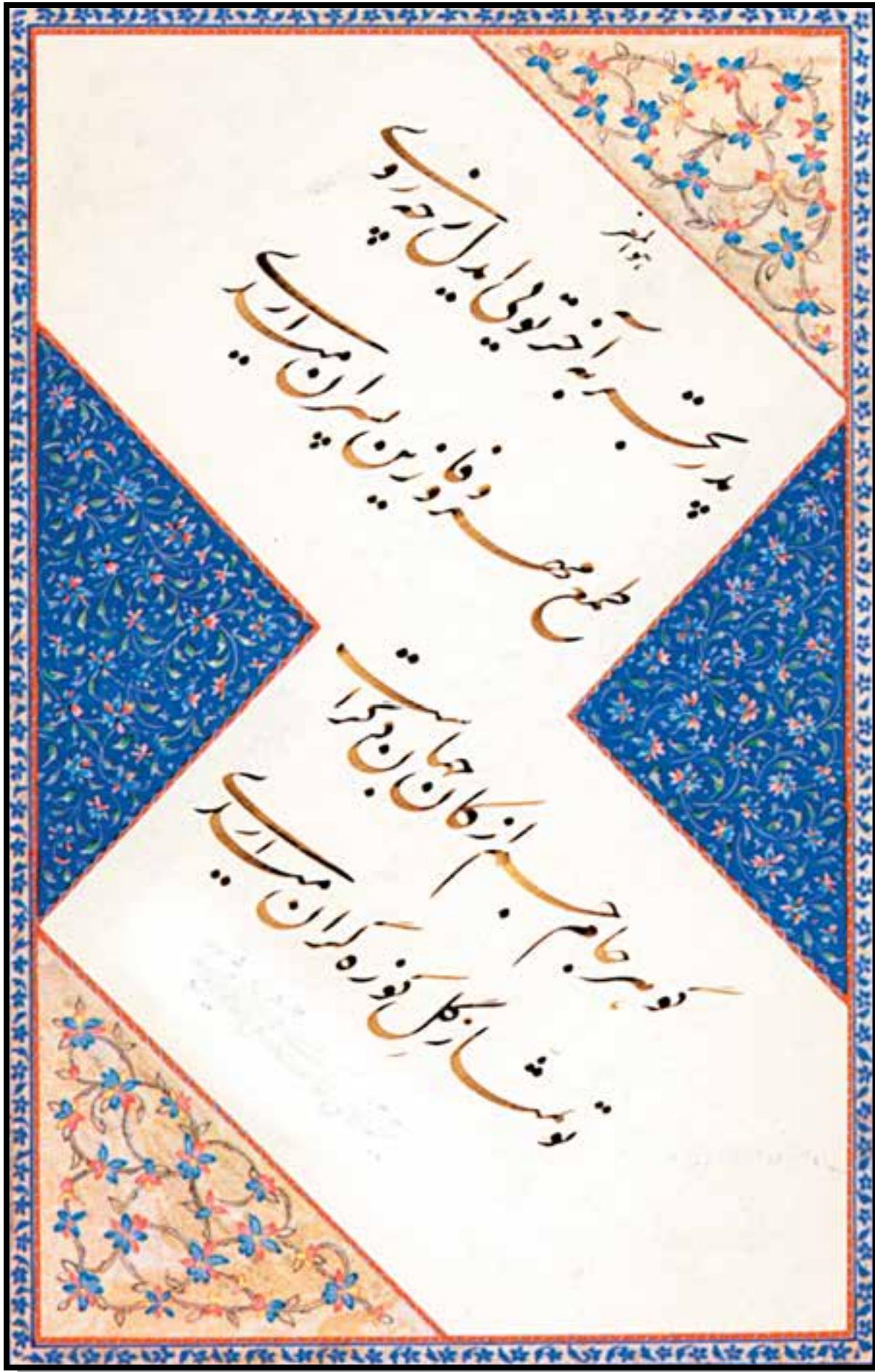
تصویر ۲۲-۱— چلیپای نستعلیق — میرعماد — (قرن ۱۱ هـ)

تصویر ۳-۲۲- چلپای نستعلیق - محمد شفیع - (قرن ۱۱ هـ)

تصویر ۴—۲۲—چلیپای نستعلیق—ولی‌الدین (معروف به عمامه روم) —(قرن ۱۲ هـ)—استانبول—۲۵×۳۸cm

تصویر ۵-۲۲- چلپای نستعلیق - عباس اخوین (معاصر)

آشنایی با کتابت

کتابت را می‌توان مهمترین قالب خوشنویسی در گذشته به شمار آورد. می‌دانیم که امر مهم و خطیر تکثیر و نسخه‌برداری از کتابها و رسالات و متون مختلف پیش از ورود صنعت چاپ به کشورمان به صورت دستی و به وسیله کاتبان خوش خط و خوشنویس انجام می‌پذیرفت. از این‌رو، خوشنویسان سهم انکارناپذیری در تکثیر و حفظ و نگهداری کتب مختلف و ترویج علوم داشته‌اند که توجه به آن می‌تواند اهمیت امر کتابت را نمایان سازد. نسخه‌برداری از کتابها، رسالات و متون گوناگون را که با خط ریز انجام می‌شده است، در اصطلاح خوشنویسی «کتابت» می‌گویند. هر چند در دوره‌های گذشته به دلیل حجم زیاد کار در اغلب موارد امر کتابت به ناگزیر با سرعت و ستای همراه بود، با این حال، خوشنویسان بزرگ آثار ارزشمندی از خود به یادگار نهاده‌اند که از جهت خوشنویسی و دقّت در کتابت در زمرة شاهکارهای هنری به شمار می‌روند بخش عمده این آثار هنری بی‌بدیل، قرآن‌های بسیار نفیس و کتابهای شعر را در بر می‌گیرد. با ورود صنعت چاپ به ایران، امر کتابت و نسخه‌برداری به طور کلی متحول شد و این وظیفة خطیر را صنعت چاپ و حروف سربی بر عهده گرفت و از آن پس تنها در اندک مواردی از کتابت دستی استفاده شد. در این دوران فقط برخی از کتابها که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بودند به دست خوشنویسان، کتابت و سپس برای تکثیر به ماشین چاپ سپرده می‌شد که این روند تا به امروز کماکان ادامه دارد. با ورود فن‌آوری چاپ و حروف‌چینی، فرصتی طلایی برای خوشنویسان فراهم آمد تا فارغ از کتابتها و نسخه‌برداری‌های حجمی، به جنبه‌های تصویری و تجسمی خوشنویسی اهمیت پیشتری داده، خلاقیت، توان، ابتکار و نوآوری خود را در زمینه‌های هنری خوشنویسی به کار گیرند. همین امر موجب شد تا در سالهای اخیر آثار هنری ارزشمندی در زمینه خط و خوشنویسی و ارتباط آن با سایر هنرهای تجسمی همچون نقاشی و گرافیک و غیره پدید آید (که در جلسات بعد در این مورد مطالب بیشتری ارائه خواهد شد).

همچنان این فرصت موجب شد تا خوشنویسان معاصر در جهت تکامل کیفی انواع خوشنویسی، چه در زمینه حروف و کلمات و چه در زمینه ترکیب‌بندی، به تجربیات تازه‌ای دست زنند و به موقیت‌های چشمگیری ناصل آیند. این موقیت‌ها در کیفیت کتابت نیز تأثیر گذاشت (تصویر ۸-۲۲).

امروزه با استفاده از فن‌آوری رایانه‌ای می‌توان متون و کتابهای مختلف را به خط نستعلیق حروف‌چینی و کتابت کرد. همچنانکه این مهم در سالهای اخیر از سوی وزارت آموزش و پرورش در برخی از کتابهای درسی صورت پذیرفته است. تعمیم این شیوه در کلیه کتابهای درسی و مجلات و روزنامه‌ها می‌تواند پیامدهای بسیار مثبتی در جهت خوش‌خطی دانش‌آموزان و عموم به همراه داشته باشد. زیرا مطالعه پیوسته کتابها و متنهایی که با خط خوش نوشته شده باشند نوعی مطالعه بصری و مشق نظری غیر مستقیم است که در خوش‌خطی خوانندگانش بسیار مؤثر است.

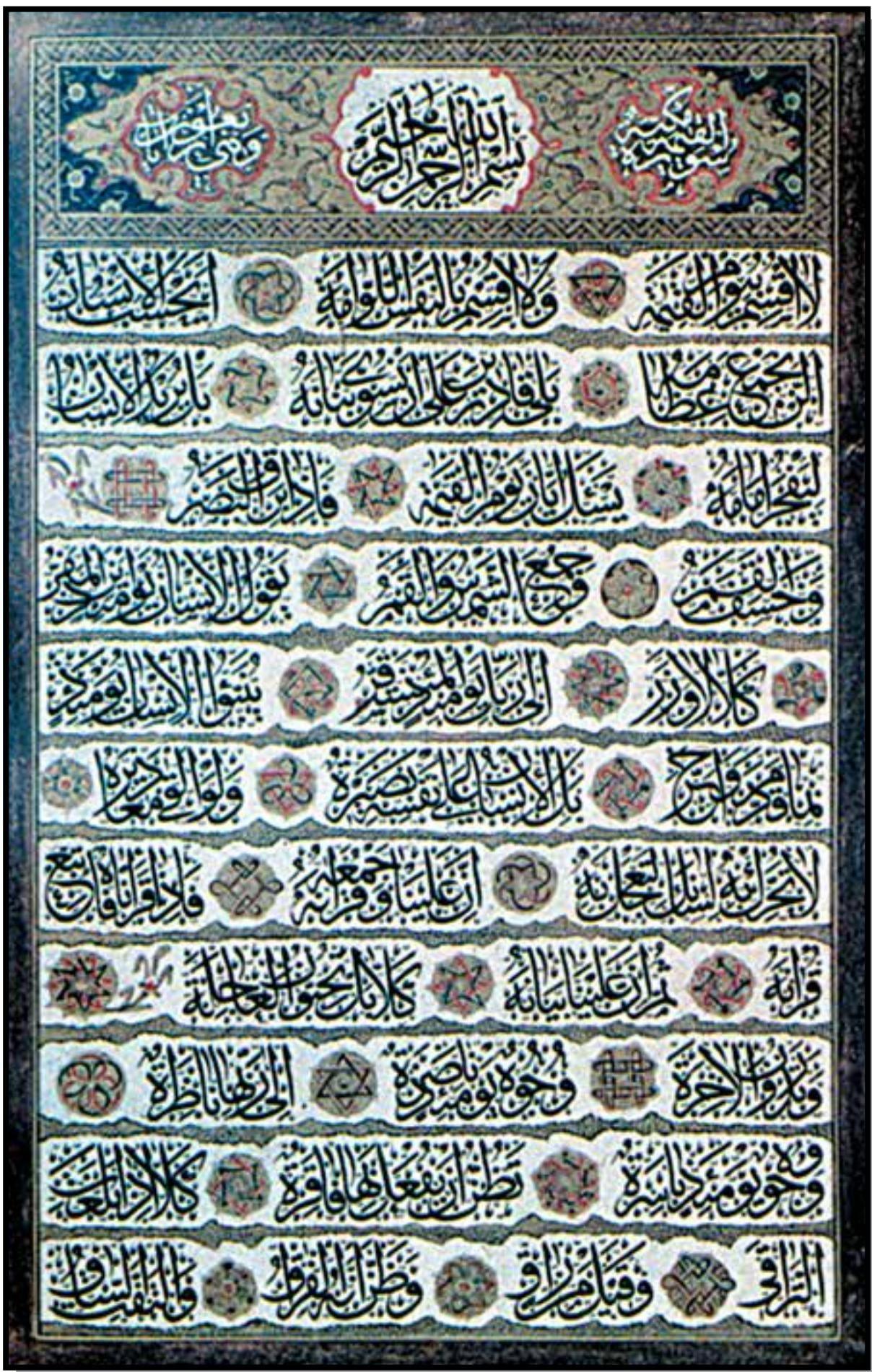
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَنِيُّ عَنِ الْعِزَّةِ وَوَلِيَّ الْعِزَّةِ

غَنِيٌّ وَزَكِيرٌ الَّذِي لَا يَنْقُضُ ظَهَرَكَ وَرَفِعَنَا كَانَ وَكَرٌ فَاعْلَمُ الْعُزِيزِ

إِنَّمَّا الْعُزِيزُ إِذَا فَرَغَتِ الْأَفْعَادُ فَإِذَا فَرَغَتِ الْأَفْعَادُ فَإِذَا فَرَغَتِ الْأَفْعَادُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالْيَسِيرُ وَالْزَّيْقَونُ وَطُورِسِينِينَ

وَهُوَ الْبَلَدُ الْأَمِينُ لَقَدْ خَلَقَ شَاءَ إِلَّا أَنْشَأَ فِي أَنْسَنْ تَقْوِيمٍ شَمَدْ دُونَاهُ

تصویر ۲۲-۷ - صفحه‌ای از قرآن - ثلث - محمد شوکت - (قرن ۱۳ هـ) - استانبول

بیوگرافی ایرانی مقصود

خلیل رعیش خوانی هدایت از جمهوری اسلامی که کلام است از سخن خط بنای شد

خط زبان عالی عالم معاصر جلوه صورت است بند رسید است و خانی که پژوهش و داوری عالم است از این کی نیست
ماطره شادابان بسیار بسیار می‌باشد و بزرگان حالی رسانید افت مدیرانی وظفمه است و سواری میدارد بله
مطیف میکند و غبار لطف را از چشم منشی مینماید تا جمال حقیقت بی رپود عیان گردد و چشمین سک چون کلام سایه دهن میشود
سرفت بمنجی خوش تحریر کردن نسبتی نیست و جامائی می‌باشد و دو دل رعایت عالی هست

نمجه شنیده ایان ایرانی چهار پال شیخ چهل هزار بندی بزمی عالیان که به نهضتیار کردند و آن مانند است

پوست ایوان بجهه بر عیان باز بود است شناختن بجهه چلیپا شاب طاری داشت و ایشان نهادن بجزی جزوی جزوی

سرمه ایان است بقلم حاشیه بر قلم دارد . . . مجموعه مفعول مکنن صنیع فنی است که بنای بنت پیغمبر مکنن

چایت تمامات نهاد است و زارت ارشاد بر پا کرد و داد آن قریب میزبان نهاده درین بخش قلم حشایح است و اورش

بسیار لطیف اندی است و ایشان نیست . . . امید که بقول صبح مردم صاحب ظرف را کرد و ایشان بکشید و آن فن بفرمود

یگان داشتند نهاده پر ایان و دادان شکوفای فریاد است سلامی این سفرین این فرج تعالی و زیبائی سیمیریش

روزی بکسر و بفتح و عرض خدمات و سیمیری فرقی باشد و این عروس صاحب جمال بجهان ببارگ و می فخرند فال عده

نهاده جاده ایان نیست . . . پاس بمنولان نوزده نهادی نهادی رضاعی داد و فدا ایان بجهه سواعد ایان صاحب

که این تمامات کمی شکلی از کمشن باز است ایشان است و مفعول وزاده ایان بجهه سواعد ایان صاحب

که بنای بنت بگزاری پیغمبر مکنن نهاده ایان مهد نهاده ایان مهد نهاده ایان اداره کل ارشاد سلامی هست

که بنای بنت بگزاری پیغمبر مکنن نهاده ایان مهد نهاده ایان مهد نهاده ایان اداره کل ارشاد سلامی هست

نهاده شنیده ایان ایران

من سلام نم ر تله ام کیت کل سرخ ر جا نازم خپه هنرم نور ر دشت سجا ده من
کار ما نیست شناسایی راز کل سرخ ر کار ما شاید این است که دافون کل سرخ
شاد و باشیم ر کار ما شاید این است که میان کل نیلوفر و قرن پی آواز حقیقت بدیم
(سراب پسری)

تصویر ۹-۲۲—کتابت نستعلیق— با استفاده از فن آوری رایانه‌ای

آشنایی با سیاه مشق

در گذشته، حاصل صفحات تمرینی خوشنویسان را که حروف و کلمات در آنها به صورت متوالی و فشرده تکرار می‌شد، «سیاه مشق» می‌گفتند. خوشنویسان، این تمرینات را صرفاً برای کسب مهارت بیشتر و به اصطلاح، گرم کردن دست انجام می‌دادند که به نوعی صرفه‌جویی در مصرف کاغذ را نیز به همراه داشت. به مرور زمان خوشنویسان خلاق و هنرمند دریافتند که برخی از این صفحات دارای زیبایی خاصی هستند و اگر در ترکیب‌بندی این کلمات تکراری بر روی صفحه دقت بیشتری اعمال شود، می‌تواند به خلق آثاری بدیع و زیبا بینجامد. هر چند این نگاه هنری به سیاه مشق ظاهراً از قرن یازدهم هجری کماکان آغاز شده و برخی آثار سیاه مشق به دست آمده از آن دوران نشان دهنده چنین دیدگاهی است، اما نقطه عطف سیاه مشقهای هنری را بی‌گمان در قرن سیزدهم و در

آثار میرزا غلامرضا و میرحسین باید یافت. در این دوره که با ورود صنعت چاپ به ایران همزمان است، میرزا غلامرضا اصفهانی با هوش سرشار خود دریافت که می‌باید بیش از پیش به جنبه‌های تجسمی و تصویری خط پرداخت. از این رو قالب سیاه مشق را برگزید و به خلق آثاری ماندگار نایل آمد. او پیش و بیش از آنکه به خوانا بودن اثر توجه داشته باشد به زیبایی آنها و ترکیب‌بندی کلمات به مثابه عناصری بصری در صفحه اهمیت می‌داد. از این جهت او را می‌توان آغازگر حرکتی نو در هنر خوشنویسی به شمار آورد که به پیدایش حرکتهای نوین در دوره معاصر انجامیده است. امکانات نامحدود سیاه مشق در ترکیب‌بندیها، موجب شده است که امروزه بسیاری از خوشنویسان نوگرا و خلاق در آفرینش آثار خود به نوعی از آن بهره گیرند.

تصویر ۱-۲۳- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

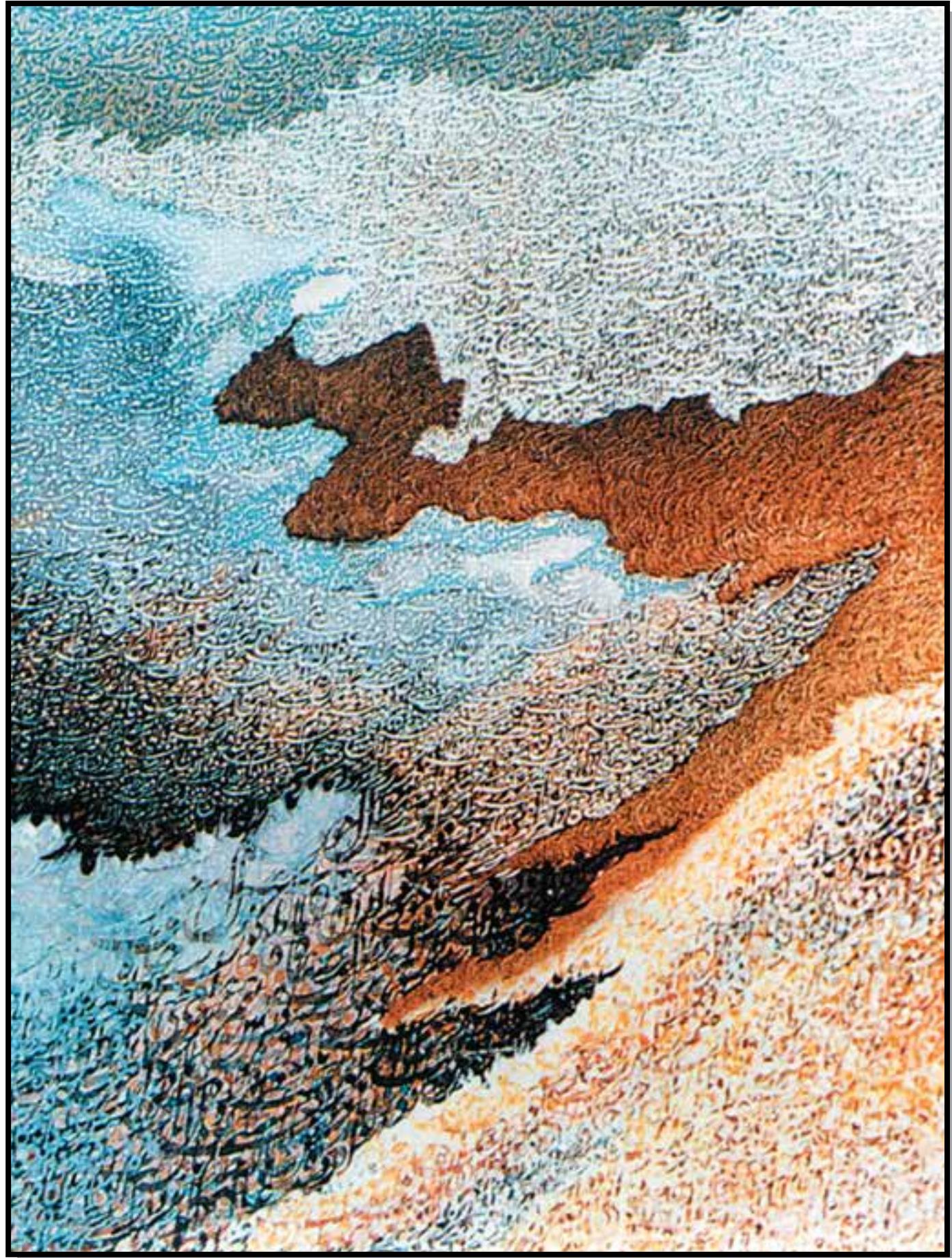
تصویر ۲-۲۳ - سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلام رضا اصفهانی - (قرن ۱۴ هـ) - ۳۳×۲۰/۵ cm

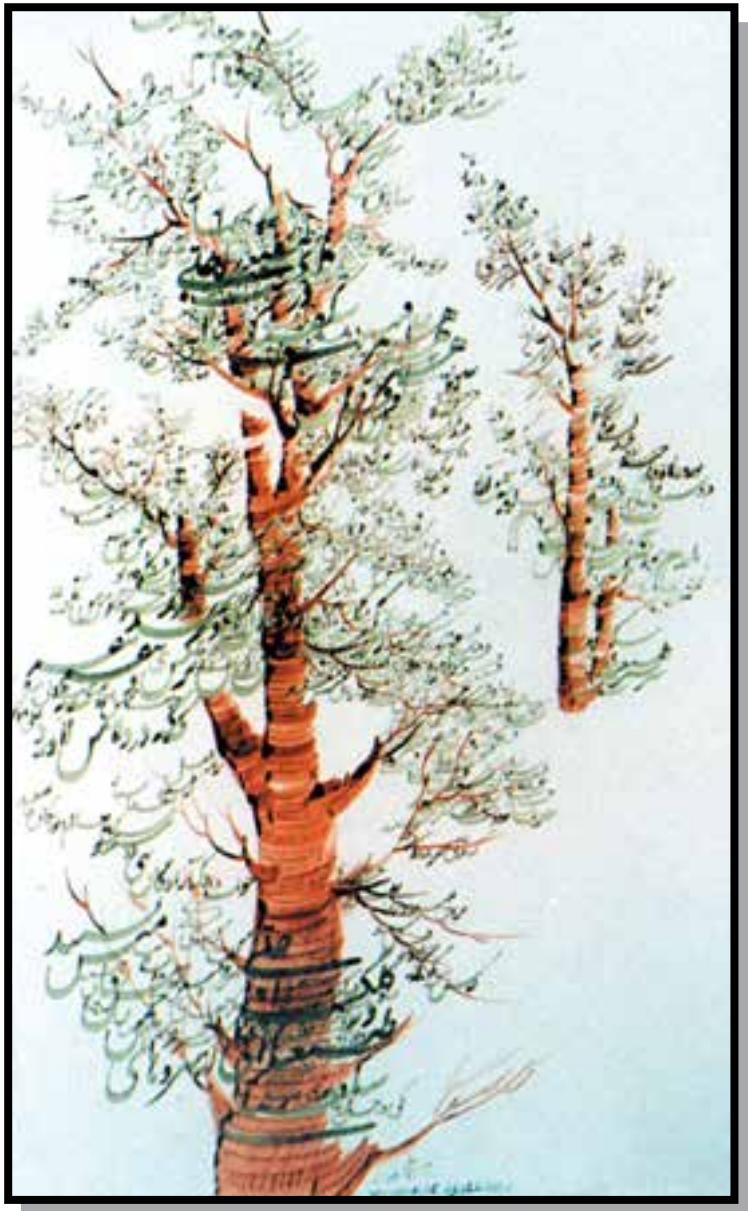
تصویر ۳—۲۳— نقاشی خط — سیاه مشق نستعلیق — اسماعیل رشوند (معاصر) — مرکب، قلم و ابرپراش — ۷۰×۱۰۰ cm

تصویر ۴—۲۳— نقاشی خط — سیاه مشق — ایلاسالمیان (معاصر) — گواش — ۴۰×۵۵ cm

تصویر ۵-۲۳- نقاشی خط - سیاه مشق (بخشی از تابلو) - علیرضا کرمی (معاصر)

تصویر ۶-۲۳— نقاشی خط — (گلگشت) — قربانعلی اجلی (معاصر) — مرکب — ۵/۳۲×۲۳cm

تمرین منزل

در یک کادر $15 \times 15\text{cm}$ ، عبارت «زندگی رسم خوشایندی است» را به صورت سیاه مشق با ترکیب‌بندی دلخواه اجرا کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱— در یک کادر $15 \times 15\text{cm}$ عبارت «آب را گل نکنیم» را به صورت سیاه مشق و با ترکیب‌بندی دلخواه اجرا کنید.
- ۲— ترکیب‌بندی سیاه مشق تصویر ۱-۲۳ را با خطوط ساده نمایش دهید.

تصویر ۷-۲۳- سیاه مشق نستعلیق - صداقت جباری (معاصر) - قلم و مرکب

آشنایی با نقاشیخط

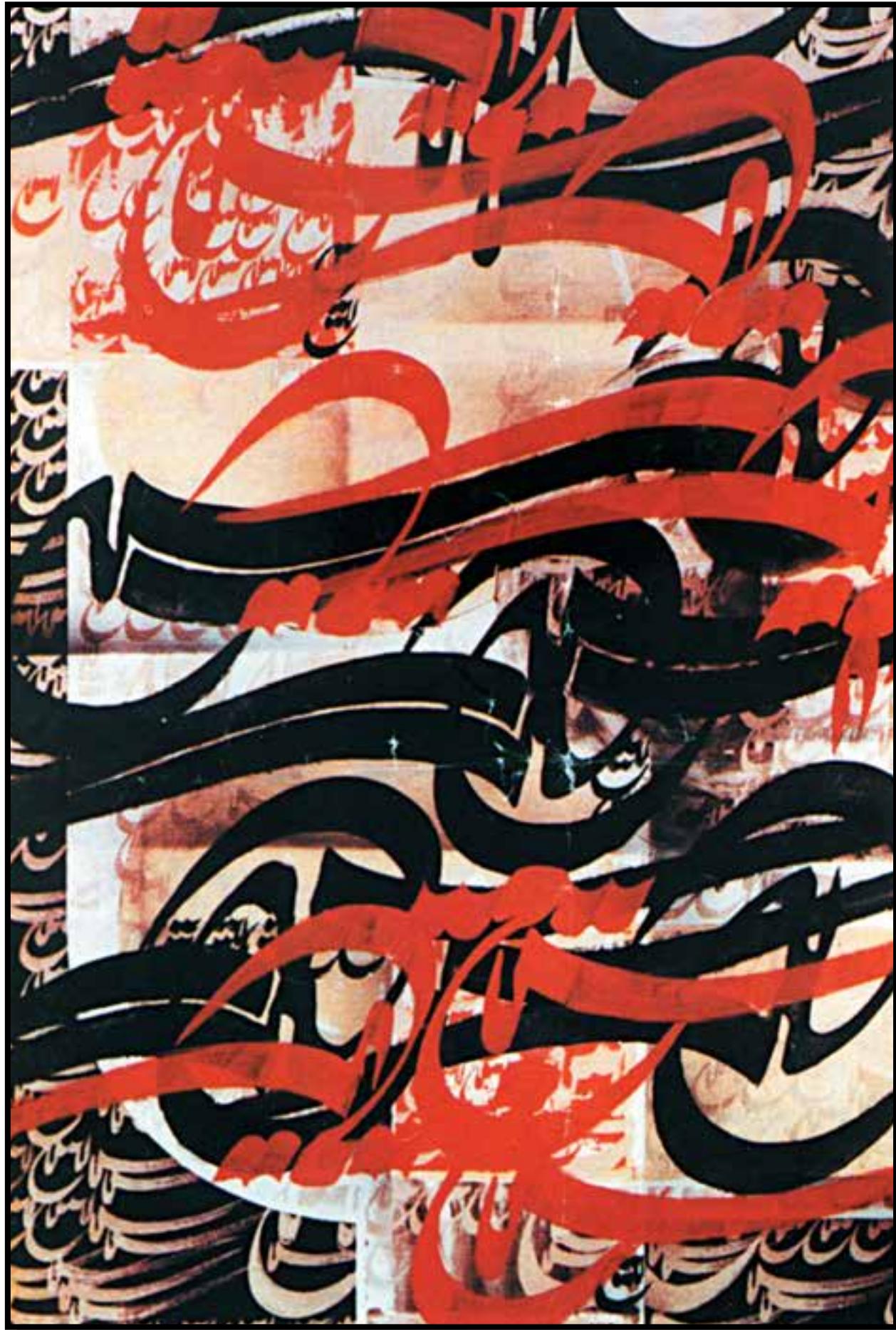
نقاشیخط، پدیده‌ای معاصر در حوزه هنرهای اخیر در ایران و برخی از کشورهای اسلامی بروز و ظهر کرده است. گروهی آن را تلفیقی از خوشنویسی و خط با نقاشی و گرافیک می‌دانند و گروهی دیگر آن را نوعی خوشنویسی می‌دانند که در اجرای آن از تکنیکهای نقاشی و طراحی استفاده می‌شود. هر کدام از این دو نوع تعبیر تنها بخشی از آثار نقاشیخط را شامل می‌شود. از این‌رو تعریفی ناقص از نقاشیخط به دست می‌دهند. برای ارائه تعریفی جامعتر از نقاشیخط، می‌توان گفت کلیه آثار هنری که عناصر اصلی تشکیل دهنده آنها خط و خوشنویسی است و به صورت مسطح بر روی صفحه و با تکنیکهای مختلف اجرا می‌شوند و در ترکیب‌بندی کلی آنها حروف و کلمات در درجه اول به منزله عناصر بصری به کار گرفته می‌شوند در زمرة نقاشیخط قرار می‌گیرند. کلیه آثار نقاشیخط را می‌توان به طور کلی در ۳ گروه جای داد.

الف – آثاری که به دست نقاشان پدید آمده و در آنها حروف و کلمات جایگزین اشکال و پیکره‌ها شده‌اند.
به عبارت دیگر پدید آورندگان این آثار نقاشان می‌باشند (نمونه‌های ۱-۲، ۲۴-۵ و ۲۴-۲).

ب – آثاری که به دست خوشنویسان پدید آمده و در اجرای آن از تکنیکهای نقاشی و طراحی یا گرافیک استفاده شده است (نمونه‌های ۳-۷، ۲۴-۴ و ۲۴-۸).

ج – آثاری که به دست خوشنویسان خلق شده و در اجرای آن فقط از تکنیک خوشنویسی یعنی قلم و مرکب استفاده شده است. برای مثال می‌توان از سیاه مشقهای میرزا غلام‌مرضا اصفهانی و میرحسین و برخی آثار خوشنویسان معاصر نام برد (نمونه ۶).

پدید آورندگان آثار نقاشیخط در جستجوی زبان و بیانی همه فهم و جهانی برای هنر خوشنویسی و آثار خویش‌اند. آنان بر این باورند که می‌توان با استفاده از دانش بصری و شناخت ویژگیهای دیداری و تصویری انواع خوشنویسی و بهره‌گیری از خواص رنگها، آثاری پدید آورد که بتواند انتقال احساسات و اندیشه‌های هنرمند به مخاطبانش را فارغ از محدودیتها و گونه‌گونی زبان و خط و نژاد در هر کجای جهان ممکن سازد.

تصویر ۱-۲۴ - نقاشی خط - فرامرز بیل آرام (معاصر) - رنگ روغن

تصویر ۲-۲۴—محمد غنوم (سوریه) (معاصر)—رنگ روغن— $70 \times 100 \text{ cm}$

تصویر ۳-۲۴- چهارفصل - جلیل رسولی (معاصر) - رنگ روغن - ۶۱×۶۴cm

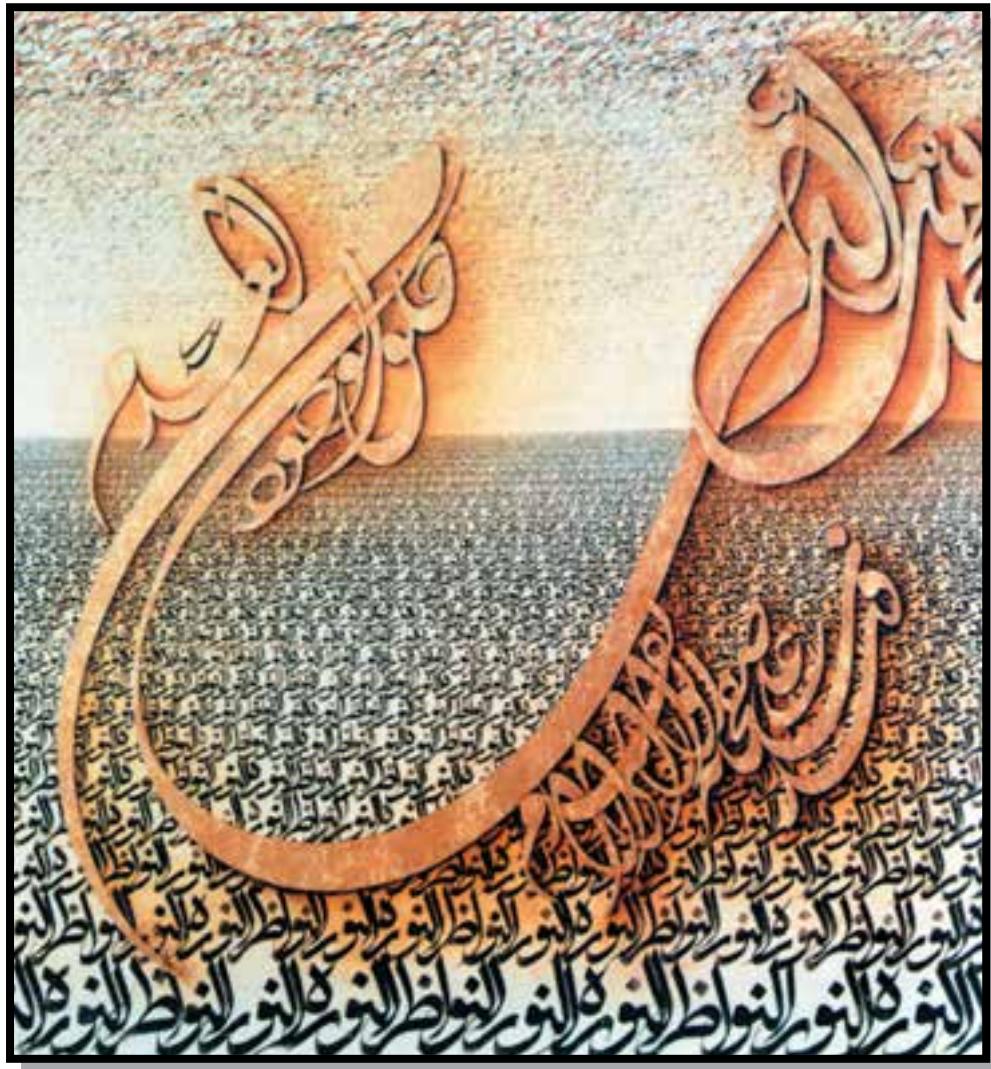
تصویر ۴—۲۴—یادگار— اسماعیل رشوند (معاصر)— مداد رنگی— $۳۵\times۵۰\text{ cm}$

تصویر ۵—۲۴— نقاشی خط— بابک رشوند (معاصر)— پاستل— $۶۰\times۴۰\text{ cm}$

تصویر ۶— ۲۴— نقاشی خط (بخشی از اثر) اسماعیل رشوند (معاصر) — مرکب و قلم — $40 \times 60 \text{ cm}$

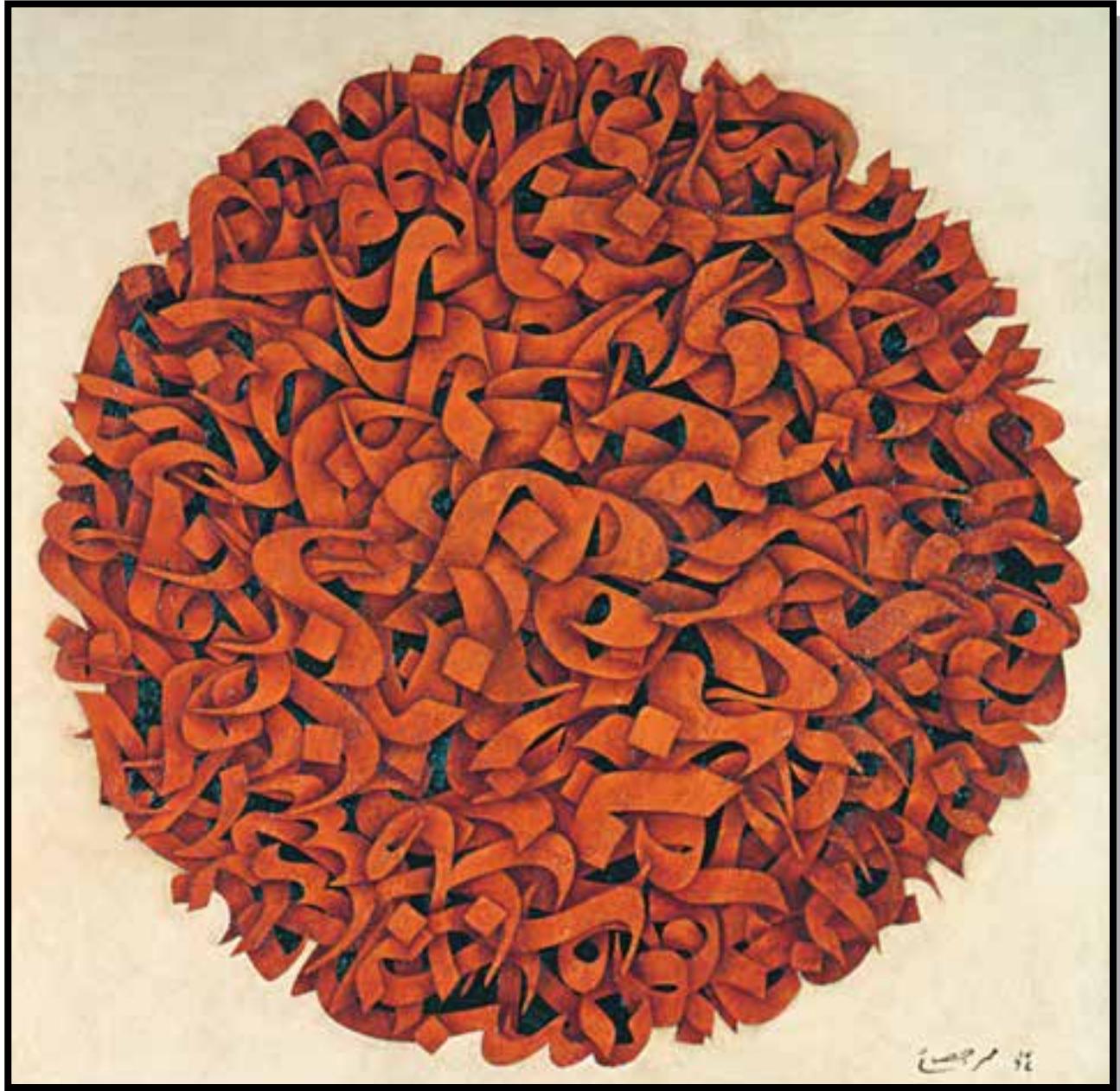
تصویر ۷-۲۴- نقاشی خط - نصر الله افجهای - ۱۲۵×۱۲۵ cm

تمرین منزل

برداشت خود را از تصویر شماره ۳- ۲۴ در چند سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- تصویر ۴- ۲۴ را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، برداشت خود را از آن در چند سطر بنویسید.
- ۲- یکی از مفاهیم، مهربانی، شهادت، رشد، آشتبانی را به دلخواه انتخاب کرده سعی کنید به وسیله نقاشی خط آن را نمایش دهید.

تصویر ۸-۲۴ - نقاشیخط - محمد احصایی (معاصر) - رنگ و روغن

ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی

بی‌گمان شناخت ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی، بدون انجام تحقیقات و مطالعات گسترده و منظم در مورد چگونگی پیداکردن و سیر تکاملی و ساختاری هر کدام از آنها امکان‌پذیر نیست. متأسفانه تاکنون تحقیقات در خور توجه و نظام یافته‌ای در این زمینه صورت نپذیرفته است.

برای شناخت و کشف ویژگیهای انواع خوشنویسی و این که هر کدام چه احساساتی را در بیننده برمی‌انگیزدند و تداعی کننده چه مفاهیمی هستند می‌باید از دو بخش متفاوت اما مکمل مدد جست. این دو بخش عبارتند از ۱- تاریخ و پیشینه انواع خوشنویسی ۲- داشت بصری و مبانی هنرهای تجسمی.

۱- بخش اول که تاریخ، پیشینه و موارد کاربردی خوشنویسی را در گذشته دربر می‌گیرد، ما را در شناخت هویت نمادین انواع خوشنویسی یاری می‌دهد. برای مثال تاریخچه و پیشینه کاربردی خوشنویسی نسخ و ثلث که همواره برای نگارش آیات آسمانی و متون دینی در تمدن‌ها و ممالک اسلامی به کار می‌رفته ما را به هویت نمادین آن آگاه می‌سازد.

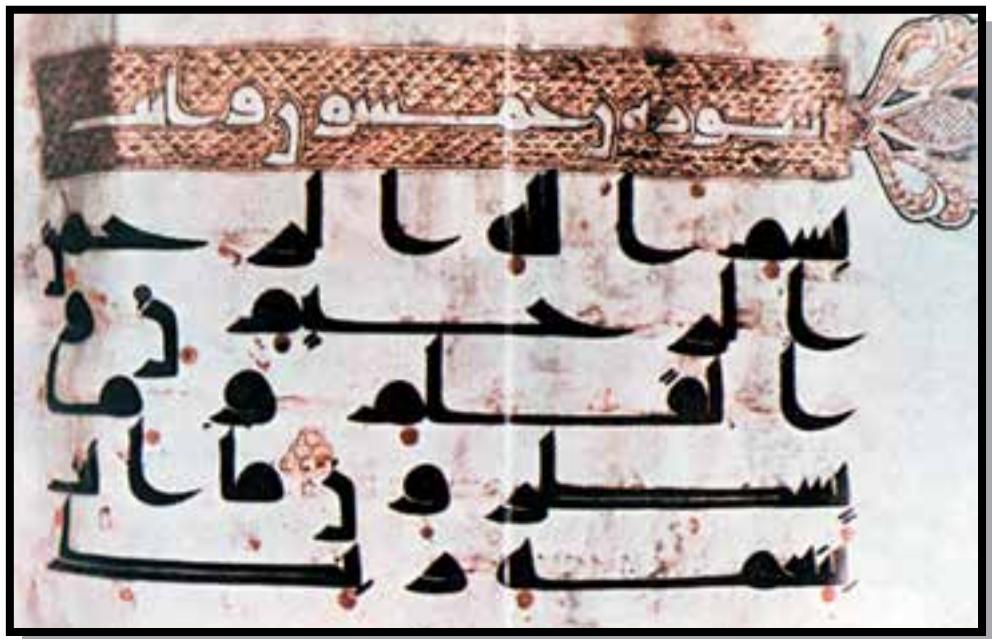
به عبارت دیگر هر نوع نوشته‌ای که با خوشنویسی نسخ و ثلث پدید آمده باشد برای همه اقوام و ملل تداعی کننده فرهنگ اسلامی و اثری دینی و آیینی است. شناخت پیشینه و موارد کاربردی خوشنویسی موجب می‌شود تا هنرمندان در به کارگیری انواع خوشنویسی هویت نمادین آنها را مورد توجه قرار داده، برآرزویانش بیان بصری آثار خویش بیفزایند.

۲- بخش دوم در شناخت ویژگیهای انواع خوشنویسی و چگونگی به کارگیری درست آن در آثار فرهنگی و هنری، توجه به داشت بصری و مبانی هنرهای تجسمی است. کسب داشت بصری که خصوصیات و ویژگیهای عناصر بصری (نقطه، خط، سطح، حجم، رنگ، تاریکی و روشنایی، جهت، حرکت، ریتم، تعادل، بافت و ...) را به تنها بیان نیز در ارتباط با همدیگر مورد بحث قرار می‌دهد به ما کمک می‌کند تا ویژگیهای بصری انواع خوشنویسی را در حکم عناصر بصری محض مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم و تا حدودی به شناخت و کشف این ویژگیها نایل آییم.

برای مثال داشت بصری به ما می‌آموزد که خطوط منحنی، زیبایی، نرمی، مهریانی و شادی را به بیننده القا می‌کند. همین ویژگیهای خطوط منحنی، ما را در شناخت خوشنویسی نستعلیق و ویژگیهای ساختاری آن که سرشار از خطوط منحنی است یاری می‌دهد. همچنین است شناخت خصوصیات خطوط افقی، مایل و عمودی، و ارتباط آنها با همدیگر و مطالعه سایر عناصر بصری و در یک کلام، ورود در حوزه داشت بصری و استفاده از آن در جهت شناخت ویژگیهای عناصر خوشنویسی و بهره‌گیری صحیح از این عناصر در جهت تقویت بیان هنری در آثار خوشنویسی و هر نوع اثر هنری و کالای فرهنگی که عناصر خوشنویسی در آن به کار گرفته می‌شود.

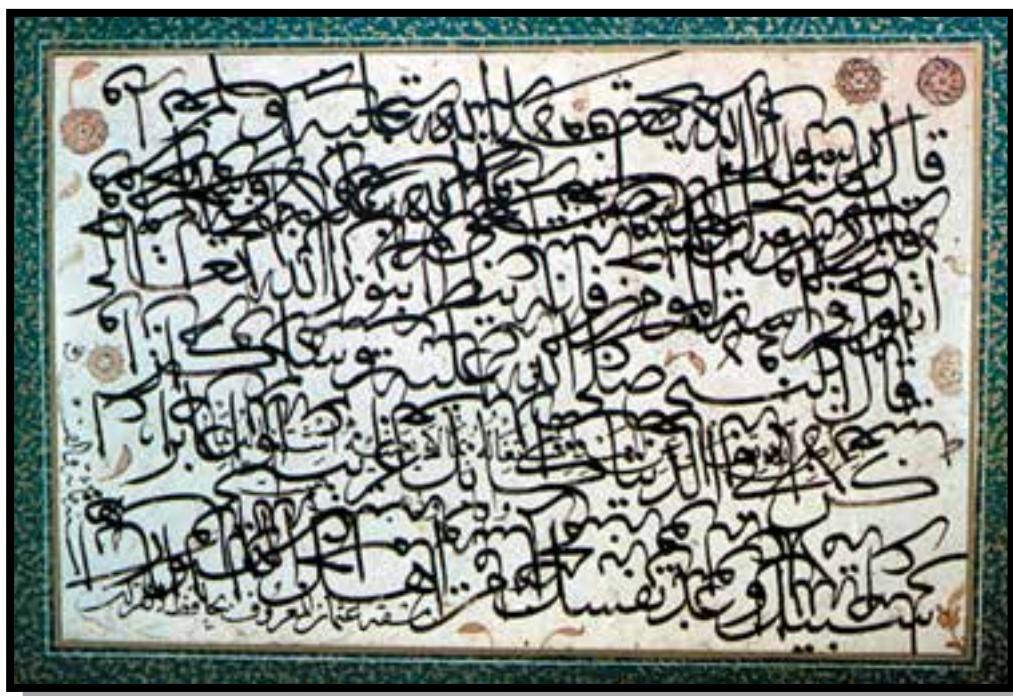
با توجه به هویت نمادین و ویژگیهای بصری، پاره‌ای از خصوصیات انواع خوشنویسی، فهرست وار و به طور مختص در ذیل آمده است. امیدواریم با انجام تحقیقات اصولی در آینده به شناخت دقیقتری از ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی رایج دست یابیم.

کوفی: القا کننده اصالت، قداست، معنویت، امامت، عصمت و تداعی کننده عصر پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) می باشد.

تصویر ۱-۲۵—کوفی—(منسوب به حضرت علی ع) موزه ایران باستان

ثلث: قداست، عظمت، صراحة، شجاعت، صلابت، جديّت، معنویت، عبادت و حرکت را به بیننده القا می کند و نماد فرهنگ اسلامی است.

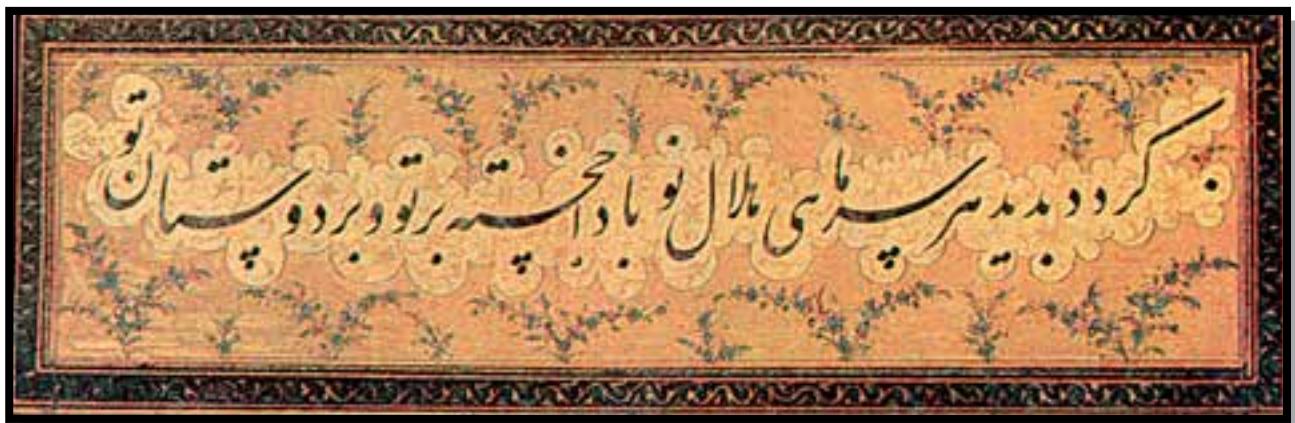
تصویر ۲-۲۵—سیاه مشق ثلث—حافظ عثمان (قرن ۱۱) — ۲۵/۸×۱۷/۷ cm — استانبول

نسخ: نمادی از قرآن کریم است و دارای خصوصیاتی چون سادگی، صراحة، قدرت، جدیّت، قداست، معنویّت، پایداری، اعتماد و داش است.

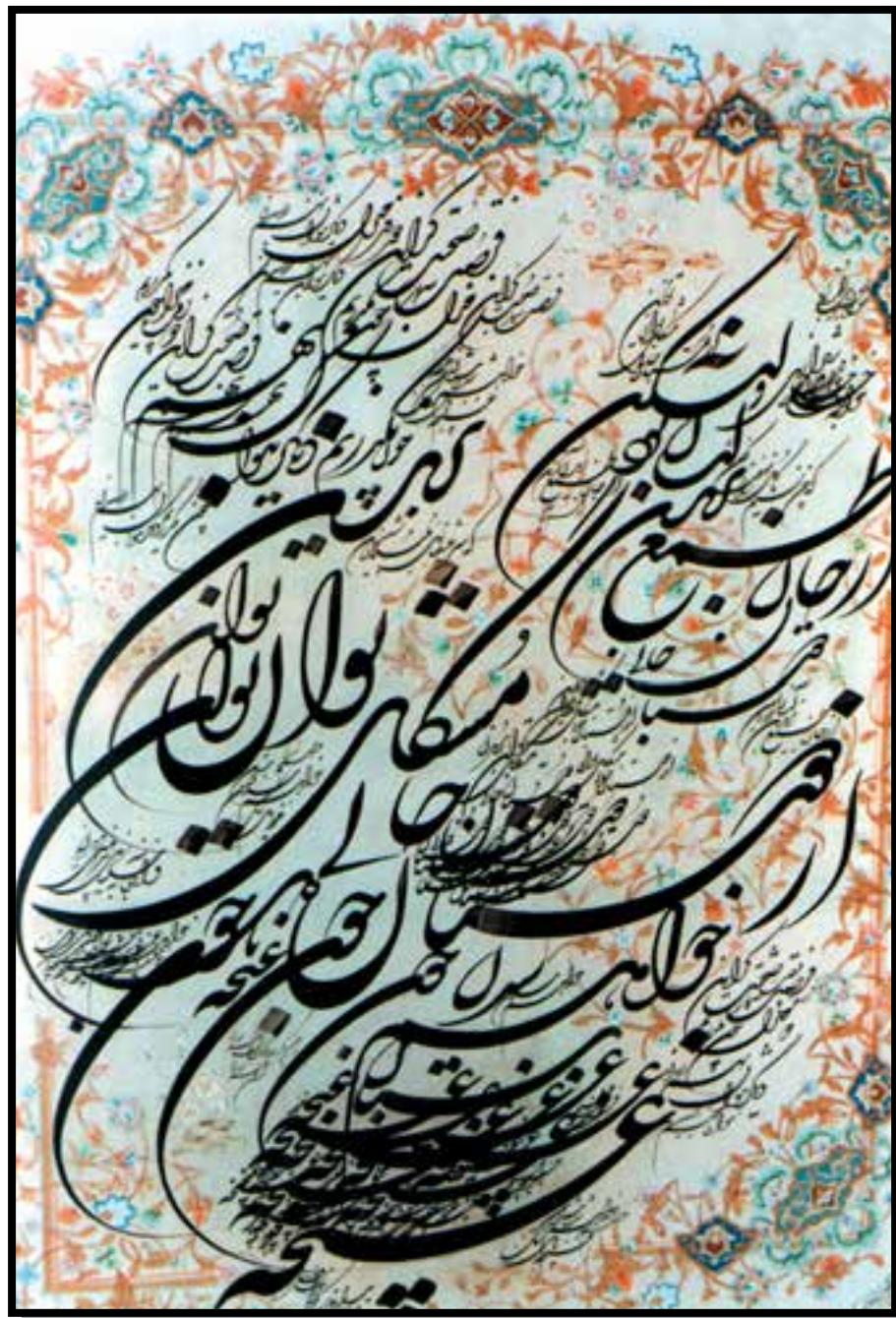
تصویر ۳—۲۵— خط نسخ— شمس الدین بایسنقری — ۲۵×۳۵ cm —
(قرن ۹) — هرات

نستعلیق: سادگی، زیبایی، تناسب، اصلاح، نرمی، شادی، عطوفت، آرامش، انعطاف‌پذیری، دوستی، عرفان، صداقت، پاکی، عشق و اعتماد را به بیننده القا می‌کند و نماد فرهنگ ایرانی و خط فارسی است.

تصویر ۴—۲۵— نستعلیق — میرزا غلامرضا اصفهانی — (قرن ۱۳ هـ)

شکسته نستعلیق: این نوع خوشنویسی آزادی، رهابی، مهربانی، شادی، عشق، حرکت، پریشانی، ظرافت، همدلی و جوانی را به بیننده القا می کند.

تصویر ۵—۲۵— سیاه مشق شکسته نستعلیق — یدالله کابلی (معاصر)

ویژگیهایی که در مورد انواع خوشنویسی برشمردیم همیشه ثابت نیست و در ترکیب‌بندیها و موقعیت‌های مختلف شدت و ضعف هر کدام از ویژگیها متغیر است.

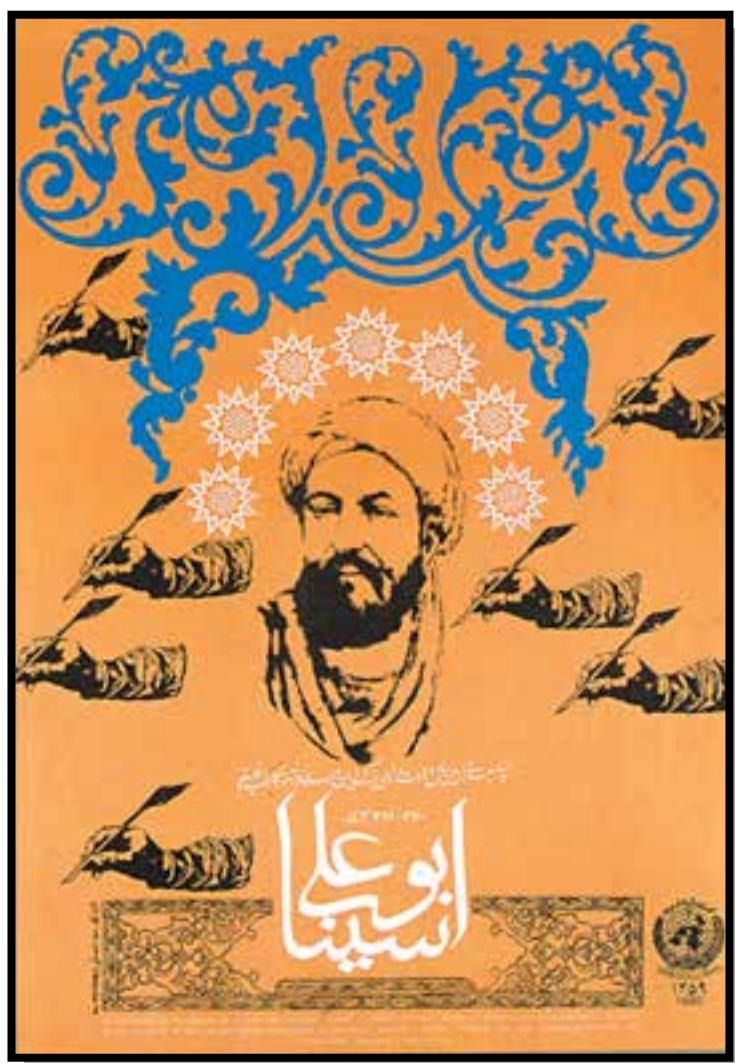
اکنون با توجه به ویژگیهای بصری ۵ نوع خوشنویسی که در این جلسه مطرح شد به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

۱- در طراحی برای پوستر «جشنواره نقاشی جهان اسلام» استفاده از کدام نوع خوشنویسی مناسب است؟

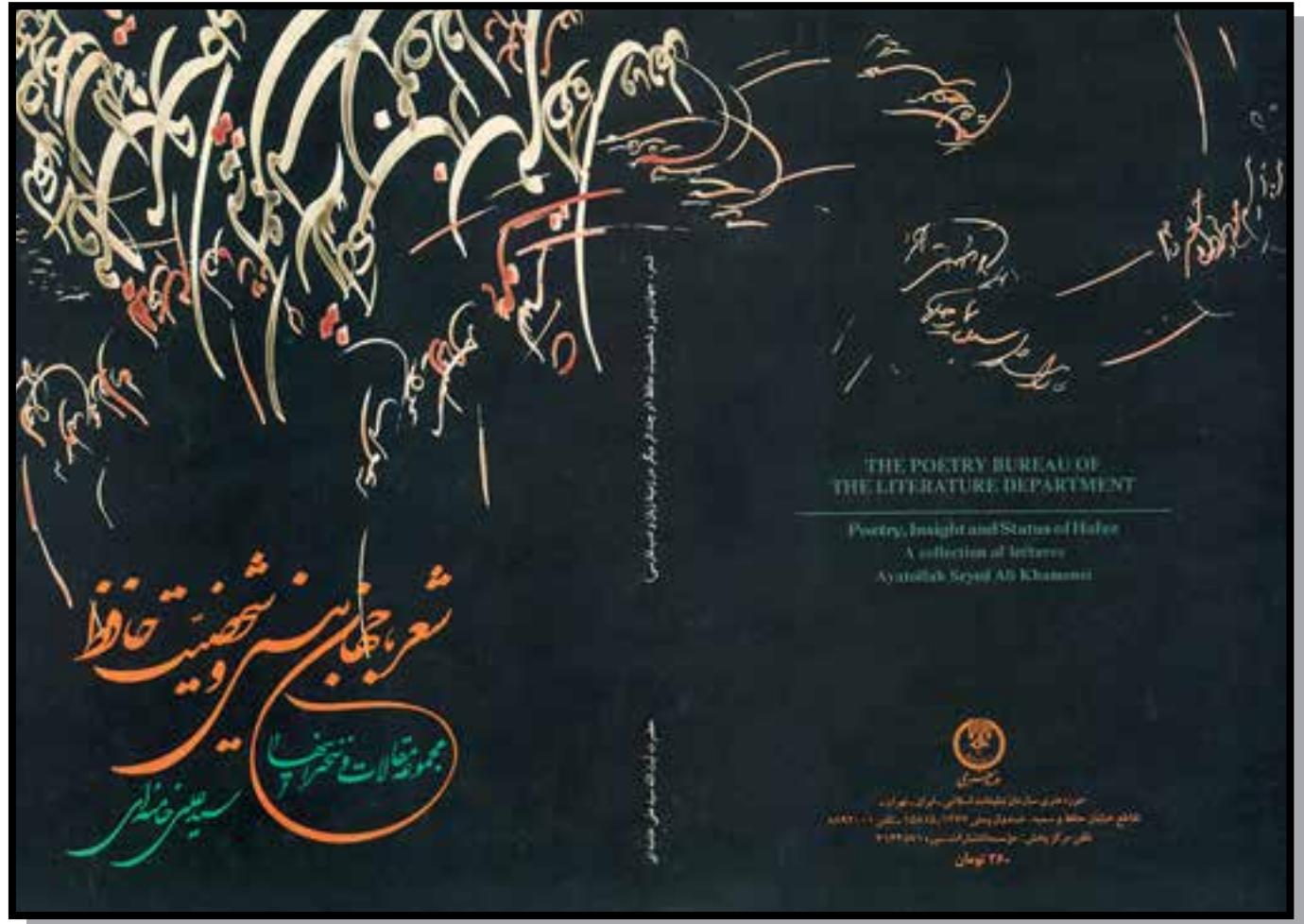
۲- در طراحی پوستری با موضوع «صنعت‌گردشگری در ایران» از چه نوع خوشنویسی باید استفاده کرد؟

۳- اگر از شما بخواهند برای کتاب داستان اصحاب کهف طرح روی جلد تهیه کنید و در آن از خوشنویسی استفاده کنید، چه نوع خوشنویسی را در این مورد به کار می‌گیرید؟

۴- چه نوع خوشنویسی برای استفاده در طراحی پوستری برای «جشنواره شعر نو» مناسب است؟

تصویر ۶-۲۵- پوستر فیلم - مرتضی ممیز (معاصر)

تصویر ۷-۲۵— طراحی جلد کتاب با استفاده از شکسته نستعلیق— صداقت جباری (معاصر)

خوشنویسی و خلاقیت‌های هنری

برای آنکه به برخی از مباحث که پیرامون خوشنویسی و هنر مطرح است و در سالهای اخیر پیش از گذشته بدان توجه شده است بپردازیم و پاسخهای مناسبی برای پرسشها را از قبیل آیا خوشنویسی هنر است؟ آیا خوشنویسی فقط نوعی مهارت است؟ آیا هر آنچه یک خوشنویس می‌نویسد اثر هنری محسوب می‌شود؟ چگونه و در چه شرایطی هنر در یک اثر خوشنویسی نمود پیدامی کند؟ کدام آثار خوشنویسی تنها با به کارگیری مهارت خوشنویس پدید آمده و خلاقیت که جوهره اصلی یک اثر هنری است در آن به کار نرفته است؟ آیا تنها زیبا بودن یک اثر می‌تواند دال بر هنری بودن آن اثر باشد؟ و سوالات متعدد دیگری که امروزه مطرح است بیایم، می‌باید ابتدا بعضی از واژه‌ها را به درستی تبیین و تشریح کنیم. مهمترین این واژه‌ها که تشریح آنها می‌تواند راهگشای پاسخ به سوالات فوق باشد کلمات زیبایی، مهارت، هنر و خلاقیت می‌باشد. در این جلسه به طور مختصر به تشریح این واژه‌ها می‌پردازیم و از نظرات متفکران، صاحبنظران و هنرمندان در این زمینه بهره می‌گیریم.

زیبایی

هربرت راید در کتاب معنی هنر می‌نویسد: «بیشتر اشتباهات ما در مورد هنر از نداشتن وحدت نظر در استعمال کلمات هنر و زیبایی ناشی می‌شود می‌توان گفت که ما فقط در سوء استعمال این کلمات وحدت نظر داریم. همیشه فرض می‌گیریم هر آنچه زیباست هنر است، یا هنر کلیتاً، زیاست و هر آنچه زیبا نیست، هنر نیست.» در جای دیگر از همان کتاب آمده است «زیبایی عبارت است از وحدت روابط صوری در مدرکات حسی‌ما» به بیان ساده‌تر آن دسته از عناصر و شکلها و صدای های حادث بر حسن ما که از آرایش و ترکیب بندی مناسبی برخوردارند و در ما ایجاد لذت می‌کنند، زیبا هستند. مانند غروب آفتاب، صدای پرنده‌گان خوش‌آواز، یک نقاشی دلنشیں از طبیعت و نظایر آن. اماً همه این زیباییها الزاماً هنر نیست. بلکه هنر و زیبایی دو امر متفاوت هستند. برای مثال یک کاسه سالاد که به زیبایی تزیین شده هرگز یک اثر هنری محسوب نمی‌شود در مقابل بسیاری از آثار بدی سرخپستان و سیاهپستان و حتی برخی از آثار نقاشان سده‌های اخیر مانند دومیه و پیکاسو با آنکه به ظاهر نازیبا هستند در زمرة آثار هنری به شمار می‌روند.

مهارت

«مهارت» نوعی رفتار است که در اثر تکرار و تمرین متواتی به دست می‌آید و امری اکتسابی است که جز با آموزش (مستقیم یا غیرمستقیم) حاصل نمی‌شود. برای مثال می‌توان کسب مهارت در نوازنده‌گی، رانندگی، طراحی، خوشنویسی و بسیاری مهارتهای دیگر را نام برد.

بدین ترتیب خوشنویسی نیز از جمله مهارتها محسوب می‌شود که جز با آموزش و تمرین و تکرار متواتی نمی‌توان بدان دست یافت. به همین دلیل خوشنویسان بخش عمدۀ ای از توان خود را در جهت کسب مهارت و تقویت و ارتقا و نیز حفظ و نگهداری آن به کار می‌گیرند. یکی از پیش زمینه‌های خلق آثار هنری کسب مهارت در رشته مربوط می‌باشد.

«هنر» از مباحثی است که همواره و در طول تاریخ فلاسفه، متفکران و هنرمندان به آن پرداخته‌اند و هر کدام از دیدگاه‌های گوناگون آن را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند. افلاطون در مورد «هنر» می‌گوید: «هنر برتر از علم است. علم کشف می‌کند و هنر می‌آفریند». هربرت رید در کتاب معنی هنر می‌گوید «من اعتقاد دارم که اهمیت هنر از اقتصاد و فلسفه بیشتر است. هنر مقیاسی است که نسبت مستقیم با بینش روحانی آدمیزاد دارد.» و در جای دیگری از همان کتاب می‌نویسد: «همیشه وظیفه هنر این است که ذهن انسان را کمی آن سوی حدود فهم بکشاند. و ری بتراز در کتاب زبان نقاشی می‌گوید: «به نظر من هنر همواره محصول احساس و اندیشه بوده است.» و حافظ در مورد اهمیت هنر می‌فرماید:

«قلندران حقیقت به نیم جو نخرند قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست»

این سخنان تنها نمونه‌هایی اندک از نظراتی است که صاحب‌نظران و متفکران در اهمیت و ارزش هنر ابراز داشته‌اند. اما آنچه بحث در مورد هنر را اندکی پیچیده می‌کند ماهیت هنر است و اینکه چگونه می‌توان هنر را از غیر هنر تفکیک کرد و آثار هنری را از آثار غیرهنری تمیز داد. به نظر می‌رسد بهترین راه برای رسیدن به چنین شناختی آن است که ویژگی‌های یک اثر هنری را بشناسیم. اغلب صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که «اثر هنری» اثری است که هنرمند برای اولین بار آن را خلق می‌کند و پیش از آن وجود نداشته است. به عبارت دیگر اثر هنری اثری منحصر به فرد است که هنرمند با بهره‌گیری از قدرت تخیل، اندیشه، دانش و مهارت خود آن را پدید می‌آورد و هیچ کدام از این عوامل، به تهابی نمی‌تواند به خلق یک اثر هنری پیونجامد. صرف نظر از اینکه آثار هنری به نوبه خود از نظر ارزش و اعتبار هنری، دارای مراتب و درجات مختلف هستند، یک ویژگی مشترک دارند و آن حضور و نمود خلاقیت هنری آفریننده اثر در اثر هنری است. و همه آثار هنری بدون استثنای باید این ویژگی را دارا باشند. اهمیت عامل خلاقیت در هنر تا به حدی است که برخی از هنرمندان و صاحب‌نظران هنر را همان خلاقیت می‌دانند و معنی دیگری بر آن متصوّر نیستند.

در هر صورت «خلاقیت» خصیصه تفکیک‌نایذر آثار هنری است و این خصیصه در آثار خوشنویسی پیشین و معاصر به وسیله خوشنویسان خلاق و هنرمند به صورتهای مختلف بروز و نمود داشته است و دارد. گروهی از خوشنویسان قدرت خلاقیت و ابتکار خود را در ابداع انواع خوشنویسی و یا تکامل ساختار هندسی حروف و کلمات به کار برده‌اند که ابداع انواع خوشنویسی و تکامل آن حاصل ابتکارات و نوآوریهای چنین خوشنویسانی است. از آن جمله می‌توان از ابن مقله در نسخ و ثلث، میرعلی تبریزی، میرعماد، میرزا غلام‌مرضا، میرزا محمد رضا کلهر در نستعلیق و محمد شفیع و درویش عبدالمحبید در شکسته نستعلیق نام برد. در دوره معاصر نیز خوشنویسان هنرمند و خلاقی در این زمینه تلاش کرده‌اند و در تکامل انواع خوشنویسی رایج به ویژه خوشنویسی نستعلیق و شکسته نستعلیق به موافقیت‌های چشمگیری دست یافته‌اند. وجه دیگر بروز خلاقیت در خوشنویسی، به نوآوری در ترکیب‌بندی و آرایش حروف و کلمات به منزله عناصر بصری در آثار خوشنویسی مربوط است. خوشنویسانی که در این زمینه به آفرینش‌های هنری دست می‌زنند حروف و کلمات را همانند نتهایی که آهنگسازان برای خلق یک قطعه موسیقایی به کار می‌برند و با ترکیب‌بندی هنرمندانه قطعه‌ای جاودانه می‌آفرینند به کار می‌گیرند. برخی از کنیه‌ها و سیاه‌مشقه‌ای خوشنویسان پیشین و بسیاری از آثار نقاشی‌خط معاصر از این گروه‌اند. بدیهی است که در خوشنویسی نیز همچون نقاشی و رشته‌های دیگر هنری آثاری پدید آمده‌اند که ارزش هنری کمتری دارند و یا فاقد ارزش هنری‌اند و خوشنویس تنها با استفاده از مهارت خود آنها را به وجود آورده است و برخی از آثار خوشنویسی نیز

بنابر ضرورتها فقط برای زیبایی متن و به منظور ایجاد رغبت بیشتر در خواندنگان و مطالعه کنندگان آن اجرا شده و می‌شود. مانند بسیاری از کتابهای شعر و پیامهای تبلیغاتی و غیره که بنا بر مقتضیات خوشنویسی شده و می‌شوند. علاوه بر آنچه گفته شد از عناصر خوشنویسی در هنرهای همچون حجم، نقش برجسته، معماری، صنایع دستی، و غیره می‌توان در جهت آفرینش آثار هنری استفاده کرد؛ همچنانکه در گذشته، هنرمندان خلاق ایرانی در بناها و دست ساخته‌های خود به طرق مختلف از خوشنویسی و امکانات تجسمی آن بهره می‌گرفته‌اند، امروزه نیز زمینه‌های متعددی وجود دارد که می‌توان با بکارگیری عناصر خوشنویسی در آنها هم بردامنه و موارد کاربری خوشنویسی افزود و هم جنبه‌های فرهنگی و هنری برخی کالاها را ارتقا داد و هویت ملی را در این نوع کالاها و تولیدات به خوبی نمایاند. برای مثال می‌توان صنایع پوشاسک، پارچه، کاشی و سرامیک، را به عنوان زمینه‌های مناسبی که می‌توان از عناصر خط و خوشنویسی در آنها استفاده کرد نام برد. همچنین در زیباسازی شهرها و تربیبات داخلی اماکن عمومی و غیره، امکانات بالقوه‌ای برای حضور فراگیر هنر خوشنویسی به صورت حجم و نقش برجسته وجود دارد که به نظر می‌رسد از این طریق می‌توان هنر خوشنویسی را از حصار تنگ صفحات کاغذی و نمایشگاهها و مجموعه‌های خصوصی به درون جامعه برد و این هنر شریف و نماد فرهنگی و میراث ارزشمند را از ارزوایی که بعد از دوران قاجار به آن دچار گشته خارج ساخت.

تصویر ۱-۲۶- نقاشیخط - محمد احسایی (معاصر)

تصویر ۲-۲۶- نقاشی خط - نصرالله افجهای (معاصر)

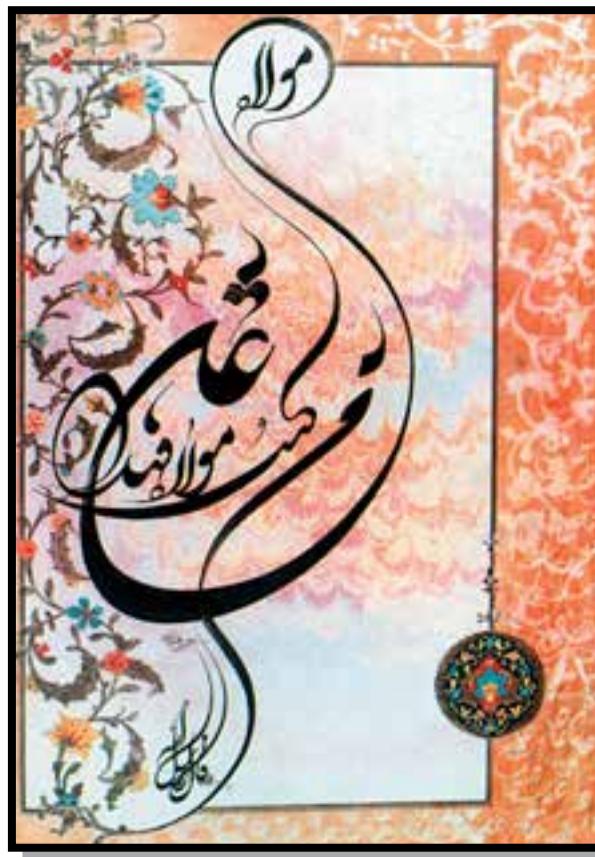
تصویر ۳-۲۶- نقاشیخط - اسماعیل رشوند (معاصر) - مرکب و قلم - حرکتهای آزاد و سریع قلم - 30×45 cm

تصویر ۴-۲۶- نقاشیخط - اسماعیل رشوند (معاصر) - (بداهه‌سازی با حرکتهای سریع قلم) - مرکب و قلم خوشنویسی - 50×70 cm

تصویر ۵—۲۶— نقاشی خط— یونس پولاد (معاصر) — مرکب و قلم — ۵۸×۷۸ cm

تصویر ۶—۲۶— استفاده از حرکتهای نرم و آزاد— غلامعلی فرضی (معاصر) — ۴۸/۵×۶۹cm

تمرین منزل

- ۱— برداشت خود را از تصویر ۲—۲۶ در چند سطر بنویسید.
- ۲— در تصویر ۵—۲۶، هنرمند سعی کرده است پرواز را با چند حرکت ساده نستعلیق نشان دهد. آیا به نظر شما موفق شده است؟ دلایل خود را بیان کنید.

تصویر ۷-۲۶—استفاده از حرکتهای نرم و آزاد—اسماعیل رشوند (معاصر) — ۲۵×۳۵ cm

تصویر ۸-۲۶—نقاشی خط—ترکیب‌بندی (کشیده‌ها و گردیده‌ها)—فرامز پیل آرام (معاصر)

تصویر ۹-۲۶—استفاده از خوشنویسی در طراحی تمبر—صداقت جباری (معاصر)

هفت‌روز

تصویر ۱۱-۲۶—طراحی آرم با استفاده از خوشنویسی—مرتضی ممیز (معاصر)

بی‌جان

تصویر ۱۰-۲۶—استفاده از خوشنویسی در طراحی آرم—صداقت جباری (معاصر)

مرکز هنرستان هنر

تصویر ۱۳

فان

تصویر ۱۲

عجیب

تصویر ۱۴-۲۶—مرتضی ممیز

منابع و مأخذ

- کلک مشکین - چاپ اول - ۱۳۷۶ - انجمن هنرهای تجسمی ایران
- فن الخط - مصطفی اوغوردرمان - ۱۴۱۱ هـ - ۱۹۹۰ میلادی - استانبول
- پیدایش و سیر تحول هنر خط - چاپ دوم - ۱۳۶۳ - انتشارات یساولی
- مرقعات - انتشارات آستان قدس رضوی - ۱۳۶۹
- تجّلی هنر در کتابت بسم الله - محمد مهدی هراتی - ۱۳۶۷ - انتشارات آستان قدس رضوی
- چهار فصل - جلیل رسولی - ۱۳۷۵ - چاپ اول - تهران
- جان جانان - جلیل رسولی - ۱۳۶۹ - چاپ اول - تهران
- معنی هنر - هربرت رید - ترجمه نجف دریابندی - نشر چکامه - چاپ چهارم
- خوشنویسی و فرهنگ اسلامی - آن ماری شیمل - ترجمه دکتر اسدالله آزاده - انتشارات آستان قدس رضوی - ۱۳۶۸
- کتاب خوشنویسی (کارگاه خوداتکایی) - حسین تهرانی - علی کنشلو - ۱۳۷۴ - آموزش و پژوهش
- خوشنویسی - (گرافیک - معماری) - هادی حاج آقاجانی - ۱۳۷۸ - آموزش و پژوهش
- آداب الخط امیرخانی - غلامحسین امیرخانی - انتشارات انجمن خوشنویسان ایران - ۱۳۷۱
- بحر عشق - عباس اخوین - ناشر محمد روزبهی - ۱۳۶۸
- سرمشق‌های نستعلیق - عباس اخوین - ۱۳۶۲

